

VIGILIA

2020 / 9

A barátság

VARGA PÉTER KÁLMÁN: A barátság antik felfogásai

CSISZÁR KLÁRA: A barátság jelentősége a gyakorlati teológiában

GÖRFÖL TIBOR: Kettős küldetések

WILLIAM A. MENINGER: Ha Istent keresed, kedves barátom

SOLYMÁRI DÁNIEL: Segítség és felemelés

SZŐNYI SZILÁRD: Barátságpróba: a járvány és hatásai

Báthori Csaba, Ferencz Győző, Jász Attila és Markó Béla versei

HALMAI TAMÁS: Kalász Márton költészetéről

Beszélgetés Topál Józseffel

GÖRFÖL TIBOR:	A hazugság	641
---------------	------------	-----

A BARÁTSÁG

VARGA PÉTER KÁLMÁN:	A barátság antik felfogásai – metszetek	642
CSISZÁR KLÁRA:	Barátság a romantika és a provokáció dinamikájában.	651
GÖRFÖL TIBOR:	A barátság jelentősége a gyakorlati teológiában	660
	Kettős küldetések	660

SZÉPÍRÁS

FERENCZ GYŐZŐ:	Nem mennek el (<i>vers</i>)	667
BÁTHORI CSABA:	Hosszútávfutás (<i>vers</i>)	668
MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT:	„Nem kívülről befelé, hanem belülről kifelé építkezett”. Térpoétikai megfigyelések Nádás Péter <i>Párhuzamos történetek</i> című regényének körüli házáról (<i>tanulmány</i>)	669
JÁSZ ATTILA:	Talán. Fausztina nővér kiegészíti naplóját (<i>versek</i>)	679
CSORBA PIROSKA:	Ami belül van; Terra incognita; Közelítések (<i>versek</i>)	680
CZIGÁNY GYÖRGY:	Soliloquia (<i>prózaversek</i>)	682
HALMAI TAMÁS:	Az ékszertereknős és az abbé. Kalász Márton költészetéről (<i>esszé</i>)	683
SZALAGYI CSILLA:	Koraesti szürkület (<i>vers</i>)	687
PATAK MÁRTA:	A kutyás asszony (<i>novella</i>)	688
MARKÓ BÉLA:	Hosszú járvány (<i>vers</i>)	691
RONALD S. THOMAS:	Dicséret; A fénylő rét (<i>versek</i>) (Tóth Bálint Péter fordításai)	692
GÖMÖRI GYÖRGY:	Korona vagy kard; K. R. német orvos Szenci Molnárt köszöntő versének olvasásakor (<i>versek</i>)	693

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS:	Topál Józseffel	694
--------------------	-----------------	-----

MAI MEDITÁCIÓ

WILLIAM A. MENINGER:	Ha Istent keresed, kedves barátom (Horváth Sarolta fordítása)	702
----------------------	---	-----

NAPJAINK

SOLYMÁRI DÁNIEL:	Segítség és felemelés. Gondolatok a népek közötti barátság tapasztalati elemeiről	705
------------------	---	-----

EGYHÁZ A VILÁGBAN

SZÖNYI SZILÁRD:	Barátságpróba: a járvány és hatásai	709
-----------------	-------------------------------------	-----

KRITIKA

GÖRFÖL TIBOR:	Chiara Lubich: <i>Az egység lelkesége</i>	713
---------------	---	-----

SZEMLE

	(részletes tartalom a hátsó borítón)	715
--	--------------------------------------	-----

A hazugság

Sok meglepetésben lehet része annak, aki veszi a fáradságot, és elolvassa a 100 éve született Karol Wojtyła legmagasabb szintű megnyilatkozásait, az enciklikáit. Ahogyan a lapszámunkban szereplő trappista William Meninger ráakadt monostorának könyvtárában egy 14. századi angol lelkiségi műre, s miután leporolta és elolvasta, olyan meglepő útmutatásokkal találkozott, hogy a váratlan felfedezés lendülete több tízezer imádkozó ember máig élő mozgalmát hívta életre, a szent pápa elgondolásai is könnyen efféle váratlan felfedezések tárházát nyithatják meg az ember előtt.

Különösen meglepő, milyen sokat foglalkozik II. János Pál a hazugság jelenségével, az egyéni hazugságokkal és a hazugság kiterjedt kultúrájával. Olyan országból származott, ahol javarészt a hazugság romlott talajából fakadtak az együttélés különböző formái, ezért nem érthető, hogy nagyfokú erkölcsi felháborodást váltottak ki belőle a szélében-hosszában hirdetett lengyel hazugságok és a saját érdekeit minden más elé helyező szűk csoportok. Vegyük csak az 1991-ben *Centesimus annus* kezdettel kiadott körlevelet, amely az Európában oly mozgalmas előző két év tükrében beszél az emberi együttéléstről. A lengyel pápa azokról beszél, akik azt hiszik, hogy ismerik „a tökéletes társadalmi szerveződés titkát”, s ennek megvalósításához még a hazugságot is elfogadhatónak tartják, bár ezzel csak „evilági vallást” hoznak létre. Azokról beszél, akik erőszakosságukat hazugsággal legitimálják, úgy téve, mintha csak a jogot védenék vagy külső fenyegetésekre reagálnának. Azokról beszél, akik azt hiszik, hogy mentesek a tévedéstől, s ezért korlátlan hatalmuk lehet. A „hazugság atyja” nyer teret, mondta már a *Dominum et vivificantem*ben is, ahol fegyverekkel kereskednek, és a hazugság válik uralkodóvá ott, ahol kis csoportok azt hiszik, hogy különleges történelmi küldetéssel vannak felruházva.

Az egyház ugyan hazugság helyett az igazságot kínálja, a hazugságból következő szűkösség és félelem helyett pedig a szabadságot, de még az egyháznak is résen kell lennie, figyelmeztet a pápa, ha ugyanis rámutat a jó és a rossz olyan objektív ismérveire, amelyek „eltérnek az állam vezetőinek akaratótól”, akkor nemcsak az a veszély fenyegeti, hogy az állam tönkre akarja majd tenni, de az is, hogy az állam „saját ideológiai rendszerének részévé teszi”. Az egyház megsemmisítése ennek értelmében nem sokkal rosszabb, mint a leigázása. Milyen jó, hogy ennek az időszaknak, a kommunizmus időszakának már vége, s ma már csak szörnyülködve figyelhetjük, hogy egykor lehetséges volt ilyesmi!

A hazugság ellentéte az őszinteség, amely a barátság talán legszebb ismérve. Még Istennel szemben is nehezen vagyunk őszinték, hiszen ahhoz előbb magunkkal kellene őszintéknek lennünk. A barátok megtaníthatnak az őszinteségre, s ha őszinték tudunk lenni, a hazugságnak az a kultúrája is veszélybe kerül, amely annyira felháborította a lengyel pápát.

A barátság antik felfogásai — metszetek

VARGA PÉTER KÁLMÁN

1970-ben született Szegeden. A Gál Ferenc Egyetem Filozófia Tanszék oktatója.

I. A barátság Homérosznál, Hésziodosznál

Ha az antikvitás és a barátság kifejezéseket halljuk, valószínűleg Akhilleusz és Patroklosz baráti kapcsolata jut először eszünkbe. Mint oly sok más esetben, ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az antik felfogás megértéséhez, valóban érdemes Homéroszhoz fordulnunk. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az *Illíaszt*, rögtön feltűnik, milyen változatos megközelítés található Homérosznál a személyek közötti kapcsolatok ábrázolására. Fontos ugyanakkor leszögeznünk, hogy bármely barátságfelfogást vagy fogalmat vizsgáljuk is, mindig szem előtt kell tartanunk a korabeli társadalom sajátosságait, az emberi létezés történelmi és lokális meghatározottságaiból fakadó jellegzetes vonásokat. Ebben a tekintetben a homéroszi barátságfelfogás eltér még a későbbi, klasszikus kori görög értelmezéstől is, ugyanakkor, véleményem szerint, Homérosz felfogásának ismerete elengedhetetlen a továbbiak helyes megértéséhez. Ezzel együtt mégsem az a legérdekesebb, hogy milyen különbségek találhatók a mai és az antik barátságfelfogások között, hanem az, hogy a kulturális és történelmi távolság ellenére mennyi hasonlóság és egyezés található a mi személyes kapcsolatainkra vonatkozóan. Az antik példák felidézése tehát nem pusztán történetileg érdekes számvetés, hanem hatékony eszköz, amely hozzásegít ahhoz, hogy átgondoljuk: mit is jelent számunkra a barátság.

Philotész – philosz

¹Heinrich Ebeling: *Lexicon Homericum*. In aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1880. Vol. II. 433, de hasonlóan jár el a Liddell–Scott szerzőpáros is: Henry George Liddel – Robert Scott: *Greek–English Lexicon*. Clarendon Press, Oxford, 1996.

A mi barátság szavunk jelentéséhez Homérosznál legközelebb a *philotész* kifejezés áll. A főnévi alaknál azonban gyakrabban és kiterjedtebben használja a *philosz* melléknevet, amely nem csupán személyekkel, hanem tárgyakkal, sőt testrészekkel is kapcsolatba hozható. A Homérosz-recepcióban régóta ismert,¹ hogy a *philosz* melléknév a korai költészetben, mindenekelőtt Homérosznál, jelenthette az általunk jól ismert kedves, barátságos, szeretett személyeket, illetve dolgokat, de lehetséges olyan olvasat is, ahol birtokviszony körülírásaként értelmezhető.

*Erre meg Aiász még szörnyebb sziklát emelintett,
teljes erővel megcsóválta s a hősrre vetette:
pajzsközepét e malomkő-nagy kővel beütötte,
és kedves térdét sértette meg...*

(II. 7. 268–271)

Máshol a megszólításnál formulaként használt „kedves” előtaggal is azonosítható, például Agamemnón így szólítja meg az argo-sziakat:

Kedveseim, danaosz daliák, követői Arésznek...

(II. 2. 110)

²Homéroszt Devecseri Gábor fordításában idézem: *Iliász – Odüsszeia – Homéroszi költemények.* Pantheon, Budapest, 1993.

A szó legjellemzőbb tartalma mégis valamiféle érzelmmel teli viszonyra utal, például, amikor Khrüszész Agamemnón durva szavai után sértetten távozik:

Megharagudva vonult el az agg: s neki Phoibosz Apollón meghallgatta imáját, mert kedvelte erősen.²

(II. 1. 381–382)

Vagy amikor Aphrodité mutatja be érzelmei heves váltakozását:

Szólt a nagy Aphrodité istennő, telve haraggal:

„Föl ne dülhíts, nyomorult, mert elhagylak haragomban, s úgy gyűlöllek, ahogy kedveltelek eddig erősen: szörnyű viszályt támasztok a trósz s az akháj seregek közt, s akkor majd iszonyú véggel pusztít el a sorsod.”

(II. 3. 413–417)

Hetairosz: bajtárs, barát, segéd

A következő kifejezés a baráti viszonyra a *hetairosz*, jelentése: bajtárs, barát, segéd. A szó sajátos értelmét jellemzően mutatja az a rész, ahol Polüphemosz, megvakítása után, könyörög apjához, Poszeidónhoz, hogy akadályozza meg Odüsszeusz hazatértét:

„Hallj, te Poszeidáón, földtartó, kékhaju isten, hogyha fiad vagyok én igazán, s azt vallodd, apám vagy, add, hogy a várdúló Odüsszeusz haza már sose jusson, Láertész fia ő, Ithakában lakja lakását.

S hogyha a végzete az, hogy lássa szeretteit ismét, s jólépuilt házába kerüljön, az otthoni földre, hát legalább bajosan, későn és társai nélkül, mások bárkáján tegye, s otthon bajra találjon.”

(Od. 9. 528–535)

A szerettei, akik otthon, a házában laknak, jól elkülöníthetők a társaitól, akikkel a viszontagságos utat járja.

Aiasz méltatlankodása is jellemző, aki Akhilleusz elutasítását panaszolja, hiszen Akhilleusz nem becsüli a bajtársak barátságát (*philotész hetairón*):

...csak hogy Akhilleusz

*ádáz és dölyfös vad lelket hord kebelében,
és a barátságunk, gonoszul, fel sem veszi, mellyel
őt a hajók mellett másoknál többre becsültük:
irgalmatlan!*

(II. 9. 628–632)

A *hetairosz* tehát tágabb értelemben vett barát, mint a *philosz*. Kevesebb érzelmi töltést hordoz és kevésbé intim viszonyt jelez. Amikor valóban bensőségesebb a kapcsolat, akkor éppen a *philosz* jelző

Xenia: vendégbarátság

emeli ki a *hetairost* a többiek közül, így nevezi Patrokloszt Akhilleusz leginkább kedves társának (*poliū philtatosz hetairosz*, II. 14. 711).

Az antikvitásban annyira fontos vendégbarátság (*xenia*) is megtalálható az eposzban. A *xeinosz* (attikai *xenosz*) eredetileg idegent jelentett, olyan jövevényt, aki a hellének oltalmára szorul. A koldusokkal és menedékkérőkkel együtt *Zeusz xeinosz* védelmét élvezték. Ezért beszélhet így Odüsszeuszról Nauszkaá:

*Csakhogy ez itt nyomorult, hányódva került szigetünkre,
gondoznunk kell őt: mert Zeusztól ér ide minden
koldús és idegen, s a kevés is jólesik annak.*
(Od. 6. 206–208)

További lépcsőfok, amikor a vendéglátó és a vendég már kölcsönösen alapuló viszonyba kerülnek, innentől fogva mindketten vendégbarátjaivá lesznek egymásnak. A vendégbarátság apáról fiúra száll: Mentész, Taphosz uralkodója képében mondja Pallasz Athéné Télemakhosznak:

*És vendégi barátoknak valljuk mi magunkat
még az apákról; csak kérdd meg, ha kívánod, az agg hőst,
Láertészt...*
(Od. 1. 187–189)

Ez a *patríososz xeinia* (II. 6. 215), az atyáktól örökölt vendégbarátság olyan nagy jelentőségű, hogy amikor az Iliász híres jelentében Diomédész szembekerül Glaukossal, és rádöbbenek, hogy nagyapáik vendégbarátai voltak egymásnak, erre való tekintettel nem vívna meg egymással:

*Szólt. S megöriült a csatában-erőshangú Diomédész;
dárdáját a sokat-tápláló földbe ütötte,
majd meg a nép-pásztorhoz mézes hangon ekép szólt:
„Régi barátom vagy hát így, révén az apáknak:
mert hős Bellerophontészt egykor az isteni Oineusz
húsz napon át vendégül látta a háza ölében;
s tisztelték egymást gyönyörű vendég-adománnyal:...”*
(II. 6. 212–218)

Barátság és vendégbarátság kapcsolata

A vendégbarátság és barátság kapcsolatára is rávilágít ez a szakasz, hiszen Oineusz vendéglátása (*xeinizó*) és a kölcsönös ajándékváltás (*xeiníon*) következtében a kapcsolat elmélyül, így ebben a jelenetben összekapcsolódik a *xeinosz* és a *philosz*, amikor így folytatja:

³*xeinosz philosz*

*Vendéglő gazdád³ vagyok így Argosz közepében,
és te nekem Lükiában, amint e vidékre vetődöm.
Hát egymás ellen kelevézt a tömegbe ne vessünk:
éppen elég trósz és segítő van, akit leterítsek,
hogyha az isten is engedni, és lábammal elértem;
és számodra akháj van elég kaszabolni, ha bírod;
rajta, cseréljünk hát fegyvert; lássák ezek is, hogy*

ősi barátoknak *valljuk dicsekedve magunkat.*"
(II. 6. 224–231)

Érdemes felfigyelnünk arra is, hogy Glaukosz és Diomédész először látják egymást, amikor Diomédész *javasolja*, hogy cseréljenek az ősi vendégbarátságra való tekintettel fegyverzetet, s ezzel inkább az etikai, mint az érzelmi világhoz kapcsolja a vendégbarátságot. Az érzelmi töltést hordozó *philosz* és a *xeinosz* fogalma tehát összekapcsolódhat. De az ellenkezőjére is találunk példát, amikor az apák barátsága (*philotész*) lehet alapja fiúk vendégbarátságának:

⁴ek paterón *philotétosz*,
azaz magyarul
az atyák barátságából

*Mert hiszen egymásnak vendégi barátai volnánk
rég, s az apáink is,⁴ te pedig velem egykoru is vagy:*
(Od. 15. 196–197)

A *xenia* fontos szerepet játszott az archaikus világban, de nem jelentett feltétlenül érzelmi elköteleződést, erre ott van a *philotész*, ami a gyakran előforduló *philosz* jelzővel együtt a valódi baráti viszonyra utal.

**Therapón: társ,
fegyvertárs, szolga**

A baráti kapcsolat sajátos változatát jeleníti meg a *therapón*: jelentése társ, fegyvertárs, szolga. Felmerül a kérdés, hogy mennyiben jelöl alárendelt szerepet a kifejezés. Több előfordulás is ezt az sugallja:

*Szólt; mire átsietett Eteóneusz gyorsan a termen,
hívta magával a többi serény szolgát is azonnal.*
(Od. 4. 37–38)

Az itt előforduló serény (*otrérosz*) jelző máshol (II. 109.) a szolgálólányokkal van kapcsolatban. Vagy amikor Odüsszeusz válaszol Palasz Athénének:

⁵Homérosz itt a *hetairosz*
kifejezést használja.

*mert nem akartam Trója alatt szolgálni az apját
hízlekedve; vezére maradtam az embereimnek.⁵*
(Od. 13. 265–266)

Elég egyértelmű, hogy a szolgálat alávetett, méltatlan helyzetet jelent, a társakon (*hetairoi*) uralkodni (*arkhein*) akaró személy számára ez elfogadhatatlan.

A fentebb idézett Agamemnón által megszólított vitézek is Árész követői (*therapontesz Aréosz*).⁶ Ebben a kontextusban, egyszerűen a vitézeket jelöli, akiknek egy isten szolgálata nem jelent alárendelt szerepet.

⁶II. 2. 110.

**A démosz
Hésziodosznál**

Hésziodosz *Munkák és napok* című költeményében a homéroszi-tól nagymértékben eltérő társadalmi viszonyokat ábrázol: a királyok (*baszileusz*), a háznép és az idegenek (*xeinoi*) mellett megjelenik a tágabb közösség is, a *démosz*. Természetesen a földműves számára elengedhetetlen a jószomszédi (*geitón*) kapcsolat ápolása, a barátság viszont nem játszik túl fontos szerepet nála. Egy helyen mégis említi a barátságot, gyakorlati erkölcsi útmutatót adva, de itt is inkább a békés viszony kialakításán van a hangsúly, mint a valódi baráti érzelmek kifejezésén.

⁷Hésiodos:
Munkák és napok, 707–
714. (Ford. Trencsényi-
Waldapfel Imre.) Akadé-
miai, Budapest, 1955.

„És ne helyezd egy sorba a testvért és a barátot,
vagy ha helyezted már, ne te bántsd a barátot először,
tettel s álnok nyelvvél sem, de ha bántani ő kezd,
szólva gonosz szavakat, sőt már gonoszat cselekedve,
kétszeresen te fizess. De ha megbékélni akarja,
adva elégtételt, a baráti kezet ne taszítsd el.
Mert hitvány ember, ki barátait egyre cseréli”⁷

II. Klasszikus kor

⁸Kerényi Grácia fordítása
(kiemelés tőlem). In:
Platón összes művei.
Európa, Budapest, 1984.

⁹Mogyoródi Emese:
Philia és philosophia:
A „barátság” szerepe
Platón filozófia-felfogásá-
ban. In Laczkó Sándor –
Dékány András (szerk.):
Lábjegyzetek Platónhoz
4: A barátság. Pro
Philosophia Szegediensi
Alapítvány – Librarius,
Szeged, 2005, 9.

¹⁰Aristoteles:
Nikomachosi Ethika.
(Ford. Szabó Miklós.)
Parthenon, Budapest,
1942.

¹¹NE 1055a

Háromféle barátságtípus

A klasszikus korban a barátság megfelelője a *philia*, a barátot pedig a főnévként használt *philosz* jelöli. A fogalom jelentésköre jól kikövetkeztethető a hagyományból. Platón például a *Menón*-ban (91 c) így ír: „Senkit, sem rokonaim közül, sem házám népéből, sem barátaim közül, sem városombelit, sem idegent, ne szálljon meg olyan örület, hogy ezeket (ti. a szofistákat) keresse fel...”⁸ Jól megkülönböztethetők tehát ebben az időben a közelebbi és távolabbi rokonok, a háznép, a szomszédok a barátok és a polgártársak. Ebben a fokozatosan táguló körben a barátok egyfajta köztes helyet foglalnak el a rokonság és a polgártársak között. Platón keveset foglalkozik a barátság problémájával, még *Lüszisz* című korai dialógusa is, amely teljes egészében a barátság fogalmának tisztázásának szentel, valójában az *erósz* vizsgálatába torkollik. Vele ellentétben Arisztotelésznél a *philia* kerül előtérbe az *erósz*-szal szemben.⁹

A görög barátságfelfogás legrészletesebb elméleti kidolgozásával Arisztotelész szolgál. A *Nikomachosi etika* két könyve, továbbá az *Eudémosz* *etika*, a *Nagy etika* is foglalkozik a barátság témakörével. A *Nikomachosi etika*¹⁰ barátsággal foglalkozó nyolcadik fejezete rögtön egy meghökkentő kijelentéssel kezdődik, miszerint a barátság erény, mégpedig az élethez a legszükségesebb. Mindenkinek szüksége van rá: a fiataloknak, hogy megóvjá őket a bűnöktől, az időseknek, hogy biztosítsa számukra a megfelelő gondoskodást, a javakorabelieknek pedig lehetőséget ad arra, hogy jótéteményeket gyakoroljanak és megvalósítsák a beteljesült, szép életet. A gazdagság sem teszi feleslegessé, mivel a gazdag embernek a barátaival szemben lehetősége van a jótétemények gyakorlására, továbbá a barátok megléte segíti gazdagságának fenntartását is. A szegény pedig barátaira számíthat szorult helyzetében.¹¹

Mindenki számára szükséges tehát a barátság, de nem minden barátság valósítja meg tökéletesen az eszményt. Ebben a tekintetben Arisztotelész háromféle barátságtípust különböztet meg. Az első típusba azok tartoznak, akik valamilyen hasznot remélnek egymástól; amíg ez a kölcsönös hasznosság fennáll, ők azt gondolják, hogy barátok, de valójában nem azok, hiszen amint megszűnik a külső ok, ami létrehozta, a barátság felbomlik. Ez a típus leginkább az idős emberekre jellemző, akik nem is nagyon kerülnek bensőséges kapcsolatba egymással, hanem csak olyan mértékig, amennyire a maguk számára vélt hasznosság megköveteli.

Az ifjúságra ezzel szemben az olyan barátság jellemző, amelyik a kellemeset keresi. Ennek lényegi mozgatója az *erósz*, tele van szen-

vedéllyel (*pathé*) és élvezettel (*hédoné*). Ezek azonban változékony dolgok, így az ilyen barátság is ingatag, az erény azonban változatlan és tartós.

A barátság kialakulásának feltételei

A tulajdonképpeni, valódi barátság azonban csak bizonyos feltételek fennállása esetén valósulhat meg. Láttuk, hogy — mint egyébként minden erénynek Arisztotelésznél — tartósnak kell lennie, vagyis habitussá (*hexisz*) kell válnia, továbbá barátság csak erkölcsileg jó emberek között jöhet létre. Tartóssága addig terjed, amíg a kialakulás feltételét jelentő erkölcsi jóság mindkét félben fennáll. Tehát ez a fajta barátság sem tart feltétlenül örökké, jöllehet ez a barátság legtökéletesebb foka. A barátság másik két típusát is magában foglalja, mintegy teljességét, végső célját is megmutatva: ez a fajta barátság egyrészt valóban hasznos is mindkét fél számára, továbbá kellemes és élvezetet is nyújt.¹²

¹²NE 1055b

A valódi barátság kialakulásának tehát komoly alanyi feltételei vannak. Ennek kiindulópontja a helyes önszeretet, hiszen másokat csak olyan ember tud szeretni, aki magával is jó viszonyban van. Erre a helyes önszeretetre csak becsületes (*szpoudaios*) ember lehet képes, aki egyensúlyban van magával, nincs benne meghasonlottság, azaz egyetért önmagával. Számára a lét, így a maga léte is jó, és jónak is látszik. A maga kedvéért teszi jót, magáért az ember legmagasabb rendű, igazán maradandó részéért, a gondolkodásért. Ez az ember valódi lényege, szinte mindent magában foglal.¹³

¹³NE 1066a 23.

Felmerül a kérdés, hogy nem vezet ez egy olyan típusú *autarkeiá*-hoz, ahol másokra már nincs szükség. Arisztotelész válasza erre kérdésre egyértelmű nem. Az ilyen ember úgy tekint barátjára, mint saját mására, ahogy fogalmaz: „a barát, másik én”.¹⁴

¹⁴*esztin gar ho philos, allosz autosz*

Barátság és helyes önszeretet

A helyes önszeretetet nem szabad összetéveszteni az önzéssel. Az önző ember a legnagyobb részt akarja kiharítani a maga számára a javakból. Ezzel azonban csak érzéki vágyainak, lelke értelmetlen részének és érzelmeinek engedelmeskedik. Az ilyen viselkedés nem méltó az értelemmel élő emberhez, tehát joggal utasítjuk el, nem tekintjük követendő példának. Az is igaz viszont, hogy az emberek többsége így értelmezi az önszeretetet.¹⁵

¹⁵NE 1168b

Arisztotelész nyilvánvalóan teljesíthetetlen eszményt állít elénk, hiszen ki tudna teljesen, mindig hibátlanul az eszményei szerint élni? Vélhetőleg maga Arisztotelész is csak mint mintát, igazodási pontot állítja elénk az erényes ember és az igazi barátság példáját.

¹⁶A létrehozás (*poiészisz*) mozzanatának megjelenése is teljesen az akarati-etikai dimenzióba helyezi Arisztotelész barátságfelfogását. Ez a vonás már Hésziodosznál is megjelenik.

A jó emberek tehát saját maguk és barátjuk jósága miatt hoznak létre és tartanak fenn barátságokat.¹⁶ Ide nem férkőzhet be a rágalom, az ilyen barátok megbíznak egymásban. Kialakul tehát a barátság mint erény, amelynek alapja a szeretet (*philészisz*). Ez még pusztán érzelem, de ha jó emberek ezt tartósan egymással kölcsönösen gyakorolják, akkor megjelenik a barátság (*philia*), ami így belső tulajdonsággá válva már erény.

Ennek a lelki beállítódásnak a kialakulásához időre és személyes kapcsolatra van szükség, ezért emeli ki Arisztotelész, hogy a barátság

¹⁷NE 1058a kialakulásához hosszabb időre van szükség,¹⁷ a tartós együttélés hiányában legfeljebb csak kölcsönös jóakaratról beszélhetünk.¹⁸

¹⁸NE 1057a Fontos sajátossága még a barátságnak az önzetlenség: a barátoknak mindenekelőtt barátjuk javát kell szem előtt tartaniuk.

Barátság és politikai realitás

Arisztotelész barátságról alkotott felfogásának legérdekesebb vonása talán mégis az, ahogyan kapcsolatba hozza a barátságot a politikai realitással. Mégsem kell ezen nagyon csodálkoznunk, ha arra gondolunk, hogy nála az etika az emberi élet végcéljával foglalkozik, amit a politika tudományában és egyáltalán az ember államilkötő képességében lát.¹⁹

¹⁹NE 95a–95a

²⁰NE 1169b 18.

Az ember szerinte természettől fogva államalkotásra és közösségben megvalósított életre hivatott.²⁰ Az egyetértés és a jóindulat ugyan még nem barátság, de főleg az állami életben betölthetik annak szerepét. Amíg az állam legfontosabb feladata Platónnál az igazságosság megvalósítása volt, addig Arisztotelész, meglepő módon, a barátságot az igazságosság fölé helyezi. Szerinte az egyénben megjelenő barátság mint erény az állam legfontosabb kohéziós ereje. Odáig megy, hogy ha barátság alakul ki az államot alkotó személyek között, akkor igazságosságra már nincs is szükség, viszont ha csak az igazságosság valósul meg, a barátságra még mindig szükség van.²¹ Az igazságosság legmagasabb foka így a baráti érzésből (*philikon*) ered.

²¹NE 1155a

Minden emberi közösség (*koinónia*) az állami létformába tagozódik be, maguk a közösségek is a barátsághoz hasonlóan lehetnek valamilyen haszonra irányulók vagy valamilyen közös örömszerzés céljából létrejövők. Az állam azonban nemcsak a pillanatnyi haszonra, hanem az egész életre kiterjeszti a hasznosságát. Ezért nevezi az államot a közösségi élet legmagasabb fokának.²²

²²NE 1159b a

Barátság és állam típusok

Háromféle államtípust különböztet meg. Mindháromnak megfelelő egy-egy megromlott változat, ahol mind az igazságosság, mind a barátság hiányosan valósul meg. A királyságban a barátság ahhoz hasonlítható, ahogyan az apa viszonyul gyermekeihez, a megromlott változat a királyság esetében a türannisz. Az arisztokráciában a házastársak kapcsolatához hasonló a barátság, ahol a férj érdemei miatt intézi a rá tartozó dolgokat, a nő pedig a nőket megillető területekért felel. Megromlott változata az oligarchia. A timokrácia vagy politeia a testvérek barátságára jellemző kapcsolatokon alapszik, eltorzult formában demokrácia, ahol meggyengül az uralom, és mindenki azt tesz, amit akar.²³

²³NE 1161a

Arisztotelész tehát rendkívüli jelentőséget tulajdonít a barátságnak, az egész etikájának végső értelmét jelentő politikában egyfajta láthatatlan, az emberi kapcsolatok, így az egész emberi létezés minőségét alapjában meghatározó szabályozó elvként mutatja be. Néha úgy érezzük, hogy eljut az emberi lét személyes dimenziójának felismeréséig. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ő is, mint mindenki, korának gyermeke. Így nem róható fel neki, hogy az általa bemutatott barátságot nehezen elérhető, és csak a kiválasztott kevesek számára adott lehetőségként ábrázolja.²⁴

²⁴NE 1157b

III. Hellenisztikus és római kor

²⁵David Konstan: *Friendship in the Classical World*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 96.

²⁶Anthony A. Long – David N. Sedley: *A hellenisztikus filozófusok*. (Ford. Bárány István et al.) Akadémiai, Budapest, 2014, 161.

A barátság epikureus és sztoikus felfogása

²⁷Lucretius: *A természetről*, 5. 929–930. (Ford. Tóth Béla.) Kossuth, Budapest, 1997.

²⁸Marcus Tullius Cicero: *A legfőbb jóról és rosszról*, I. 66–70. (Ford. Vekerdí József.) Kairosz, Budapest, 2007.

²⁹Seneca IX. 5. In: *Seneca prózai művei I*. (Ford. Kopeczky Rita et al.) Szenczár, Budapest, 2002.

³⁰Anthony A. Long: *A hellenisztikus filozófia*. (Ford. Steiger Kornél.) Osiris, Budapest, 1998, 260.

Arisztotelész a barátságot még egyenlő felek kapcsolataként jellemezte, amely eszményi esetben a polisz polgárainak elvi egyenlőségén alapult. Nagy Sándor hódításával megjelent egy új politikai keret, a hellenisztikus királyság, amely gyökeresen átalakította a társadalmi érintkezést. A polisz nem tűnt el, de egy nagyobb egységbe tagozódott be. A barátságosság fogalma ebben az időben kiegészült az uralkodó megbízható embereinek körével. Például a makedón uralkodók hagyományosan egy tanácshoz fordultak, amelynek tagjait *hetairoi* vagy *philoí* névvel illették.²⁵ Az ebben az értelemben vett barátságnak nem sok köze van a baráti szeretethez.

A hellenisztikus filozófiai iskolák is új tartalmat adtak a barátságnak. Epikurosz viszonylag keveset foglalkozik a barátsággal mint filozófiai kérdéssel, mégis nagy fontosságot tulajdonít neki, ahogy írja: „Azon javak közül, melyekre a bölcsesség révén teszünk szert egész életünk boldogságára, messze a legnagyobb a barátság adománya.”²⁶ A barátságot „önmagánál fogva” érénynek tartja, amire a nemes jellemű embernek a leginkább kell törekednie. Valójában maga az epikureus közösség egy baráti társaságnak volt tekinthető, ahol a közösség tagjai megvalósították a közösen elfogadott életelveket.

Az epikureus Lucretius úgy mutatja be az emberi nem fejlődését, mint ami egy versengő helyzetből, a létért küzdő egyének állapotából haladt egy civilizáltabb állapot felé. Ebben a folyamatban fontos szerepet kap a barátság (*amicitia*).²⁷ Az epikureus felfogásnak megfelelően nála a barátságnak konkrét célja van: mégpedig a békés állapotok biztosítása. A barátság tehát nem érzelem, hanem a társadalom normális életéhez szükséges szabályozó eszköz, a belőle eredő társadalmi haszon igazolja létjogosultságát.

Cicero,²⁸ szintén epikureus szellemben, összekapcsolja a barátságot azzal az élvezettel, amit a baráti kapcsolat ad, a barátok az előnyöktől függetlenül felvidítják egymást, a barátság egyfajta bölcsék közötti szerződés, hogy úgy szeressék egymást, mint magukat.

A sztoikus bölcs szellemi-erkölcsi függetlensége (*autarkeia*) és szenvedélymentessége (*apatheia*) nem enged teret az érzelmeknek. Arisztotelészi értelemben éppen a bölcs lenne a legalkalmasabb barátnak, de a világgal és az embertársakkal, vagy akár saját sorsukkal szemben kialakított közömbösségük megakadályozza a baráti kapcsolat kialakítását. Seneca arról beszél,²⁹ hogy a bölcs mint érzelmei és kapcsolatai ura bármikor képes helyettesíteni a barátját egy másikkal.

A sztoikusok a barátságnak sajátos szerepet tulajdonítanak az általuk megvalósítandónak vélt utópisztikus bölcsék államában, ahol a bölcsék között létrejövő barátság lenne az egyetlen társadalmi összetartó erő.³⁰

Ami az elméleti megfogalmazásokat illeti, a sztoikus filozófusoknál nem beszélhetünk érzelmi alapon kialakított baráti viszonyról, a sztoikus *apatheia* valóban kiterjed a legközelebbi emberi viszonylatokra is.

A mester–tanítvány viszony

³¹Marcus Aurelius:
Elmélkedések, I. 17.
(Ford. Huszti József.)
Parthenon, Budapest,
1943.

³²Galen: *De propriorum animi cuiuslibet affectuum dignotione et curatione* 3. cap. In Galeni:
De propriorum animi cuiuslibet affectuum dignotione et curatione,
De animi cuiuslibet peccatorum dignotione et curatione, *De atra bile*.
Edidit Wilko de Boer.
Teubner, Leipzig et Berlin,
1937.

³³Vö. Pierre Hadot:
A lélek iskolája.
(Ford. Cseke Ákos.)
Kairosz, Budapest, 2010.

A barátság jelentésbővülése a római korban

³⁴*Pro Roscio Amerino*,
111. In Marcus Tullius
Cicero: *Összes perbeszéd*.
(Ford. Nótári Tamás.)
Lectum, Szeged, 2010.

Van a barátságnak egy olyan változata, ami ebben a korszakban jellemző, ez pedig egyfajta mester–tanítvány viszony. Marcus Aurelius az önmagához címzett elmélkedéseiben kifejezi háláját és nagyrabecsülését az őt nevelők iránt, kiemelve mindegyikük morális nagyságát: „Az isteneknek köszönöm, hogy jó nagyatyáim, jó szüleim, jó nőtestvérem, jó tanítóim, jó háznépem, rokonaim s szinte kizárólag jó barátaim voltak. Övék a hála, hogy közülük senki ellen nem vétkeztem, bár a hajlandóságom megvult rá, hogy alkalomadtán ilyenfelét elkövessek.”³¹ Hiányzik viszont ezekből a leírásokból minden személyes hang vagy érzélem. Számára fontosak ezek a személyek, de szinte csak eszközök a saját tökéletesedésének útján.

Galénosz, Marcus Aurelius orvosa, egyik rövid etikai témájú művében³² beszél az erkölcsi javulás folyamatáról. A lelki tökéletesedést nap mint nap kell gyakorolnunk, de nem juthatunk semmire, ha nincs mellettünk olyan ember, aki mintegy tükröt tart elénk. Ezért azt a tanácsot adja a tanítványnak, hogy keressen egy idősebb, erkölcsi tekintetben kifogástalan és tapasztaltabb barátot, aki képes szembe-síteni hibáival. A barát tehát egy megbízható, őszinte és tárgyilagos beszélgetőtárs. Nagyon lényeges, hogy nem érzelmi alapon választjuk így ki a barátainkat, hanem annak alapján, hogy mennyire fogja ez a kapcsolat elősegíteni lelki tökéletesedésünket. Galénosz barátjának szerepe túlmegegy a mester–tanítvány kapcsolaton és a terapeuta–kliens viszony irányába mutat.³³

A római korban a barátság, amellet, hogy megőrzi a görög felfogás változatosságát, újabb elemekkel bővül. Cicero szerint a barátság (*amicitia*) létrejöttének legfontosabb feltétele a kölcsönös jóindulat és szeretet (*amor*). Valóban egyetértés van abban a tekintetben, hogy a latin *amicitia* kifejezés a szeretet *amor* szóból származtatható. Ez feleltethető meg leginkább a görög *philia* kifejezésnek, azonban lényeges különbség, hogy a latin szó magában foglalja a görög *erósz* jelentéstartalmát is. Talán a legfontosabb jelentésbővülés mégis az, hogy az *amicus* sajátos politikai színezetet is kap. A hangsúly itt is a barátság társadalmi funkcióján van: „úgy hiszem, azért, mert amely ügyeket nem tudunk magunk intézni, azokban saját igyekezetünk helyét barátaink megbízhatósága veszi át, aki ezt megsérti, mindannyiunk közös védelmét támadja meg, s — amennyire rajta áll — tönkreteszi a közösségi életet. Nem tudunk ugyanis mindent magunk végrehajtani, mindenki valami máshoz ért jobban. Azért kötünk barátságokat, hogy kölcsönös szívességekkel növeljük közös hasznunkat.”³⁴ Fontos vonása még a római barátságoknak a kölcsönösség: a *beneficium* és az *officium*, az „adok, hogy adj” szellemisége áthatja a római világot.

Barátság a romantika és a provokáció dinamikájában

CSISZÁR KLÁRA

A barátság jelentősége a gyakorlati teológiában

1981-ben született Szatmárnémetiben. Pasztorálteológus, egyetemi tanár, 2015 óta a Bécsi Egyetem magántanára, 2019-től a Linzi Katolikus Egyetem pasztorálteológiai intézetének vezetője, a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Karának adjunktusa. Legutóbbi írását 2019. 9. számunkban közzöltük.

¹Az agykutatás, a biokémia, az immunológia, a szociológia, a pszichológia, a kultúranropológia, a filozófia, a pedagógia stb.

²Arisztotelész: *Nikomakhoszi ethika*, 1158a. (Ford. Szabó Miklós.) Magyar Helikon, Budapest, 1971, 213.

³Sir 6, 14; Iz 41, 8; Kiv 33, 11; Lk 14, 10; Mt 20, 13; 22, 12; Jn 15, 13; Szent Ambrus: *A kötelelességekről — A bűnbánatról*. (Ford. Hrotkó Géza et al.) Jel, Budapest, 2004; Szalézi Szent Ferenc: *Filótea vagyis a*

Az interperszonális kapcsolatok és azokon belül a barátság hatását az ember életére több tudományág kutatja. Élen járnak itt a természet-, a humán- és az orvostudományok.¹ Egyházi kontextusban (többé-kevésbé) inkább csak éljük a barátságokat, és kevés tudományos reflexió születik a barátság teológiai jelentőségéről. Az egyházi köztudatban sem teljesen magától értetődő a barátság kifejezett értékelése, a barátság értéként, avagy egyenesen erényként² való minősítése, holott maga a fogalom kiemelkedő jelentőséggel bír a szentírási nyelvvezetben, a keresztény bölcseleti gondolkodásban, sőt még a liturgikus nyelvvezetünkben is felbukkan.³ A barátság jelentőségének felidézésére azért is érdemes a teológiai — és főleg a gyakorlati teológiai — diskurzusokban odafigyelni, mert ma már közismert, hogy a barátság mint interperszonális kapcsolat kifejezetten fontos az ember testi és lelki egészségének szempontjából, ugyanakkor az életminőség javulását és a pozitív életérzést is nagymértékben befolyásolja.

Személyesen bevallom, kevés olyan ország van Európában, ahol, ha bajban lennék, ne tudnék egy helybéli ismerőstől segítséget kérni. Tizenhárom éve dolgozom különféle nemzetközi csoportokban, megtapasztaltam a kultúrák közötti különbségek szépségeit és azok nehézségeit, illetve tudom azt, hogy ahol megvan a jó szándék, ott megtalálható a közösen járható út, mely jobbá és élhetőbbé teszi ezt a világot. A sok munka és az egymáshoz való csiszolódás ellenére, számos közös tapasztalat után sem nevezném ezeket a kapcsolatokat a szó szoros értelmében barátságoknak. Ha valaki azt kérdezi tőlem, kik azok az emberek, akiket barátainak nevezek, akkor leszűkül a kör, és olyan embereket neveznék meg, akik jól ismernek, akikben megbízom, akikkel életem egy-egy szakaszát, annak minden örömeivel és bánatával együtt jártuk, akikkel megosztottam, és akik velem is megosztották örömeiket, kétségeiket, félelmeiket, terveiket, fájdalmaikat. Róluk elmondhatom, hogy ha nem álltak volna mellettem, akkor nagyon sok minden, ami nehéz volt, talán kibírhatatlan lett volna. Németországból Ausztriába való költözésem után a lelkivezetőm azt tanácsolta, hogy sürgősen kezdjek el barátokhoz. Keressem az emberekkel való kapcsolatot, mert barátokra mindenhol mindenkinek szüksége van. Bármennyire is bizonygattam, hogy az én barátaim határokon túl vannak és velük tartom a kapcsolatot, ő nem tárgított, és elkezdtek kö-

Jámborság útja. (Ford. Platz Bonifác.) Szent István Társulat, Budapest, 1927.

A liturgiában különösen is érdemes megemlíteni a IV. Eucharisztikus Imát, melyben elhangzik: „Amikor pedig engedelmességével barátságodat elveszítette, nem hagyta őt a halál hatalmában. Mindenkinék irgalmasan segítségére siettél, hogy aki téged keres, rád találjon” (*Római Misekönyv*).

⁴Hermann Fink:
Ein Freund, ein guter Freund... Psychologie heute 9/92, 20–23., 20.

1. A barátság pasztorálandropológiai relevanciája

zösen feltérképezni azokat az embereket, akikkel jelenleg kapcsolatban vagyok, akikkel korábban Ausztriában együtt tanultam, s megnéztük, hogy ezek közül kik azok, akikkel el tudok képzelni egy kirándulást, egy közös vacsorát, egy jó beszélgetést. Azt a feladatot kaptam, hogy szólítsam meg vagy keressem fel azt a 4–5 személyt, akikkel bármilyen közös időtöltést el tudnék képzelni. Összejött. Alig egy év után elmondhatom, hogy vannak olyan emberek körülöttem, akikkel barátkozom, vagy akikkel sikerült évek után újra baráti kapcsolatba kerülnöm. Ez a lelkivezető tapasztalt lelkimesterként tudta, hogy az embert megbetegíti, ha nincsenek barátai, ha életéből hiányzik a bizalmi kapcsolathálózat. Mindemellett, a lelkigondozásban általában nem tulajdonítunk túl nagy jelentőséget a barátoknak, és ritkán buzdítjuk az embereket a barátságok ápolására. Lelkivezetőként gyakran megfeledezünk arról, hogy milyen nagy hatással vannak és voltak a barátságok, a baráti kapcsolatok személyes életünkre, és mennyire befolyásolták ezek boldogságunkat, pozitív életérzésünket.

Annak ellenére, hogy mi, emberek, a legtöbb barátságokat ápolunk, a teológia kevés figyelmet fordít a barátság dinamikájának kutatására, a barátság egzisztenciális jelentőségére az ember életében. Nemzetközi barátság-kutató felmérések kimutatták, hogy Európában az emberek túlnyomó részének vannak baráti kapcsolatai, ugyanakkor a legtöbb szívesen fordítaná több időt azok ápolására, mint amennyit általában sikerül nekik. A magyarok között a megkérdezettek 34 százaléka állította, hogy nincsenek barátai, a németek körében a megkérdezettek 20 százalékára volt ez igaz. Osztrák szomszédaink esetében a megkérdezettek 23 százaléka nyilatkozott úgy, hogy nincsenek barátai. A gyakorlati teológia számára a barátság témája több szempontból érdekes. A következőkben négy gyakorlati témakörben fogjuk megvizsgálni a barátság fenomenológiáját annak érdekében, hogy a teljesség igénye nélkül, pontszerű impulzusokat adjunk az egyházi gyakorlat különböző részterületeinek optimalizálásához és fejlesztéséhez.⁴

A pasztorálandropológia kifejezés talán még inkább idegennek hangzik a magyar teológiai kontextusban, mint a pasztorálandológia vagy a pasztorálandopszichológia. A pasztorálandropológia igyekszik az egyházi gyakorlat mögött (általában) impliciten rejlő emberképet feltárni. Feladatának tekinti ugyanakkor, hogy a praxis fejlesztését egy olyan emberkép felvázolásával segítse, amely teljes mértékben összhangban van a keresztény hagyománnyal és a II. Vatikáni zsinat teológiai látásmódja mögött álló keresztény antropológiával, és képes az ott megfogalmazott elgondolásokat a gyakorlat számára ma kontextualizálni és azt egyre inkább megvalósítani. Egy ilyen emberképet szeretnénk a következőkben röviden körvonalazni, fókuszálva a barátság jelentőségére az ember életében, és arra, hogy mit tanulhatunk ebből a tapasztalatból az egyházi praxis számára.

Az ember mint a teremtő Isten alkotása a Teremtőjére, a világra és embertársa felé nyitott, kommunikatív személy. Mindig valami-

re vagy valakire irányul, ami vagy aki nem ő maga. Mindaz, amit az ember valaha kapott, vagy amit valaha elsajátított, feltételezi egy másik személy meglétét. Emberi kapcsolatok nélkül az ember nem volna képes lábra állni, beszélni, fejlődni, de nem lenne képes istenkapcsolatát sem kialakítani és azt fejleszteni.

A freudiánus emberkép hatása

⁵Elisabeth Lukas:
*Lehrbuch der
Logotherapie.
Menschenbild und
Methoden. Profil,*
München, 2014⁴, 12.

Az egyházi gyakorlat mögött — különösen, ami az egyház és az egyházi gyakorlat emberrel kapcsolatos bizalmatlanságát illeti — Közép-Kelet Európában gyakran a freudiánus emberképet fedezhetjük fel. Erre főként az egyház emberrel kapcsolatos félelmeiből és az irányta tanúsított bizalmatlanságból következethetünk. Az első bécsi pszichoterápiás iskola megalapítója, Sigmund Freud, az ember fő motivációját az élvezet utáni vágyában definiálta.⁵ Freud köszön vissza tehát akkor is, amikor az embert attól féltjük, hogy szabadságával nem tud jól bánni, hogy ösztöneit nem tudja kordában tartani, és döntéseit az élvezet öncélú keresése határozza meg. Az egyház válasza erre évszázadokon át — nagyon jó szándékúan — az ember megmentésének vágya, rosszra való hajlamának parancsok általi szabályozása volt. A freudi emberképben a tudat alatti, öncélú élvezet dominál. Az emberi kapcsolatok is ennek az öncélú élvezetakarási logikának megfelelően működnek. Az egyház fő törekvése, ennek a logikának a mentén, az ember önmagától való megmentése a tiltások és a parancsok segítségével. Különösen is igaz ez a férfi–nő közötti barátság értékelésében, mely mind a mai napig szinte elképzelhetetlen úgy, hogy az ember ne vetítse bele a szexuális vágyak kiélésének gondolatát. A baráti kapcsolatok ebben a kontextusban kevéssé kompatibilisek a Szentírás barátságot érintő eszméivel, avagy azzal a minőségi és egzisztenciális szempontból kiemelten fontos kapcsolattal, melyről a keresztény és nem keresztény bölcsességi irodalom beszél, amikor a barátságot tematizálja. Az ember determináltsága, ösztönlényként való szemlélete benső konfliktusban áll az ember istenképűségével, azzal, hogy megkérdőjelezhetetlenül a jóra van teremtve.

Az ember istenképűségének újrafelfedezése

A II. Vatikáni zsinat nagy változást hozott az ember istenképűségének újrafelfedezésében. Mindamelllett, hogy az egyházra mint közösségre és mint Isten népére kiválóan illik a világot átfogó baráti szövetség metaforikus definíciója is, a zsinat kifejezetten értékeli és eszményíti a barátságot mint az emberközi kapcsolatok egyik közérthető formáját. Erről tanúskodik a világiak apostolkodásáról szóló zsinati határozat, az *Apostolicam actuositatem* több pontja, mely a barátság fogalmát idézve igyekszik rávilágítani arra a minőségi emberi tapasztalatra, mely közérthetősége miatt hatékony és kifejező:

1. A zsinat beszél a keresztények közötti barátságról, érzékeltetve ezzel a világméretű szolidaritás meghatározó fontosságát (vö. AA 4).

2. A barátság metaforáját használva helyezi a zsinat új megvilágításba a fiatalok és a felnőttek közötti viszonyt, és szorgalmazza a generációk közötti kapcsolatok megújulását, melynek alapja egymás kölcsönös értékelése (vö. AA 12).

3. A barátságok, a szabadidő, a munkahelyek kiemelt helyzetek, ahol konkrétan megvalósulhat egymás megsegítése (vö. AA 12).

4. A baráti tapasztalatcserék, egymás erősítése és bátorítása nagyban befolyásolja az apostolkodás lendületét és eredményességét (vö. AA 17).

5. Az Evangélium megélése és a tapasztalatok megosztása egy baráti kapcsolatban ki kell, hogy egészítse az apostoli munkára való felkészülés elméleti képzését (vö. AA 30).

Az embert a zsinat már nem félti, hanem bátorítja arra, hogy baráti kapcsolatait ápolja, sőt a baráti kapcsolatok hozzájárulhatnak az apostolkodás eredményességéhez is. A teológiai diskurzusokban használatos Isten–ember-barátság a zsinati dokumentumokban nem marad meg elméleti szinten, hanem gyakorlati relevanciát kap, begyűrűzik az interperszonális kapcsolatokba, és jelentős az egyházépítés terén is. Az apostolkodás így már Isten és az ember barátságát teszi megtapasztalhatóvá a világban. Az ember nincs egyedül, nem él elszigetelten, hanem a zsinat kapcsolatrendszerében látja és tematizálja az embert, az élet különféle területeit pedig előszeretettel tárgyalja a kapcsolatok tükrében. A barátságok, zsinati kontextusban, elsősorban szeretet- és bizalmi kapcsolatot jelentenek, amely elsősorban a személy erősítését, épülését és általa a közösség fejlődését szolgálja. A barátságok lényegesek az egészséges, Isten terve szerinti, szolidáris társadalom kialakulásának szempontjából (is).

Isten és ember barátsága

A barátságról alkotott keresztény elgondolás mögött felfedezhető tehát a keresztény antropológia egyik leglényesebb momentuma, Isten és az ember barátsága, mely Jézus Krisztusban pecsételődött meg. Ez a barátság segít abban, hogy az emberben már itt a földön egyre inkább kibontakozzék az emberi, erkölcsi és spirituális tökéletesség, melyet egyre inkább a hűség és az önzetlen, önátadó szeretet jellemez.⁶ Szembetűnő, hogy ebben a megközelítésben nem a freudianus emberkép köszön vissza. Ha alaposan szemügyre vesszük a zsinati teológiát és a mögötte impliciten a szövegeken átvonuló antropológiát, akkor feltűnik, hogy azokban a 20. század fenomenológusainak és egzisztencia-filozófusainak az emberről alkotott elképzelése tükröződik. Ez az antropológia hordozója annak a hitnek és reménynek, miszerint az ember mint Isten teremtménye istenképűségének köszönhetően alapvetően jó, és jósága minden körülmény között megmutatható. Az emberről való elgondolás alapgallama itt már nem a félelem, hanem a bizalom és a motiváció. Az egyház felismeri, hogy nem parancsok és tiltások révén segíti az embert abban, hogy kibontakoztassa magában istenképűségét, hanem azzal, hogy bátorítja őt, hogy merje felismerni vágyait, lehetőségeit, válaszoljon az élet kihívásaira úgy, hogy tevékenységével önmaga és a körülötte élők számára is egyre inkább élhetőbb világot épít. A boldog békés élet megteremtése egy olyan lehetőség, melyet az ember minden pillanatban megragadhat. Az egyház ebben erősíti az embert mint Isten emberek iránti szeretetének jelét és eszközét. Az egyház az ember barátja.

2. A barátság relevanciája

Isten emberek iránti barátságának, mely Jézus Krisztusban testet öltött, komoly következménye van az egyházi gyakorlat számára is. Az

egyház mint jele és eszköze ennek a barátságnak igyekszik azon munkálkodni, hogy Isten emberek iránt tanúsított visszavonhatatlan barátságát bemutassa és megjelenítse. Isten barátsága pedig egyrészt kifejezetten „romantikus” barátság, ahol jó megnyugodni, feltöltődni. Másrészt, Isten barátsága kifejezetten provokatív barátság is, mely a szeretet jegyében mozgásban tart és tettekre buzdít az igazságtalanság láttán akkor, ha körülöttünk fájó és sebzett az élet. Az egyház ennek a romantikus és provokáló barátságnak a jegyében alakítja egyházi gyakorlatát: egyrészt biztosítja a spirituális feltöltődés számára a lehetőségeket, kíséri, elkíséri az embert az Istennel való személyes történetének útján, és segít felismerni a lehetőségeket a világ jobbá tételére. Isten romantikus barátsága a misztika mélységeibe vezeti az embert, Isten provokatív barátsága pedig a politika, a tettekérség dinamikáját erősíti.

Isten és ember barátságának elgondolásával párhuzamosan a barátság közérthető metaforája egyfajta minőségbiztosítási kritériumrendszert is jelenthet az egyházi gyakorlat számára. Ennek segítségével könnyen lemérhető, mennyire jézusi az egyházi gyakorlat. A barátság három alapvető perspektívájának horizontjában vázolhatók ezek a minőségbiztosítási kritériumok: a baráti együttlétben fellelegezni, barátságok által növekedni és a barátság által az életet jobban, teljesebben élni. Az egyházi gyakorlatra vonatkoztatva érdemes tehát megvizsgálni a következőket:

Kritériumok

1. Fellelegzik-e az ember az egyházi gyakorlat révén? Amennyiben az egyházi gyakorlat Isten emberek iránti barátságát igyekszik megjeleníteni, és megnyitja az ember előtt az Istennel való találkozás lehetőségét, akkor az ember, hitünk értelmében, Isten irgalmát és lehajló szeretetét tapasztalja meg, ami felszabadítja őt. Ebben a kapcsolatban az ember fellelegzik és megkönnyebbül.

2. Tud-e növekedni az ember az egyházi gyakorlat révén? A barátal való találkozás isteni formájához hozzátartozik a növekedés lehetősége. A barátok egymásra hangolódva, egymásra figyelve csiszolódnak és fejlődnek. Begyakorolják az egymásra figyelés művészetét, kialakul és erősödik a bizalom, leépül a félelem és megszűnnek az előítéletek. Ez a folyamat hozzásegít ahhoz, hogy az ember egyre inkább szeretni tudjon, hogy növekedjen a szeretetben, és egyre inkább istenképűségének megfelelően rendezze be azt. A növekedés feltétele azonban egy alapvető bizalom. Sikerül-e az egyházi gyakorlatban előítélet és félelem nélkül az emberrel úgy találkozni, hogy abban a találkozásban Isten teremtő és gyógyító szeretete váljék megtapasztalhatóvá?

3. Jobb, teljesebb élete lesz-e az embernek az egyházi gyakorlat révén? A barát a legjobbat akarja az ember számára. A barát motivál, bátorít és biztat, megteremti annak lehetőségét, hogy a barátságban rábízott ember élete egyre jobb és teljesebb legyen. Az egyházi gyakorlatnak legtöbbször ajtókat kell megnyitnia, lehetőségeket kell megteremtenie ahhoz, hogy az ember tovább tudjon haladni egy jobb és boldogabb élet felé.

3. A barátság relevanciája a pasztorálpszichológia számára

⁷Karl Rahner: *Sendung und Gnade. Beiträge zur Pastoraltheologie*. Tyrolia, Innsbruck, 1966, 13–47.

A II. Vatikáni zsinat óta az egyházat különösen is érdekli az ember törekvése, fájdalma, öröme, reménye — egyszóval minden, ami hozzá tartozik. A tapasztalati világ, az idők jelei a zsinat óta a Szentírás, a Szenthagyomány és az Egyházi Tanítóhivatal mellett Isten megismerésének új forrását jelentik.⁷ Érdeklődésének oka az a meggyőződés, hogy Isten a legkülönfélébb élethelyzetekben van jelen, és az emberrel ott, abban a helyzetben akar találkozni, melyben az ember épp benne él, annak minden árny- és fényoldalával együtt. Ez a logika kíváncsivá teszi az egyházat, törekszik az ember és a valóság megismerésére és annak megértésére: „Az öröm és remény, a gyász és szorongás, mely a mai emberekben, főként a szegényekben és a szorongást szenvedőkben él, Krisztus tanítványainak is öröme és reménye, gyásza és szorongása, és nincs olyan igazán emberi dolog, amely visszhangra nem találna szívükben. A tanítványok közössége ugyanis emberekből, sőt Krisztusban egységet alkotó emberekből áll, akiket a Szentlélek irányít az Atya országa felé vezető zarándokúton, és megkapták az üdvösség hírért, hogy mindenkinek elmondják. Ezért e közösség az egész emberi nemmel és annak történelmével valóban bensőséges kapcsolatban érzi magát” (GS 1).

⁸Anselm Grün: *Jesus als Therapeut. Die heilende Kraft der Gleichnisse. Vier Türme, Münster-schwarzach*, 2011.

Korunk népbetegségei

Annak érdekében, hogy az egyház egyre jobban megismerje korunk emberét, annak életkörülményeit, a teológia termékeny párbeszédet folytat a pszichológiával, a szociológiával, és érdeklik az orvostudomány legújabb felfedezései az emberről. Különösképpen is szükséges, hogy a lelkigondozás számára legyenek ismertek azok az eszköztárak, melyek hozzájárulnak a hatékony segítségnyújtásban a szenvedő ember számára, és így a lelkivezetés, Jézus mintájára, egyre kompetensebb életvezetéssé alakuljon.⁸

Korunk népbetegségei, a depresszió, a kiégés — ismertebb nevén a *burn out* — nem állnak meg az egyház képzeletbeli határai előtt, hanem egyre inkább érintik a híveket és a papokat egyaránt. Jó, ha a lelkipásztori munkát végzők tudatában vannak annak, hogy ezek a komoly lelki betegségek összefüggésbe hozhatók egyrészt az emberek elmagányosodásával, a teljesítménykényszer mókuskerekével, valamint az élet tökéletlenségének, az ember, főleg önmagunk esendőségének nehéz elfogadásával. Kifejezetten az életközép tekinthető a legsebezhetőbb életszakasznak, különösen is, ami ezeket a betegségeket illeti. Az életközép felé vezető út a munka, a túlterheltség, a családon belüli elvárásokkal való szembesülés útja is egyben. Az állandó időhiánnyal való küszködés ideje, minek eredményeként elmaradnak a baráti kapcsolatok, és átalakul, meglazul vagy teljesen eltűnik az a háló, mely az önértékelés, a szabadság, az elvárás-mentesség tudatát jelentették korábban, és nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az ember egyensúlyban és lelkileg egészséges maradjon. Különösen is veszélyeztetve vannak az egyedülálló és a cölebsz életformában élők, amire a következőkben külön kitérünk. Pszichológusok meggyőződése, hogy ebben az életszakaszban sokkal inkább megtartja az embert lelki egyensúlyában a barátok jelenléte, mint a család. Kimutatható továbbá, hogy a barátok jelenléte pozitív hatással

⁹Wolfgang Krüger:
*Freundschaft beginnen —
verbessern — gestalten.*
2015² (magánkiadás).

**Barátság –
kiegyensúlyozott élet –
lelkibeszélgetés**

van a családon belüli kapcsolatokra.⁹ Mindezek alapján a pasztorálpszichológia kontextusában két szempontból fontos tematizálni a barátság néhány aspektusát: 1. a barátság és a kiegyensúlyozott élet; 2. a lelkibeszélgetés mint bizalmi baráti beszélgetés.

A lelkipásztori munkában dolgozók számára ajánlatos megragadni a különféle alkalmakat arra, hogy az embereket bátorítsák a barátságok megélésére és ápolására. A barátság ugyanis olyan bizalmi kapcsolat, mely által erősödik az ember önértékelése. Egy baráti vállveregetésnek, a felelevenített közös élményeknek, egy-egy dicséretnek, a kreativitás megélésének, a kívánságok és vágyak szabad megfogalmazásának jelentős szerepe van abban, hogy az ember önértékelése szinten maradjon, és ne vesszen el a mindennapok zűrzavarában. Az önértékelés fogyatkozása és lassú eltűnése ugyanis könnyen depresszióhoz vagy kiégéshez vezethet. Különösen is ki vannak téve a kiégés vagy a depresszió veszélyének azok, akik magányosan — úgyszólván csak a munkának — élnek. Az önértékelés problémája, a bezárkózás és az elszigetelődés veszélye, az őszinte, bizalmas beszélgetések hiánya különösképpen is kedvez a lelki megbetegedéseknek, vagy növeli a különféle függőségek kialakulásának lehetőségeit.

Az önértékelés fontossága mellett lényeges azt is szem előtt tartani, hogy a barátságok a tisztánlátásban is segítenek. A tisztánlátás művészete a spirituális teológiában a lelkek megkülönböztetésének művészete. Ki ne ismerné a baráttal átbeszélte hosszú esték vagy hosszú séták tapasztalatát, amikor sikerül nemcsak kibeszelnünk magunkat, hanem sikerült összekuszálódott életünket újra rendeznünk, hirtelen kézenfekvővé vált a következő helyes lépés, vagy sikerült egy jó döntést hozni. A tisztánlátás művészete ugyanakkor fékezhet is, vagy megóvhat valakit elkapkodott döntésektől. A tisztánlátást segíti az ellentmondások feltárása, a személyes gyengeségek és kételyek vállalása, ami előmozdíthatja a komplex élethelyzetek megértésének folyamatát. A barátokkal való idő és beszélgetés növeli tehát a jó döntések esélyét a lelkek megkülönböztetésének folyamatában.

A barátság az ember életében olyan helyszín is egyben, ahol értelemre lelhet. A logoterápia és az egzisztencia-analízis az élmény érték-kategóriája közé sorolja a barátság valóságát. Egy másik személyt a maga egyediségében, megismételhetetlenségében megélni már eleve élmény. Barátainkat csodáljuk, szeretjük, vonzódunk hozzájuk, vágyunk időt eltölteni társaságukban, és ez már önmagában érték. Barátokkal kirándulni, szabadidőt tölteni, kulturális programokon részt venni, vagy egyszerűen csak megcsodálni a lemenő napot — ez mind-mind élmény, melynek értéke életünkre nézve nem elhanyagolható. A másik személy életében való részesedés, a közös élmény megtöri az önmagunkba való bezárkózásunkat, megálljt parancsol az önmagunk körüli gondolatok egészségtelen hajszolásának, és az ember istenképűségét érvényesíti, mégpedig azzal, hogy benne az önmagunkból való kilépés (ön-transzcendencia) képességét aktiválja, ami elengedhetetlen az egészséges és kiegyensúlyozott élethez. A barátság megélése azonban hatással lehet a másik két érték-kategóriába tartozó életterületre is, mégpedig az

alkotó érték-lehetőségek, valamint a beállítódási értékek megvalósítására. Az alkotói értékek olyan helyzetben valósulnak meg, ahol az ember valamit létrehoz. Ezekben az ember egyedisége és megismételhetetlensége nyilvánul meg. Ezek az értékek mindig olyan alkotások, melyeknek közösségi vonatkozásuk is lényeges. A barátok jelenléte az ember életében inspirálóan és bátorítóan hathat egy alkotás megvalósításakor, az akadályok legyőzésében, de ugyanakkor egy barát kedvéért is alkothatunk valamit, legyen az akár egy vasárnapi ebéd, egy születésnapi torta vagy vers. A barátok ugyanakkor nagy szerepet játszanak beállítódásunkat, nehéz, szenvedésekkel teli élethelyzetekhez való viszonyulásunkat illetően. Olyan helyzetekben vannak mellettünk, amikor sorsszerű, el nem kerülhető szenvedéssel találkozzunk (haláleset vagy betegség). A megváltoztathatatlan elfogadásában felbecsülhetetlen értéke van a baráti kapcsolatoknak. Ilyen helyzetekben az ember nem tudja megváltoztatni szenvedésének okát, de egy barát komoly segítséget jelenthet abban, hogy szemléletét megváltoztassa, és meglássa azt, miért érdemes még egy következő lépést tenni az életben.¹⁰

¹⁰Elisabeth Lukas:
*Den ersten Schritt tun.
Konflikte lösen, Frieden
schaffen.* Verlagsgemeinschaft topos Plus,
Kevelaer, 2019, 13–17.

Az elvárás, hogy a lelki beszélgetés egyre professzionálisabb legyen, jogos. A gyakorlott lelkipásztorok és lelkiezetők munkáját segítheti a lelki beszélgetés baráti beszélgetéshez való hasonlítása, melyet néhány pontban próbálunk összefoglalni. A lelki beszélgetés, ennek mintájára akár csak egy jó barát a) nem fordít több figyelmet a szenvedő ember hibáira, zavartságára, mint arra, ami egész, ép és egészséges az ember életében; b) nem nagyítja ki és dramatizálja feleslegesen az ember életében bekövetkezett sorsszerű tragikus történéseket; c) nem interpretálja az ember életében bekövetkező sorsszerű tragikus történéseket Isten büntetéseként; d) nem festi fenyegető hangnemben az „ördögöt a falra”; e) nem diagnosztizál felelőtlenül és anélkül, hogy annak bármilyen gyakorlati valós magyarázata lenne; f) akkor hallgat, amikor kell, és akkor beszél, amikor kell; g) nem interpretál tapintatlanul bizonyos helyzeteket, és nem veszi saját hipotéziseit kézpénznek, ráerőltetve azokat a szenvedő emberre.¹¹

¹¹Elisabeth Lukas:
*Lehrbuch der
Logotherapie.
Menschenbild und
Methoden.* i. m. 152.

4. Barátságok jelentősége a cölebsz életformában élők számára

A magányosság mint napjaink társadalmi jelensége egyre inkább elterjedt, és a prognózisok azt mutatják, hogy ez a tendencia a következő években növekedni fog. Magasan differenciálódott és egyre fejlettebb társadalmi berendezkedésünk már nem jelenti azt a szociális hálót a cölebsz életformában élők számára, mint azt korábban egy kisebb közösség jelentette. Ugyanakkor a pap életkörülményei és szolgálatának profilja is nagymértékben változott, ami ugyancsak nem kedvez stabil barátságok kialakításának, melyre a cölebsz életformában fokozottan szükség van ahhoz, hogy egy kiegyensúlyozott élet lehetővé váljon. A felelősség, az elvárások növekedése, a gyakori helyezések, az utazások és a több közösségben egyszerre megkívánt helytállás pszichikai és fizikai terhelést jelent a papok számára. Egyre kevesebb idő jut a korábban ismert papi barátságok ápolására; a hívek iránti felelősség, a közöttük levő egyenlőség tiszteletben tartása és a hívekkel ápolt el-

sősorban lelkipásztori kapcsolat sem az a közeg, ahol egészséges volna barátságokat kötni. A pap könnyen egyedül marad, könnyen megbillenhet lelki egyensúlya, és egészséges emberi kapcsolatok hiányában — különösen is életének derekán — ki van téve a depresszió, a kiegészítés vagy a különböző szenvedélybetegségek veszélyének.

A köztudatban élő hivatás idealizálása, az istenkapcsolat általánosan bevethető gyógyír-elképzelése és ennek hangsúlyozása csak nehezíti a helyzetet, és a magányosan, cölebsz életet élő emberben mélyítheti az eszmény és az általa megélt, gyakran nehéz valóság közötti szakadékot, ami rossz kihatással lehet szolgálatára. Közismert, hogy az eszmény és a valóság közötti különbség szakadéknak mélyülése pszichés zavarokhoz, különösen is depresszióhoz vezethet. A barátságok preventív és adaptív jelentőségét a cölebsz életformában élők számára különösen is szükséges hangsúlyozni, és fontos erre az egyházi gyakorlatban is komoly hangsúlyt fektetni. Az előzőekben vázolt barátság-tételek fokozottan érvényesek a cölebsz életet élő emberek számára is. Gyakran hallani papoktól, mennyire fontos számukra, hogy meglegyen életükben az a bizalmi légkör, éljen egy olyan barátság, ahol vállalhatják magukat elvárások nélkül, ahol vállalhatják esendőségüket, ahol megtapasztalhatják a gyengédséget, az elfogadottságot. Egészséges emberként érzik ezek megtartó és pótolhatatlan jelentőségét. A tapasztalat pedig azt mutatja, hogy az Istennel való kapcsolat is stabilabb és bensőségebb, ha a cölebsz életet élő számára megadatott a baráti kapcsolatokban kiegyensúlyozott élet ajándéka.¹²

¹²Martin Hofmeir: *Priester und Ordensleute nach einer Therapie*. Vier Türme, Münsterschwarzach, 1997.

A barátság kiemelkedő fontossága

Kiapadhatatlan a barátság jelentősége a gyakorlati teológia számára is, akárcsak az irodalom, a zeneművészet, a képzőművészet vagy a színművészet számára. A barátság egyfajta életelixír, mely segít bennünket abban, hogy kibontakoztassuk magunkban azokat az ajándékokat, melyeket a teremtésben kaptunk. Befejezésképpen ezért érdemes volna néhány kérdés mentén feltérképezni, hogyan állunk életünkben konkrétan a barátságokkal. Egy rövid barátság-leltárhoz kívánnak segítséget nyújtani a következő kérdések. 1. Kik az én legjobb barátaim? 2. Mennyire vagyok elégedett azzal, ahogy baráti kapcsolataimat ápolom? 3. Hogyan javíthatnék baráti kapcsolataimon? 4. Hogyan és mikor kezdek dolgozni baráti kapcsolataim javításán?

Barátságok ma is képesek megváltoztatni az életet, jobbá és élhetőbbé tenni azt. Pilinszky János egyik legismertebb verse, az *Átváltozás* találóan fogalmazza meg a barátság (isteni) gyógyító és teremtő lényegét, melyet az egyház Isten barátságának jeleként és eszközeként minden ember számára hirdet:

Rossz voltam, s te azt mondtad, jó vagyok.

Csúf, de te gyönyörűnek találtál.

Végig hallgattad mindig, amit mondtam.

Halandóból így lettem halhatatlan.

Kettős küldetések

Nők és férfiak rendhagyó barátsága az egyházban

1976-ban született Pécsen. A Pécsi Tudományegyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola oktatója, a Vigília főszerkesztője. Legutóbbi írását 2020. 8. számunkban közzöltük.

Mint oly sok kérdésben, a barátsággal kapcsolatban is tanulságos módon csap össze egymással a 19. század talán két legnagyobb és legmagányosabb keresztény szelleme, Søren Kierkegaard és John Henry Newman. A dán vallási gondolkodó (ahogyan önmagát nevezte) kíméletlenül letaszította trónjáról a földi szeretetet és a barátságot, arra hivatkozva, hogy mindkettő csak részleges lehet, ellentétben a lelki szeretettel, a felebarát iránti szeretettel, amely nemcsak egyetemes, de sokkal gyengédebb is minden szerelemnél és földi barátságnál. A barátság dicsérete csak a pogányságra jellemző, mondja ki végső ítéletét *A szeretet tetteiben* Kierkegaard,¹ de máris szembetalálja magát a lelkész Newmannel, aki anglikán beszédeinek második kötetében a rokonok és barátok szeretetéről szóló prédikációjában azt állítja, „az a legjobb előkészület az egész világ szeretetére, ha bensőséges barátságot és szeretetet ápolunk azok iránt, akik körülvesznek minket”, mert azzal alakítjuk ki szívünkben a szeretet gyökerét, ha „alávetjük magunkat a mieinkkel ellentétes kívánságaiknak”, „elviseljük gyengeségeiket” és „eltöprengünk kiválóságaikról” (*Love of Relations and Friends*).

Kinek volt igaza? Ha nem is szerencsés döntőbíróként fellépni a párharcban, a kereszténység története tagadhatatlanul sokféle mintát kínál a barátságra, ráadásul férfiak és nők között is. Úgy tűnik, ez a típusú barátság legalább három formában nyilvánul meg: bizonyos esetekben kölcsönösen támogatják egymást férfiak és nők, ha nehéz élethelyzetbe kerülnek; más esetekben ezen túlmenően létre is hoznak valamit közösen, olyasmit, ami személyes pszichológiájukon túlmenően az egész egyháznak javára lehet; és végül kettős küldetésekről is beszélhetünk férfiak és nők esetében: ilyenkor nemcsak közös alkotásnak lehetünk tanúi, de nagy horderejű és hosszú időkre hatást gyakorló közös feladatnak is, amely időnként a barátság emberi összetevőiről való keserves lemondást kíván. A következők során ezt a három típust szeretném bemutatni. De egyáltalán miként szövődhet tényleges barátság férfiak és nők között a keresztény hagyomány szerint?

A lelki barátság

Annak ellenére, hogy a barátság nem tartozik sem a keresztény tanítás, sem a keresztény lelkiség meghatározó kifejezései közé, nők és férfiak efféle kapcsolata a lelki barátság kategóriájával is leírható. A barátság ugyan a legnemesebb fogalmak közé tartozhatna a kereszténységben, elég, ha csak az utolsó vacsora baráti szavaira gondolunk, vagy emlékezetünkbe idézzük, hogy Aquinói Szent Tamás híres meghatározása szerint a szeretet nem más, mint az embernek

az önmaga boldogságát közlő Istennel ápolta baráti kapcsolata, amely a megváltás révén áll helyre, a kifejezés mégis könnyen gyanút ébreszthet, többféle okból is.

Egyrészt a kereszténység történetének legnagyobb alakjait hajlamosak vagyunk kizárólag önmagukban tekinteni, megfedkezve szűkebb és tágabb környezetükről — pedig milyen sokat veszít a fényéből és szépségéből egy-egy nagy lélek, ha kimetszük abból a kapcsolati hálóból, amelynek a részeként fogta fel önmagát! A hit világában minden jelentős fejleményhez a jelentéktelenség tengerére van szükség: nagy gondolkodók, nagy hithirdetők, nagy imádkozók és nagy egyházkormányzók mögött számtalan ismeretlen arc sorakozik, olyan észrevehetetlen emberek, akik nélkül az észrevehető semmire sem mentek volna. Ez a sokszor láthatatlan összefonódás maga is a barátság, a kölcsönösen megtermékenyítő viszony egyik formája.

Másrészt a barátság sokszor annyira általános kategóriának tűnik, hogy nehéz megmondani, mi *nem* számít barátságnak a kereszténység területén. Merné-e vitatni valaki, hogy Flüe-i Szent Miklóst, a svájciak Klaus testvérét páratlan barátság fűzte a feleségéhez, aki a sok gyermeket hozó közös évek után remeteségbe engedte a férjét? Nem egyértelmű-e, hogy a nagy gyóntatókat mindig barátság is fűzte nagy lelki gyermekeikhez, akikhez pedig mégiscsak atyaként viszonyultak?

Harmadsorban a baráti viszonyok sokszor ízléstelen értékelésre adnak módot, különösen akkor, ha férfiak és nők között szövődő baráti kapcsolatról van szó. Közismertnek számít, hogy a múlt század teológiai óriásai mellett rendre feltűnnek nők, akik inspiráló hatást gyakoroltak „barátaikra”. Aki belelapoz a levelezésükbe, láthatja, hogy női munkatársaik az elvont eszmék közül sokszor a kézzelfogható valóság és a hétköznapi tudat terepére próbálták irányítani őket. „Ön mindig olyanoknak ír, akik Önhöz hasonlóan kizárólag az intellektusukban élnek — pedig ilyen emberek egyszerűen nem léteznek. Engedje, hogy Isten a hétköznapi emberek világa felől is eljusson Önhöz” — figyelmeztette Adrienne von Speyr azt a Hans Urs von Balthasart, aki kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy életműve csak Adrienne munkásságával szerves egységben szemlélhető.² „Mégis mire gondol, amikor imádkozik? Mi jár a fejében? Hogyan lehet ilyen magától értetődőnek venni Isten eszméjét?” — ilyen és efféle mondatokkal ostromolta a regényíró Luise Rinser Karl Rahnert, akivel több mint húsz évig váltott baráti leveleket.³ Mennyire kár viszont, hogy az efféle kapcsolatok könnyen olcsó érdeklődés tárgyává válhatnak: előfordulhat, hogy Adrienne von Speyr és Hans Urs von Balthasar, Charlotte von Kirschbaum és Karl Barth egy-egy közös kirándulását valaki úgy mutatja be, mintha két házaspár ruccanna ki éppen.⁴ Ez a fajta sekélyes indiszkréció könnyen elveheti a kedvét az embernek attól, hogy egyáltalán figyelmet szenteljen a kérdéskörnek.

Az ilyen kapcsolatok azonban sokszor mégiscsak egyszerűen annak felelnek meg, amit a 12. századtól fogva lelki barátságnak

²Lásd erről Hans Urs von Balthasar: *Unser Auftrag. Bericht und Weisung.* Johannes Verlag Einsiedeln, Freiburg, 2004.

³Luise Rinser: *Gratwanderung. Briefe der Freundschaft an Karl Rahnert 1962–1984.* Fischer, Frankfurt a. M., 1994.

⁴Thomas Krenski: „*Er schleppt III/1 in seiner Mappe herum wie eine Katze ihr Junges.*” Ein biographisches Panorama zu Balthasars Barth-Buch. In Wolfgang W. Müller (szerk.): *Karl Barth – Hans Urs von Balthasar.* TVZ, Zürich, 2006, 27–69.

nevezünk. Maga a kifejezés Clairvaux-i Szent Bernát egyik legismertebb barátjától, Rievaulx-i Aelredtől származik, aki azonos című művében az istenszeretet megvalósításának kivételes közegeként mutatja be a hit talaján kibontakozó baráti kapcsolatot. Az egész középkor folyamán legnépszerűbb, Cicerót követő formában komponált művében⁵ az „északi Bernátként” emlegetett ciszterci apát józanul kifejti, hogy a felebaráti szeretet és a barátság nem azonos kiterjedésű, jóllehet „normális” esetben, vagyis az emberi büntől függetlenül nem lenne szabad különbségnek lennie közöttük. A Jézus Krisztustól eredő és Jézus Krisztus felé tartó, azaz spirituális barátságoknak lényegi köze van az isteni valósághoz, állítja Aelred, mert a Szentháromságként létező Isten maga a barátság, s ezért „aki a barátságban marad, Istenben marad, és Isten is őbenne”. A *De spirituali amicitia* szerzője még attól sem riad vissza, hogy az Énekek Éneke erotikus színezetű képeit a baráti kapcsolat bemutatására használja fel, jóllehet a korabeli misztikus irodalom a népszerű ószövetségi szöveget elsősorban a lélek és Isten viszonyának összefüggésében aknáztá ki (hogy Aelredről milyen ízléstelen értékelések születtek, arról e helyütt nem érdemes beszélni).

Ilyen jellegű barátság a kereszténység története során viszonylag gyakran szövődött férfiak és nők között. A 13. században a domonkos Petrus de Dacia úgy érezte, új élete kezdődik, amikor találkozott Christina von Stommelnnel. „Azt hiszem, tudod, hogy szívemben mindig közel vagyok hozzád, vagy, hogy nyíltabban fogalmazzak: hogy mindig közel vagy a szívemhez, valóban bent a szívemben” — leveleiben Petrus efféle szavakkal fordult Christinához, akitől ilyen sorokat kapott: „Drága uram, szívem szétfolyik megszámlálhatatlan könnyemtől, ha arra gondolok, micsoda jóságos, irgalmas és jótékony segítőm voltál.”⁶ Az ő barátságuk dokumentumainál is szebb levelek maradtak fenn jó fél évszázaddal korábbról a domonkos rend második általános rendfőnökének, Boldog Szász Jordánnak a tollából, aki olyan felemelő és megindító levelekben fejezi ki szeretetét a szintén szerzetes bolognai Diana d’Andalò iránt, hogy a keresztény szentség gazdagságából valami lényegeset veszít szem elől, aki elmulasztja a kegyelembe merülő emberi jóindulattól és emberi törődéstől izzó sorainak tanulmányozását: ezek tényleg a lelki barátság legszebb középkori kifejeződései.⁷

A sor más példával még hosszasan folytatható lenne. Páli Szent Vince és Marillac Szent Lujza rendhagyó barátságának az irgalmas nővérek kongregációja lett a gyümölcse, és a kapcsolatukról sokat elárul, hogy Vince a korabeli gyakorlattal szakítva még lelkigyakorlatok vezetését is jóváhagyta Lujzának. Eudes Szent János élete egészen új színezetet nyert, amikor szoros ismeretséget kötött a különleges misztikus kegyelmei miatt híressé vált Marie des Vallées-szal. Avilai Szent Teréz és Keresztes Szent János kapcsolata a keresztény lelkiség egyedülálló csúcspontját jelenti, amely a mai napig táplálja azokat, akik komolyan veszik a lelkiséget. E sokrétű barát-

⁵Az egészről lásd Marsha L. Dutton: *Introduction*. In Aelred of Rievaulx: *Spiritual Friendship*. (Ford. Lawrence C. Braceland.) Liturgical Press, Collegeville, 2010, 13–49.

⁶Lásd Kurt Ruh: *A nyugati misztika története*. 2. kötet. (Ford. Görfői Tibor.) Akadémiai, Budapest, 2007, 129–134.

⁷Robert Murray: *Spiritual Friendship*. The Way Supplements 10 (1973), 61–73., 66.; a levelekből válogatást közöl Deák Viktória Hedvig: *Szászországi Boldog Jordán levelei Boldog Diánához*. Tanítvány 12 (2007), 61–71.

ságok megértésében talán segítséget nyújthat, ha közelebbről megismerjük néhány alaptípusukat: a személyes támogatást, a közös alkotást és a kettős küldetést.

Személyes támogatás

⁸Caroline White: *Christian Friendship in the Fourth Century*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

⁹Peter Gemeinhardt: *Bishops as Religious Mentors. Spiritual Education and Pastoral Care*. In uő – Carmen Angela Cvetkovic (szerk.): *Episcopal Networks in Late Antiquity*. De Gruyter, Berlin – Boston, 2019, 117–148.

¹⁰Az életrajz megtalálható: Jean Chrysostome: *Lettres à Olympias. Vie anonyme d'Olympias*. Cerf, Paris, 1968, 406–448. (Sources chrétiennes 13bis).

¹¹XVII levél, 1a (*Lettres à Olympias*, i. m. 368).

¹²Anne-Marie Malingrey: *Introduction*. In Jean Chrysostome: *Lettres à Olympias*, i. m. 11–105., 40.

Az első keresztény századok a barátságok megragadó formáit is magukkal hozták, így a negyedik század is, amely igazán bővelkedik nagyszerű példákban (a kappadókiai atyák, Kürenéi Szünesziosz, Ambrus, Jeromos, Nolai Paulinus, Ágoston baráti kapcsolatai).⁸ Ami férfiak és nők barátságát illeti, alig ismerünk olyat, amely jól dokumentált lenne. Egyetlen nagy kivétel van: Aranyszájú Szent János és Szent Olümpiasz kapcsolata, amely joggal vált ki érdeklődést a mai napig. Kapcsolatuk részben a püspöki mentorálás negyedik századi mintájába illeszkedik, amelynek két alappillére a bibliai szövegek magyarázatára és a lelkek vezetésére viselt gond volt,⁹ de túl is lépett ezen a keretszűzre készülőkkel, már megkezeszteltekkel és aszkétákkal szemben egyaránt megvalósuló püspöki támogatáson.

Olümpiasz, akinek vallási nevelésében Nazianzoszi Gergely is szerepet játszott, és akinek felkérésére írta meg az Énekek Énekéről szóló magyarázatait Nüsszai Gergely, férje halála után Melánia példájára nem házasodott meg újra, hanem női szerzetesközösséget alapított közvetlenül a Hagia Szophia mellett: az épületet csak egy fal választotta el a városi püspöki székét 398 elején elfoglaló Aranyszájú Jánostól. A két nagy aszkéta között hamar baráti kapcsolat szövődött, és Olümpiasz (ismeretlen szerzőtől származó) életrajza szerint a női közösséget kizárólag a lelkivezetésüket és oktatásukat vállaló János látogathatta.¹⁰ Hatalmas vagyonát a diakonissza javarészt János karitatív céljainak támogatására fordította, és megpróbálta bevezetni a konstantinápolyi társaságba — kapcsolatuk tehát különböző síkokon mozogva kölcsönös volt.

Amikor bekövetkezett a tragédia, és Alexandriai Theophilosznak (aki Olümpiaszra is neheztelt, mivel nem kapott tőle elegendő anyagi segítséget) sikerült letétnie a püspöki székéből Jánost, a nagy szónok nemcsak a fővárosban tartózkodó püspökök, de Olümpiasz közössége előtt is búcsúbeszédet mondott. 404 júniusától 407 szeptemberéig tartó örmény száműzetése alatt János tizenhét csodálatos levelet váltott a szintén üldözést szenvedő Olümpiasszal, aki annak idején Konstantinápolyban nap mint nap gondoskodott fizikai szükségleteiről, s még utolsó levelét is azzal kezdi, hogy könyörög, János ügyeljen jobban rossz egészségi állapotának javítására (*tou szómatosz szou diorthoun asztheneian*).¹¹ János az egész száműzetést is csak a szentéletű özvegy anyagi támogatásával bírta ki (sajnos még így sem sokáig), de ugyanennyi erőt merített barátja erkölcsi helytállásából, aki letétele után igazi „tükre” és „utánzója” volt tisztelői körében.

Az a „szeretet, csodálat és bizalom”,¹² amelyet egymás iránt tápláltak, a szenvedésre vonatkozó őszinte eszmecegerjükben is kifejeződött: a levelek ugyanis összességükben a szenvedés eredetéről és ér-

telméről töprengő egyetlen elmélkedést alkotnak, és János persze nem tudja megtagadni magában a lelkivezetőt és az intelmeket sorjázó püspököt. A barátaitól megfosztva szintén száműzetésre kényszerülő Olümpiasznak írt leveleit eleve a fájdalmat csillapító gyógyszernek tartja. A hetedik levél végéből például pontosan kitűnik, milyen légkörben nyújtotta ezt az orvosságot: „Ha azt akarod, hogy hosszan írjak neked, azt is mutasd meg, de most már ne csapj be, hogy leszámoltál a szomorúsággal és békében élsz. A leveleim ugyanis orvosok, az a céljuk, hogy nagy örömet keltsenek benned, és majd meglátod, hogy gyakran is fogok írni neked. Ne írd már többet azt, hogy nagy vigaszt lelsz a leveleimben, mert ezt én is tudom; azt írd, hogy akkora a vigaszod, amekkorának szeretném, akkora, hogy már nem vagy feldúlt, nem sírsz, hanem békében élsz és jól vagy.”

Közös alkotás

Még testvérek között is szövődhet efféle baráti kapcsolat. A látomásokban részesülő Elisabeth és az írásait szerkesztő Ekbert, a schönauai testvérpár kapcsolata a 12. században bizonyos szempontból egyenesen alapmintáját is nyújtja a lelkiségtörténet későbbi századainak, mivel első ízben náluk jelenik meg a női misztika egyik alapvető modellje, az a kapcsolatforma, amelynek keretei között „a tanulatlan, csak a liturgiát és a kolostori lelkiséget ismerő, de látomásokban és sugalmazásokban részesülő, kinyilatkoztatásokat és vallomásokat közlő apácára (beginára, reclusára) egy lelkeségi téren tapasztalt pap visel gondot, azaz tollba mondott szövegeit a megcélzott olvasóközönséghez igazítva lerövidíti vagy kiegészíti, tanító vagy éppen építő jellegűvé dolgozza át”.¹³ Ilyen kapcsolat még bőségesen megfigyelhető lesz még a későbbi századokban.

¹³Kurt Ruh: *A nyugati misztika története*. 2. kötet, i. m. 73–84.

Elisabeth, akinek 23 évesen kezdődtek a látomásai, akkora hatással volt tanult és művelt bátyjára, hogy Ekbert készségesen háttal fordított sikeres bonni egyházi karrierjének, és maga is bencés lett, húga nagy megkönnyebbülésére, aki mindig is rettegett attól, hogy látomásai miatt csak kigúnyolnák. A két testvér különleges kapcsolatának története a látomások tartalmának változásaiban is tükröződött: Ekbert teológiai tartalmú kérdések vizsgálatára ösztönözte Elisabethet, aki korábbi látomásaitól eltérően idővel Dionüsziosz Areopagitész jelentőségéről és nehezen érthető páli szöveghelyekről is nyilatkozott. Miután Ekbert beköltözött a kolostorba, kevesebb tartalom is került húga „látomásos naplójába”, s míg korábban kizárólag Elisabeth személye volt az a szál, amelyre felfűződtek a látomások, most már Elisabeth helyett teológiai kérdések vették át a főszerepet.¹⁴ Együttműködésünk minden további nélkül közös alkotómunkának tekinthető, s azon alapult, hogy Ekbert teljesen meg volt győződve Elisabeth tapasztalatainak hitelességéről.

¹⁴Anne L. Clark: *Elisabeth of Schönau. A Twelfth-Century Visionary*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1992, 18.

¹⁵Maura Zátonyi: *Hildegard von Bingen*. Aschendorff, Münster, 2017, 75.

Ez az alkotóerő később tágabb körben is érvényesült. A testvére támogatásától magabiztosabbá váló Elisabeth elmélyítette barátságát Hildegard von Bingennel,¹⁵ aki egyébként a korban semmivel sem volt ismertebb a schönauai apácánál, és hatással is voltak rá Hil-

degard látomásai: *Liber viarum Dei* című műve már elnevezésében is Hildegard *Sciviasát* idézi, s a Szentháromságról vagy a mennyei Jeruzsálemről rajzolt képei sokban emlékeztetnek Hildegard hasonló tárgyú leírásaira. Barátságuk termékeny alkotóereje abban is megnyilvánult, hogy miután egyaránt komoly veszélynek érzékelték a katharok eretnek mozgalmát, és egyaránt sajnálattal tapasztalták, milyen kevés figyelmet szentel a hivatalos egyház ennek a veszélynek, a nemtörődöm kléruson gyakorolt bírálatak hatására Ekbert megírta *Sermones contra Catharos* című gyűjteményét, az első kézikönyvet, amely közvetlenül felhasználható volt az új mozgalom teológiai kritikájához.

Kettős küldetés

A személyes támogatáshoz és a közös alkotáshoz képest másféle minőséget képviselnek férfiak és nők olyan barátságai, amelyeket kettős küldetésnek nevezhetünk: egészen konkrét, kézzelfogható és egész lényüket igénybe vevő feladatot kapnak Isten országának építésében, olyat, amely rendszerint intézményes formában (alapítások, tartós kezdeményezések formájában) is beépül az egyház történetébe. A küldetés fogalma nemcsak a nagy ószövetségi és újszövetségi személyek megértéséhez nélkülözhetetlen, de jeles egyháztörténeti alakoknál is szerephez jut, sőt lényegében minden egyes keresztény életre kiterjedő tartalma van: a kegyelem mindig feladatot hoz magával, „a kiválasztás mindig kívánja, hogy a kiválasztott azok felé forduljon, akik nincsenek kiválasztva”, mert a küldetés „nem két összetevő eredménye, nem az általános, mindenkinek ugyanúgy felkínált kegyelem és a kegyelemben részesülő ember történelmi, jellembeli, életrajzi vonásainak közös folyamánya, hanem olyan kegyelem, amelyet Isten mindenkinek sajátos és egyedi formában ad”.¹⁶ Az egyházi küldetésekről kidolgozott teológiának a küldetesközpontú krisztológia alkotja a forrását, az a teológiai erőfeszítés, amely Jézus Krisztus egész létezését, történetét és jelentőségét elsősorban a küldetés fogalma alapján igyekszik megvilágítani. Jézus küldetéstudatának középpontba helyezése rendkívül sok termékeny lehetőséget hordoz (a szentháromságtantól kezdve Jézus történetiségének megértésén át a mariológiáig), és arra is módot ad, hogy a keresztény élet Jézus páratlan, de egyetemesen megnyíló küldetésébe ágyazódó küldetesként legyen felfogható. Az elmúlt évtizedekben Hans Urs von Balthasarnak köszönhetjük a legújyszerűbb és legrészletesebb küldeteskrisztológiát,¹⁷ nyilván nem véletlenül, hiszen Adrienne von Speyrhez fűződő kapcsolatát maga is küldetesként, mégpedig kettős küldetesként fogta fel.

Férfiak és nők ilyen jellegű kapcsolatai nem csupán emberi vonzalmon alapulnak, s ezért fokozott mértékben van jelen bennük mindaz, amiből az emberi kapcsolatok szépsége és nehézsége egyszerre fakad. Szalézi Szent Ferenc és Chantal Szent Franciska „első pillantásra” tudták, hogy lényegi közük van egymáshoz. Az első találkozás (1604 márciusa) és a lelkiezetői feladat elvállalása (1604 augusztusa) között eltelt hónapokban Ferenc annak az embernek a

¹⁶Hans Urs von Balthasar: *Geleitwort*. In Adrienne von Speyr: *Die Sendung der Propheten*. Johannes Verlag, Einsiedeln, 1953, 7–9.

¹⁷Hans Urs von Balthasar: *Theodramatik*. III/1. kötet: *Die Personen in Christus*. Johannes Verlag, Einsiedeln, 1998², 136–238. („Christi Sendung und Person”).

vívódásával próbált dönteni Franciskához fűződő viszonyáról, aki tudja, hogy a másik személye az egész életét meg fogja határozni. A pozitív döntés meghozatala után írt első terjedelmesebb levelében az emberi jóindulat hallatlanul rokonszenves pecsétjét ütötte közel két évtizedes együttműködésükre: „Kimondom az én szívem és az Ön szíve Istene előtt: minden szeretetnek megvan a sajátos jellege, amely minden egyéb szeretettől megkülönbözteti. Azt, amelyet Ön iránt táplálok, az jellemzi, hogy véghetetlen örömet okoz számomra, és, hogy mindent bevalljak, rendkívül nagy hasznomra van.”¹⁸

¹⁸A következők alapjául szolgált François de Sales – Jeanne de Chantal: *Correspondance*. Desclée de Brouwer, Paris, 2016; André Ravier: *Petite vie de Jeanne de Chantal*. Desclée de Brouwer, Paris, 1992; André Ravier: *Szalézi Szent Ferenc*. (Ford. Szőke Pálma – Nagy Payr M. Magdolna.) Ecclesia, Budapest, 1993.

Ferenc, a kereszténység egyik legnagyobb lelkivezetője, olyan engedelmességet kért Franciskától, amelyet a kényszer és a sietség hiánya jellemez, és egészen szabad. Ennek egyik jele volt, hogy kölcsönösségre alapozta kapcsolatukat, s amint a fentebbi sorokból is kitűnik, saját maga számára is fontosnak ítélte az együttműködésüket. „Annak a vágyak, hogy szeressem Önt és Ön is szeressen engem, az örökkévalóság a mértéke” — ez a Ferenc második levelében jelentkező hangvétel egyáltalán nem a fensőbbeséges lelkiatyáié. A közösen alapított vizitációs rend tagjainál tett látogatásai alkalmával Ferenc olyan arcát is megmutatta, amelyet mások ritkán láthattak a nagy tisztelettel övezett püspöktől: oldott és humoros megjegyzéseket tett a nővéreknek, ami azt tanúsítja, hogy szellemi otthonába érkezett, ha a körükben tartózkodhatott.

A vizitációs rend alapítóinál az is pontosan megfigyelhető, hogy a kettős küldetések gyakran fájdalmas lemondásokkal járnak együtt. Előfordult, hogy Franciska évekig nem tudott személyesen találkozni Ferencel, s arra a régóta várt alkalomra, amely végül utolsó találkozásuk lett, jegyzeteket készített belső életének mindazokról a személyes problémáiról, amelyeket meg akart beszélni szeretett barátjával. A püspök jóindulatúan meghallgatta kérését, amellyel személyes útmutatásra jelentett be igényt, de így válaszolt: mind ezeket majd még megbeszéljük, most azonban azokkal a fontos dolgokkal kell foglalkoznunk, amelyek kicsiny közösségünket érintik. A jegyzeteit lemondóan félrerakó Franciska ezután néhány órán át a már megvalósított és még kivitelezésre váró alapításokról tárgyalt Ferencel. Ami pszichológiai szempontból kegyetlenségnek tűnhet, az a hit logikájánál fogva az egyetlen logikus megoldás: Ferenc minden szubjektivitást elutasító gesztusa az egész kapcsolatukat arra az objektív síkra helyezte, ahonnan létjogosultságát nyerte, közös küldetésük szintjére, ahol a minden emberi szubjektivitást meghaladó isteni valóság fűzte össze őket. Nem véletlen, hogy betegsége miatt levelek formájában adott híres 1616-os lelkigyakorlatában Ferenc azt hangsúlyozta Franciskának: minden tönkremehet, minden elveszhet, minden elmúlhat, de Istennek önmagában elégnék kell lennie, s ezért Franciskának belsőleg még Ferenc barátságáról is le kell mondanania, hogy méltó legyen a feladatára. Ez a könnyörtelen, de logikus magány minden kettős küldetéshez elengedhetetlen.

FERENCZ GYŐZŐ

Nem mennek el

*Nem mennek el mind, nem mind mennek el,
 aki elmegy, az sem költözik el,
 nem mennek el, mind itt marad közel,
 van, aki elmegy, és magadra hagy,*

*tőled elmegy, de mással itt marad,
 vagy tőled megy el, s mással marad itt,
 vagy veled együtt hagy itt másokat,
 van, aki lassan szedelőzködik,*

*csomagol, megfontoltan válogat,
 hogy mit vigyen el, és mit hagyjon itt,
 van, aki sebbel-lobbal távozik,
 van, aki ripsz-ropsz elhurcolkodik,*

*véletlenül se, semmit nem hagy itt,
 van, aki rendet rak, és elköszön,
 búcsúzóul megáll a közöbön,
 még egyszer, utoljára visszanéz,*

*nem felejtett itt mégis valamit,
 van, akit nem érdekel az egész,
 és úgy megy el, hogy mindent hátrahagy,
 van, akiből nem marad semmi sem,*

*van, aki búcsút se int, zajt se csap,
 oly halkán megy el, észre sem veszed,
 úgy megy el, mint egy hűvös idegen,
 de éjjel felriadsz, mi neszezett,*

*beléd hasít, hogy vajon hol lehet,
 némán ismételtgeted szavait,
 van, aki után semmi nem marad,
 de valahogy minden megváltozik,*

*van, aki űrt hagy, s van, aki után
 veled marad a lüktető hiány,
 van, akinek hiánya felemészt,
 apránként felőrli a józan ész,*

*van, aki után a szíó megszakad,
aki után nem leszel önmagad,
akit itt hagyott, többé nem te vagy,
de mégis, akkor is veled marad,*

*örökre ott van melletted, ha már
helyén csak halvány körvonala áll,
nem mennek el, soha nem mennek el,
mind itt marad valakivel.*

BÁTHORI CSABA

Hosszútávfutás

*Fél perc vagy negyedév a hosszú szűgyen,
hogy szívemből szívem kimosódott. Mintha
tűzvész vagy árvíz elől szaladnék, planéta
peremén lógatni lábam, minden este meg
akarok semmisülni. Istenem, istenem, mért
hagytalak el? Üres fogas vár? Ha sötétedik,
bátrabban tüszentek a közel semmiségbe.*

*A halál se más illat, bazsalikom, menta,
sáfrány. Bujdokolnék, ha meguntam az
együtt-tanyázás visszas kinövéseit. Jönnél
velem lassú lépcsőjárással is a magasba?
Idegen tárgyakban ütöm meg magam,
ha elszegődtem. Van jogom számmal nem
beszélni? Haragot halmozni magamban
a dülások ellen, ordítani a megjuhászodás
közt? Képes vagyok becézést tűrni, követelni?*

*Dühít az ország, akár egy túl hosszan foglalt
toalett. Háttal az egész emberiségnek, úgy
találom a semmit, ott laktak isteneim. Külön
nadrágot, külön kedvet viselek a piachoz,
orvoshoz, belvárosi boldoguláshoz, külön
divatot a túlélés tébolyult rítusaihoz. Mindent
látok, keveset viselek el, semmit nem tudok
már megérni. Minden bajom, hogy vagyok és
semmi sincs. Félrehúztam, magamra kötődtem.
Nincs kérdés. Nincs válasz. De volt anyám.*

„Nem kívülről befelé, hanem belülről kifelé építkezett”

MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT

Térpoétikai megfigyelések Nádas Péter Párhuzamos történetek című regényének körüti házáról

1987-ben született Budapestén. Szerkesztő, kritikus.

Nádas Péter 2005-ben megjelent *Párhuzamos történetek* című regényét figyelmesen olvasva feltűnhet, hogy e műben nem egyszerűen a cselekmények történnek bizonyos terekben és tárgyak között, hanem inkább arról van szó, hogy az a sajátos szövegesemény, ahogy e terek és tárgyak textuális-érzéki fenomenalitásukban vannak, ahogy tárgyvoltukban szóhoz jutnak, az maga a (nyelvi) történés. Ennek a térpoétikai működésnek az egyik sajátossága, hogy a regény névtelen, ám mindentudó elbeszélője a műben előforduló épületek, tárgyak, materiák önálló életét és láthatatlan tartományát a szereplők között bonyolódó cselekményekkel egyenértékű szövegvalóságokként láttatja. Ezt a nádas irodalmi ábrázolásmódot remekül példázza a regényen belül a Demén Samu figuráját és az általa tervezett Teréz körüti társasház történetét bemutató, *Egy úri ház* című fejezet. Különösképpen annak nyitánya, amelyben a lakás belső tereit, alaprajzát, főbb helyiségeit és változatos zezzugait a nappaliból támadó telefoncsörgés lehetséges akusztikai útvonalain keresztül térképezhetjük fel:

„Miért nem veszi föl már senki, hallatszott szinte ezzel egy időben az óriási nagykörüti lakás mélyéről egy követelődző női hang.

A fürdőszobából kiáltozott, s mivel fiatalos erejében immár alaposan megfogyatkozott, a világítódudvarokban, a cserépkályhák kürtőiben üvöltöző szélen és a mentőkocsik sivítésén nem nagyon tudott átkiáltani. Vegyék már föl, valaki, a kutyafáját.

A telefont erre sem vette föl senki, holott rajta kívül még legalább hárman voltak a polgári kényelemmel berendezett, ápoltt, s valamennyire a történelmi időkkel is dacoló, óriás lakásban.”¹

¹PT I. 50–51.

A regény egyik központi helyszínének számító körüti lakás építészeti ekphráziszát Nádas elsőként a külső időjárás feltételek, atmoszférikus viszonyok részletes meghatározásával, illetve a lakás térképzetét a szirénázó rendőr- és tűzoltóautók megidézésével akusztikailag a város irányába kitérítő leírásával kezdi. A jelenetsorok részletező narrációja olyan filmszerű „snittekből” épül fel, amelyek ritmusát a lakás közepéből szóló telefoncsörgés monotoníájá tagolja. Ez az ismétlődő motívum aztán nemcsak a Demén-

épület leírását keretezi majd, de a fejezet egészen végigvonul. Miként arra Forgách András a körúti ház fejezetéről írott *Egy nyitány anatómiája* című, a nádas szövegtesthez érzékeny szorossággal tapadó esszéjében is utal rá, a lakás terei folyamatos elhalasztások révén, mintegy fokozatszerűen bomlanak ki előttünk. E „kibomlások” dramaturgiáját pedig voltaképpen a válasz híján feltartóztathatatlau csörgő telefon keltette „elfojtott hisztéria” tagolja, amely egyébiránt „Nádas stílusvilágának klasszikussá stilizált eleme”.²

²Forgách András:
Egy nyitány anatómiája.
Jelenkor, 2002/10. 1025.

Amint azt majd a Madzar által tervezett újlipótvárosi pszichoaanalitikus rendelő kapcsán is láthatjuk majd, a nádas terek építészeti világát nem csupán változékony és intenzív optikai viszonyok uralják, de a hallás, tapintás és szaglás alapú érzetek is éppúgy meghatározzák. Nincs ez másként a körúti lakás leírásának esetében sem:

„A második emeleti lakás négy szobájából az ónosan felfénylő és elsötétülő Oktogonra lehetett kilátni, két további szobája pedig éppen úgy, miként a konyhából nyíló cselédszoba, a minden évszakban homályos belső udvarra nézett. Június közepe táján volt ugyan egy nap, amikor delente az udvari szobák egyikében megjelent egy vékonyka fénycsík a tojáshéj színűre festett falon, s ez a fénycsík napok múltával nem csak mindig újra megjelent, hanem egyre hosszabb és szélesebb lett, egyre korábban érkezett és egyre későbbben távozott, ám augusztus közepén szinte észrevétlenül tűnt el. Az eltűnése olyan lett, mint egy nem evilágból származó jelzés, melyet csak kevesen értenek. Most azonban minden zúgott, csapdosott, füttyült és pattogott ezen az elsötétedett udvaron, mintha a tetőcserepeken dobolna, a vörös márvány körfolyosók kovácsoltvas korlátait pendítené meg, a mélységben trombitálna. Ráadásul ebben a délelőtti órában, a begyújtás és a takarítás idején, nyitva álltak a nagy, fehér szárnyas ajtók a lakásban, s ezért aztán jó szívvel egyikük sem állíthatta volna, hogy ne hallaná a csöngetést és az idősebb hölgy kiáltozását a kádból.”³

³PT I. 51.

A telefoncsörgés által bejárt akusztikai útvonalak (amelyek az építészeti leírás narratív útvonalai is egyben) arra is alkalmasak, hogy azokon keresztül feltérépezésre kerüljön a lakás alaprajzi szerkezete, illetve abból következően a szereplők közötti érzelmi és hatalmi dinamikák is. Ez a diagramszerű leírástípus többek között diszkrét térhasználati szokásokat és tilalmakat, vagy éppen a lakást hierarchikusan és territoriálisan felosztó tulajdonosi szerkezetet is képes láttatni. A föl- és alárendeltségi rendszer csúcán Dr. Lippay-Lehr István professzor és felesége, a házat tervező és építő Demén Samu építész unokája, Lehrné Demén Erna (Níno), valamint fiuk, Lippay-Lehr Ágost (Ágó) állnak. A képzeletbeli rend csúcsától lefelé haladva azután a regény kulcsfigurájának is tekinthető Demén Kristóf (Demén Samu dédunokája és Demén Erna unokaöccse) következik, akinek gyámságáról a család hivatott gondoskodni. Ezt követi Ágost szeretője, Mózes Gyöngyvér, valamint a

„budakörnyéki tót faluból származó” Bondor Ilona háztartási alkalmazott és kislánya. A Gyöngyvér és Ilona közötti kulturális és osztálybeli összefüggést erősíti a „távoli nyelvjárásaikból” kikövetkeztethető sorsközösségük is, amelyet a regény elbeszélője „vidékiességük titkos áramaként” nevez meg. Amivel egyúttal a városi és vidéki életformák képzetkörei közötti feszültségekkel gazdagítja a lakás amúgy is bonyolult hierarchikus rendszerét.

Az alá- és fölérendeltség szerkezetét a narrátor kettejük tudatmozgásának perspektívájából sokkal élesebben tudja láttatni, hiszen számukra a lakás jóval inkább tiltásokkal és megszorításokkal teli terület, jóllehet mozgástereik eltérő módon korlátozottak. Jól látható ez az alábbi idézetből is, amelyben a regény elbeszélője a házvezetőnő és gyermekének térbeli kereteit és határait összegzi:

„Az örökké sötét cselédszobában éltek, és a háziak kívánságára meg kellett tiltania gyermekének, hogy a konyhából kilépjen. Mozgásterüknek ez volt a bűvös határa, a konyha. Amit a gyermek természetesen fölfogott, de miként fogadhatta volna el. Ő viszont nem csupán nem tudott úrrá lenni a dühödt határsértéseken, hanem a kislány lázadásai minduntalan leleplezték a saját készséges szolgáltságát. Nagyon nehéz volt kettőjüknek helyet találnia, s a nehéz órákban úgy tűnt, hogy a biztonságukért túl nagy árat kell fizetni. Az alig ötéves, felettébb élénk, hozzá hasonlóan sápatag kislány még a hallnak nevezett, pállott levegőjű, félhomályos átjáróban sem játszadozhatott, ahol pedig az étkezések idején kívül nem tartózkodott senki.

Éles megjegyzéseket tettek, nem túrték. Jó lenne, Ilona, ha ezt a gyereket visszarakná a konyhába, szölt ilyenkor kellemetlen fejhangan a ház asszonya. Nem szeretném, ha itt valamit összetörne.”⁴

Gyöngyvér lakásbeli tartózkodásának pszichogeográfiáját ezzel szemben nem éles kontúrok, lehatárolások és tiltott zónák jelölik ki, vagyis mozgásában látszólag kevésbé korlátozott. És mégis, vagy talán éppen ezért, az ő térbeli jelenlétét sokkal inkább meghatározzák a *Raumangst* alakzatai, vagyis a térre vonatkozó bizonytalanság szorongásos tünetei:

„Jelenlétét nem nézték valami jó szemmel itt, s ezért a telefont inkább csak szükséghelyzetekben vette fel. Illetéktelen személynek, betolakodónak érezte magát, jogosan, mert annak is tartották, s egyre tisztázhatatlanabb lett a helyzete.

Nem volt innen hová elmennie, illetve nem érzett elég erőt a megkerülhetetlen elhatározáshoz.”⁵

Folytonos bizonytalanságban lebegő szociális és térbeli státusza ugyanakkor ki is élesíti Gyöngyvér figyelmét, territoriális érzékenységét. Valószínűleg ezért lesz az ő perspektívája a legalkalmasabb arra, hogy a telefoncsörgés útvonalai által írt képzeletbeli alaprajzi szituációt a lakóival együtt a maga totalitásában érzékelje:

„Figyelmével ismét bejárta az egész lakást, ahányszor fölébredt, éber érzékeivel haladt szobáról szobára, mintha letapogatná a

benne tartózkodók helyzetét és lelki állagát, s ebben a tevékenységében bizony volt valami nyersen állati.”⁶

Ez a topográfiai látásmód jellemzi a legtalálóbban a névtelen elbeszélő térpoétikáját is, ám nála a „nyersen állati” figyelem kiegészül a történelmi korszakok és társadalmi kódok iránti fogékonysággal is. Miálta az építészeti stílusjegyek, térbeli arányok, funkciók és az abból következő térhasználati szokások egymásra torlódott archeológiai rétegek formájában kerülnek bemutatásra. A különböző idősíkok egyazon térbe történő összpontosítása mint elbeszélői technika, Gaston Bachelard azon gondolatát juttathatja eszünkbe, amely szerint „a tér ezernyi méhsejtjében sűrített időt tárol”.⁷ Az archeológiai jellegű térpoétikai látásmód a *Párhuzamos történetek* esetében tehát elsősorban a pusztá genealógiaként értett történetiséggel, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó térábrázolással szemben határozható meg. Nádas regényében ugyanis az egyes városok, terek, épületek, enteriőrök nem egyszerűen lineárisan elbeszélte történetek révén, tehát temporálisan, szekvenciálisan vagy éppen folyamatszerűen kibomló történelmi tudat tárgyaiként tárulnak elénk. Ebben a térpoétikai paradigmában ugyanis a múlt és a jövő, a ténylegesen megtörtént és a lehetségesen megtörténhető események egy kitágított jelenként érzékelt panorámába sűrítődnek, anélkül azonban, hogy eközben megfosztódnának sajátos történetiségüktől. Az archeológiai jellegű nádas térábrázolások ugyanis azokra az urbanisztikai törésekre, szakadásokra, repedésekre világítanak rá, amelyet a huszadik századi történelmi kataklizmák ejtettek a város felszínén. A traumatizált város „pszichés lényként” történő értelmezésével, még pontosabban ezen antropomorfizáció rövid távon jelentkező korlátaival találkozunk Sigmund Freud *Rossz közérzet a kultúrában* című esszéjében is, ahol a „lelki élet fennmaradásának általános problémája” az archeológiai nyomokban gazdag Róma városának párhuzamán keresztül kerül bemutatásra.⁸ Nádasnál azonban a városi tér traumatizált felszínén e hegek és sérülések se nem történelmi egymásutániségként, ám nem is térbeli egymásmellettségként jelentkeznek, hanem a topologikusan kihajtogatott térként érzékelt elbeszélői jelenben újra és újra „kifakadnak”. Ezért is írhatja Nádas monográfiájában Bazsányi Sándor, hogy „[ny]ugodtan olvashatjuk a *Párhuzamos történeteket* a rendszerváltás utáni lehetséges világok nem éppen legtökéletesebb, ámde kétségkívül legvalóságosabb változatának genealogikus igényű archeológiájaként”.⁹

⁷Gaston Bachelard:

A tér poétikája.

(Ford. Bereczki Péter.)

Kijárat, Budapest,

2011, 30.

⁸Sigmund Freud: *Rossz*

közérzet a kultúrában.

(Ford. Linczényi Adorján.)

In uő: *Esszék*, Gondolat,

Budapest, 1981, 333–335.

⁹Bazsányi Sándor:

Nádas Péter. Jelenkor,

Budapest, 2018, 413.

¹⁰PT I. 51. meg nappalinak neveztek a háziak”.¹⁰ Utóbbira pedig az ebédlőként funkcionáló helyiség alább hosszabban is idézett, részletgazdag leírása szolgálhat példaként:

„Ez volt egyébként az egyetlen helyiség a lakásban, amely az idők változásáról és a körülmények kellemetlen szűkösségéről sok mindent elárult. Eredetileg nem volt más funkciója, mint hogy ezen keresztül közelítsék meg a mellékhelyiségeket, a két hálószobát, az ebédlőt és a konyhát, amolyan belső folyosó, bár annál azért jóval tágasabb. Egy régebbi házirend szerint itt kellett állniuk a nagy fehérneműs szekrényeknek, és itt vasaltak. Néhány éve azonban tekintélyes méretű régi tálaló állt benne, s itt helyezték el a hozzá tartozó nagy ebédlőasztalt a szigorú székekkel. Még véletlenül sem mondták volna, hogy ez lenne most az ebédlő. Szükség és célszerűség nem teszik föltétlenül barátságossá az életet, s ezért nem is mondhatták. Hiába rejtette selyemdrapéria, hiába a homályosított üveg, a helyiség ablaka mégiscsak egy szűk világítódudvarra nyílt, s ha állandóan csukva voltak is az ablaktáblák, a levegőt olykor átható csatornabűz, máskor idegen konyhák nem kevésbé tolakvó illata járta át; nem beszélve az idegen illemhelyekről, az idegen fürdőszobákból érkező kínos zajokról. Étkezés közben legfeljebb úgy tehettek, mintha mindezt nem éreznék, mondjuk nem hallanák, hogy valaki az elsön nyög, nyom és rotyogtat, miközben ők kulturális témákról társalognak és élvezettel falják a point sültöt bifeckjüket.”¹¹

¹¹PT I. 53.

Ez az idézet remekül példázza, hogy Nádas építészeti leírásai nemcsak a kulturális és történeti emlékezet rétegesen feltorlódó nyomait tárják fel, de a különböző érzékszervi minőségek szinergiáját is éppolyan hangsúllyal ábrázolják. A fenti példa továbbá azt is remekül bemutatja, hogy e két aspektus között gyakran éppen az ironia retorikai alakzata ver hidat, amely az érzéki és értelmi szféra összjátékából keletkezik.

Az épület anyagszerű érzéki közege tehát a különböző korszakokból hátramaradt építészeti tárgyak kísérteties összefüggését is képes megrajzolni, miáltal az egyes építészeti elemek, sőt azok feltűnő hiánya is emlékezetpoétikai jelekké válnak. Hiányukban is aktív és érzéki nyomaiként egy olyan soha be nem fejezett múltnak, amelyek így folyvást a jelen színpalái között kísértenek:

„Jó ideig nem is lehetett mást hallani, mint az impozáns bérház üregeiben, résein, csatornáin és nyílásain zenélő szelet. (...) Az egykor igazán előkelő kocsibehajtó mégis úgy hatott, mint egy pokolbéli szélcsatorna, ahová éppen tutulva megérkezik maga a sátán. Zörögtek, reszkettek, kalapáltak a szemetesedények fedőlapjai. A pokoli zajnak volt azonban banálisabb magyarázata. Fenn a kapuboltozat ívébe illesztett két üveglakot azon az októberi éjszakán nyomta be a légnyomás, s ilyen súlyos, ütészálló üveget, hiába a ház-mester minden elkéseredett fáradozása, azóta sem lehetett felhajtani a városban.”¹²

¹²PT I. 62–63.

A kocsibehajtó tere az *Egy úri ház* című fejezeten belül olyan építészeti és városarcheológiai képződményként kerül bemutatásra, amely előrelátó építészeti szándékok nyomait, e nyomok kulturális, társadalmi kódjait *üledékes formában* raktározza magában, hiszen azokat voltaképpen a tér funkcionális és materiális adottságaiból fejti fel az elbeszélő — és vele együtt az olvasó. A nádasi érzékelés- és érzékiségtannak megfelelően tehát az ember építészeti térről szerzett érzéki benyomásai mindig összetettebbek, és jóval több információt tartalmaznak, mint amennyit ebből az érzékelés képes felfogni. Olyan érzéki intelligenciáról, és annak az elbeszélőn keresztüli irodalmi ábrázolásáról van szó tehát, amely kulturálisan és historikusan — Nádas egyik kedvenc kifejezését idézve — „előformált”, éppen ezért közvetíthető, az épített környezet anyagszerű közegében rögzíthető, és így, amint azt az alább hosszán is idézett bekezdésben láthatjuk, többször is újra előhívható:

„Akkor még a lovas fogat volt az úri közlekedés eszköze, s Demén olyan behajtót tervezett, mely számolt a jóval nagyobb mállás kocsikkal is. A tébolyodottan sárga kerámiával burkolt, egészen enyhén domborodó kapubejárat értelmes, nemes arányait azok is érzékelték később, akik immár nem lovas kocsival közlekedtek, hanem automobillal, villamossal, gyalog vagy taxival. Látszott, hogy valaki a lehetséges mozdulatok zavartalanságát és kényelmességét számolta ki előzékenyen. Meg azzal is számolt, hogy a ló bizony vizel, ennek színe sárga, s valahogyan, valahová el kell csorognia. A víz és a vizelet elvezetésére szolgáló kis csatornanyílásokat, amelyek a kapubejárat két oldalán végigfutó szélesebb kőpárkányok alatt rejtőztek, most patkányok használták, éppen elérték. Hosszú évek munkájával rágták át magukat a finoman kiképzett sárgaréz szűrőrácsokon, hogy feltűnés nélkül juthassanak a szemetesedényhez. Ezek a mára értelmüket veszített kőpárkányok viszont arra szolgáltak egykoron, hogy a fogatok lépcsőiről erre lépjenek le az érkezők, s a következő lépésüknek se kelljen megdöccennie. Amikor úgy számolt, hogy egyszerre akár mindkét oldalon ki lehessen tárnai a fogatok ajtaját, és se az érkezőknek, se a kocsisoknak ne kelljen közben a falhoz préselődniük, akkor a méltóságukkal számolt. Jó ideje semmiféle fogat vagy automobil nem állt már be, ám a viselkedés méltóságának igényét megőrizték a tér arányai.”¹³

¹³PT I. 71–72.

Ez az archeológiai látásmód az építészeti tárgyakra rakódó történeti jelentésrétegeket mindig azok érzéki-anyagszerű valóságával együtt ábrázolja. A körüti épület összetett narratív nézetvetületekből álló képei ugyanakkor csupán a mindentudó elbeszélő szempontjai szerint válnak egymástól jól elkülöníthető síkkokká. Ez a részletezőtehetség és analitikus hajlam azonban mégsem válik sohasem parodisztikussá, hiszen a finoman kiadagolt ironikus elbeszélői alakzatok rendre megakasztják, illetve jótékonyan ellensúlyozzák azt. Így például a „lehetséges mozdulatok zavartalanságát és kényelmességét” kiszámoló precíz mérnöki figyelem méltatása egycsa-

pásra a lovaskocsikat húzó jószágok vizeletének logisztikai gazdálkodásáról szóló leírásba fullad. Az állati eredetű ürülékek meghatározó építészeti minőségekként történő ábrázolása — és ironikus ellensúlyként való alkalmazása — egyébként a fejezet több pontján is visszaköszön:

„A többször égetett téglá elég jól állta a lövedékek ütéseit, bár követni lehetett a lövések ívét. Itt kiütött egy darabot, ott a téglá élét pattintotta le, amott meg belefűrődött a puha vakolatba. A vakolt felületeket vidám, napsütötte sárgával színezték, s akkoriban a vörösarna téglaburkolat szelvényei valósággal lebegtek a könnyű párkányok között. Színeknek, lebegésnek mára nem maradt nyoma, az épület homlokzatának szelíd részleteit a szállongó por és korom szürkére mosta át, a profilokról, a frízeokról és a párkányzatról pedig hosszú, fehér csíkokban csorgott alá a mindennap újra megkövesedő galambszar.”¹⁴

¹⁴PT I. 69.

Az ironikus ellenpontozáson túl azonban itt egyúttal többről is szó van, hiszen e leírások voltaképpen a Demén-ház tervezéséről és kivitelezéséről szóló leírásokba, illetőleg egyéb külső környezeti és történelmi pusztítások, főként a két világháború, illetve az '56-os forradalom nyomainak elemzéseibe ékelődnek. Miáltal a körüti bérházat a tervezéstől, a kivitelezési munkálatokon át, a pusztulás szinte észrevehetetlenül lassú folyamatáig húzódó történelmi mezsgyén követhetjük nyomon. Az elbeszélő ezt a folyamatot ugyanakkor mégsem célelvű ívben, tehát egymásra lineárisan következő szekvenciákban, hanem egy kitágított, folyamatos jelenként érzékelhető archeológiai időtlenségben ábrázolja. De az elbeszélő az épületleírások során egyúttal számos léptékmódot is variál, akár egy bekezdésen belül is: az építészeti anyagok részletgazdag felbontású leírásától, a nagyobb mérnöki összefüggéseken keresztül, egészen az átfogó történelmi panorámáig. Ezek a tárgyirányult aspektusváltások így aztán egyre jobban tágítják, pontosabban folyamatosan újraakereztetik a nádas térpoétika művelési területeit.

Bár a *külső* és *belső* terek közötti feszültségre (legyen szó akár az épület gépészeti-mérnöki, vagy az emberi test anatómiai tereiről) számos példa adódik a fejezeten belül, a térkomponálás építészeti eszményének vonatkozásában Demén, pontosabban az ő tervezői filozófiáját kihangosító elbeszélő mindenképpen az előbbi elsődlegességét hangsúlyozza:

„Építményein nyoma nem volt a bántó végleteknek. Nem kívülről befelé, hanem belülről kifelé építkezett. Akárha előbb látna az udvart, mint a homlokzatot, előbb látna akár egyetlen szobát, s ennek arányaihoz rendelne minden mást, és soha nem fordítva. Meggyőződésévé, mi több, rögeszméjévé vált, hogy a lakóház vagy a lakótér akkor szerencsés, amikor alaprajza a görög templomhoz hasonlóan a megnyújtott téglalap, egyes helyiségei ellenben csaknem szabályos négyzetek. A tértől azt kívánta, hogy bensőséges maradjon, gyöngéd és meghitt legyen, ne fojtsa bele az emberbe a kí-

¹⁵PT I. 67. A *kint-bent* ellentétre mint a Demén-ház fejezetének, sőt a regény egészének meghatározó alapkonfliktusára hívja fel a figyelmet Forgách András esszéje is: *Egy nyitány anatómiája*, i. m. 1024–1025.

vánságait, de nagyravágyását se táplálja, ne kapassa el. A helyiségek magassága az alaprajz méreteit követte. Amiből nem csak az következett, hogy nem tervezhetett túlságosan nagy szobákat, mivel nem kívánhatott értelmetlen belmagasságot, hanem az is, hogy a helyiségeket csaknem egyformára kellett méreteznie, s ezek végül a kiszolgáló helyiségeknél sem lehettek jóval nagyobbak.”¹⁵

Amikor tehát Demén az épített térnek az antikvitásig eredeztethető eszményi arányait teszi meg tervezési alapelvül, akkor egyúttal az antik görög-római építészetnek és szobrászatnak az emberi test ideális arányait alapul vevő tradíciójához tér vissza. Az építész jellemzése így egyúttal óhatatlanul is becsatolódik a *Párhuzamos történetek* központi antropológiai problematikájába, nevezetesen az emberi test kulturálisan és történetileg meghatározott politikai és poétikai diskurzusába. Az emberi test ideális arányai azonban, miként azt a regény harmadik kötetének annabergi internátusában zajló, a disszertáción belül külön fejezetben is elemzett náci antropometriai kísérletek példája is bizonyítja, nem csupán térkomponálási alapelvként, de a test politikai és ideológiai kinevelésének célképzeteiként is fontos szerepet játszanak a *Párhuzamos történetek* világán belül.

De az arányosság építészeti problémája majd a két világháború közötti Pozsonyi úti történetszálon Madzar Alajos tervezési munkálatainak központi problémajaként is vissza fog köszönni. Ott azonban az idealitás célképzete a térérzékelést erősen keretező és torzító, a tervező számára nem kevés bosszúságot okozó *aránytalanság* felfedezésében fog döntő szerepet játszani, hiszen a helyiség rosszul komponált méretei Madzart, saját építészeti alapelveivel szembemelve, kínos „machinációra” fogja majd kényszeríteni:

„Ha csak húsz centivel magasabban lett volna a mennyezet, a közfalak mondjuk harminc centivel távolabb, máris nem lett volna ilyen kellemetlen a hangdoboz. A külső és a belső viszonyát nem tisztázták sem az építők, sem az építtetők, ami végzetes aránytalanságokhoz vezette őket. A funkcionalitás elvét arra használták, hogy leplezzék vele a saját napi nyomorúságukat és nyereségvágyukat, ami Madzart végtelenül felbőszítette.

Mínta az aránytalanságot tekintenék a dolgok megfellebbezhetetlen realitásának.

Ennél felelőtlenebb építészeti kijelentést el nem tudott képzelni.”¹⁶

A saját korának építészeti szelleméhez hű, éppen ezért a modernizmus bárminemű silány utánzatától irtózó Madzarral szemben, miként azt Wesselényi-Garay Andor írja: „Demén építészeti egója kettős: formálási manírjai szerint retrográd, az enteriőrökkel kapcsolatos elvei azonban forradalmiak”.¹⁷ Wesselényi-Garay teljes joggal látja Demén építészeti felfogásában a 20. század elején színre lépő építészeti generáció egyik fajsúlyos, az építészeti tereket felszabadító, majd azt a tervezés központi problémájának megtevő alapelvét megelőlegeződni. A térkomponálásnak ez a felfogása

¹⁷Bazsányi Sándor – Wesselényi-Garay András: *Kettős vakolás. Kijárat*, Budapest, 2013, 257.

ugyanis, amely nem a korszakstílusok formaelveit, hanem magát az építészeti teret teszi meg a tervezés alapjának, nagyjából éppen a Demén és Madzar közötti építészettörténeti időszak meghatározó aspektusváltása. Ennek a váltásnak az egyik kulcsfigurájaként, s a regény fikatív építészettörténeti karaktereit mintegy a valóságban áthidaló tervezőként tekinthetünk a brnói születésű osztrák építészre, Adolf Loosra. A Loos névvel egybeforrt, *Raumplan* néven eredetileg egyik tanítványa, Heinrich Kulka révén köztudatba került koncepció kísértetiesen emlékeztet Demén építészeti gondolkodására is. A szisztematikus építészeti elméletként kidolgozásra soha nem került, és így főként csak a kevés megvalósult Loos-épület, illetve a számos papíron maradt terv és értekező szöveg révén visszafejthető építészeti elv korának uralkodó esztétikáinak kívánt hadat üzeni. Loos ugyanis az ornamentikus-dekoratív építészeti tendenciákkal (szecesszió, Art Nouveau) szemben, akárcsak a regénybeli Demén Samu, a racionálisan megszervezett belső térből koncentrikusan kiinduló tervezésményt kívánta megvalósítani. Adolf Loos építészete és *Raumplan*-konceptiója, főként az azzal számos ponton átfedést mutató le corbusier-i *Plan libre* gondolatával kiegészítve, az alaprajzi tervezés felszabadítását hozta el a 20. század elejének építészetében.¹⁸ A szabadon áramló alaprajzi tér azonban nem csupán Demén és Madzar tervezési eszményeként, de éppúgy az elbeszélő térpoétikai orientációját strukturáló alapelvként is működik a *Párhuzamos történetekben*.

A Demén és Loos közötti lehetséges párhuzamok sorát tovább gazdagíthatja, egyfelől a dekoráció korszakos túlbujánzásától való közös irtózásuk, illetőleg az archaikus görög arányok és építészeti elemek iránti lelkesedésük.¹⁹ Loosnál mindez talán az antik görög oszlopok iránti szakmai rajongásában érhető tetten, amelynek abszolút és félreérthetetlen betetőzése az 1923-ban Chicago városába tervezett *Tribune Tower* nevű, 122 méter magas, dór oszlopot formázó felhőkarcolója. Az utóbb megvalósításra nem került tervet egyébiránt Loos egyik rajongója, Aldo Rossi, az osztrák építész karrierjének abszolút csúcsaként értelmezi. A meg nem épült tervek életrajzi motívuma meghatározó Demén Samu építészeti karrierjében is, mert bár — ahogy az elbeszélő is írja — „[k]ényelmes, meghitt, nyugodalmas, masszív és derűs lehetett volna mindaz, amit megtervezett, ám épp a korszak szellemével nem volt egészen egyeztethető, s ezért is nem tudta kivitelezni; többnyire rajzon maradt”.²⁰ Demén *retrográd* és *forradalmi* építészeti elképzelések által feszített tervezői karrierjének talán egyetlen jelentősnek mondható Teréz körúti épületét az elbeszélő Budapest egyik hiányzó építészeti- és stílustörténeti „láncszemeként” ábrázolja, amely a „klasszicizmus és az eklektika között helyezhető el”. Ennek a fikcionált történeti összefüggésnek a logikája értelmében a regénybeli „körúti ház” nem csupán egy félbe maradt karrier, de éppúgy a város egyik hiányzó építészeti korszakának regénybeli mementója.²¹

¹⁸A témakör átfogó elemzését nyújtja May Risselada (szerk.): *Raumplan Versus Plan Libre*. 010 Publisher, Rotterdam, 2008.

¹⁹Lásd Johan van de Beek: *Adolf Loos – Patterns of Town Houses*. In May Risselada (szerk.): i. m. 57.

²⁰PT I. 67.

²¹Uo.

A díszítményekkel szembeni szakmai ellenérzései azonban nem csupán Looshoz, de éppúgy a regénybeli kollégájához, a néhány évtizeddel később tevékenykedő Madzar Alajoshoz is rokonítják. Miként majd Madzarnak, úgy már Deménnek is az építészeti alapelveikkel szemben a pusztán „nyerészkedési vágyukat” követő befektetőkkel, és az ő igényeiket zavartalanul kielégítő kortársaival kell képletes harcot vívnia:

„Terveivel elsősorban a lehetséges megrendelőket riasztotta el. A kolléga urak által tervezett bérpalotákban valóban mások voltak a belső arányok. Miközben az utcai frontokon egyre magasabbra és nagyobbra nőttek a reprezentatív helyiségek, a szalonok, a dolgozószobák, a dohányzók és az ebédlők, a lakások udvari fertályán minden helyiség egyre szűkebb lett, sötét folyosók, kamrák, zugok, hurkák és benyíló, s ezeknek szükségszerűen ijesztővé váltak a belmagasságai. Az épületek udvari lakásaira pedig még ennyi sem jutott arányból, itt minden egymásra zsúfolódott, egymásba ért. Konyhából a szobák, abból meg az ablaktalan alkóvok, a benyíló, a hálókamrák, a hátsó lépcsőházak fordulóiban a közös illemhelyek, egyszóval a város átláthatatlan és tisztátalan sűrűje.”²²

²²PT I. 67–68.

A túlzó díszítményekkel szembeni averzió tehát a belső terek arányainak emberléptékű kiosztásával, illetve a „belülről kifelé” építkező térszemlélettel párosul Deménnél. Amely tulajdonságaival azonban saját korát előzi meg, de egyúttal annak a térérzékeny modernizmusnak a redukcionista építészeti alapelvét is megelőlegezi, amely a regény második kötetében Madzar Alajos építészetének lesz vezérmotívuma. Míg azonban Madzar számára lehetőség nyílik, hogy szakmai meggyőződéseit maradéktalanul megértő, azzal teljességgel azonosulni tudó megrendelő számára tervezhessen, addig Demén számára sem a szűkebb szakmai elismerés, sem pedig az építészeti meggyőződéseit üdvözlő klientúra nem adatott meg.

Azonban ami a regény tematikus síkján szakmai kudarcként ábrázolódik, az éppenséggel az irodalmi szöveg retorikai síkján mint esztétikai siker jelentkezik. Demén Samu Teréz körüli épületének leírása ugyanis kétségkívül a *Párhuzamos történetek* világának olyan mentális-narratív csomópontja, amelyben a regény térpoétikai érzékenysége tetőzik.

Talán

Fausztina nővér kiegészíti naplóját

TALÁN TÖBBÉ nem jegyzem le, amit diktál,
hiába is érzem, hogy még mindig itt áll
mögöttem és suttog a fülemben,
nem írom le, csak hogy Őt szeresse.

ISTEN AJÁNDÉKA, hogy mire meghalok,
tudni fogom, megismerem az összes
hibámat. Tegnap például álomban
hosszú, ősz volt már a hajam, de a kutyám,
akit elköttem öt éve, két kölyköt szült
nekem. Tehát az álom is megtanít, hogyan
kell viselkedned azzal, ami valójában nincs.
A vers ugyanilyen, nem irodalom, élni segít.

KI VOLT FESZÍTVE, és a feje lógott, mint Jézusé.
Az időzítőt nyomtam volna le a telefonon,
amikor az ablakon véletlenül kinézve meg-
láttam. Azonnal rohantam ki pizsamában,
hátha még segíthetek rajta, óvatosan értem
hozzá, hátha még, de már nem, csak lógott a
hatalmas, kifeszített pöttyös szárny alatt piros
búbos fejével, élettelenül. Nagy nehezen ki-
szabadítottam a szárnyait, beleakadt a kerítésbe,
és mint egy lélekmadarat vittem a két tenyerem
melegét sugározva, de csak a szárnyát tudtam
visszaigazgatni a teste mellé, majd bebugyolálni
tisztá ruhába, pihentetni kicsit, és végül eltemetni
a többiek mellé, a kapu elé. És egy napelemes
lámpát szúrni fölé, kereszt helyett, hogy éjszaka
majd mindig angyali kék fény virrasszon fölötte.

A GRÁNÁTALMAFA CSEMETE halottnak látszott
fél évig. Eleinte csak dédelgettem, majd ki-
ültettem a kertbe, aztán megmetszettem, hátha,
ki tudja, csoda történik, majd pár hónap múlva,
tavasz közepén újra kiástam, de nem dobtam ki,
visszavágtam, elültettem cserépbe, és a védett
és napos teraszon, a boszniai derviskolostornál
vásárolt csemete üzenetet küldött. Levelet hozott.

TALÁN AZT ÜZENI, AMIT Lisieux-i Szent Teréztől tanultam. Hogy nem Istennek van szüksége a műveinkre, nekünk fontos, hogy megmutathassuk neki hibáinkat. Ő csak azt kéri, szeressü(n)k.

CSORBA PIROSKA

Ami belül van

Testébe zártak egy angyalt.
Szárnyait sosem nyitotta.
Nem tudja, milyen a röpködés,
nem néz soha mennyboltozatra.

Valaki mondta: Isten ott lakik,
a hangot hallotta, de sose látta,
így azt sem tudja, odatartozik.
Vegetál dobozba zárva.

Egyre sorvad, mert egyre nő,
se föld, se víz, se fény,
csak a bezártság homálya
és a szív a doboz közepén.

Terra incognita

Elképzelem a nemlételemet. Például ott van
Afrikában, Ázsiában, Amerikában, Ausztráliában
vagy Párizsban, azaz mindenütt, ahol nem vagyok.
Nekik nem élek. Sosem láttak. Nemlételem náluk
jogfolytonos, nem szakítottam meg drasztikus
megszületéssel, és nem ejt sebet ott senkin
halálom. Nem kívánnak oda, és nem hiányzom.
Csak úgy egyszerűen nem vagyok.
Könnyű a nemlét. Tulajdonképpen képtelenség
ahogy ragaszkodom az élethez, én,
kis darab létező, aki mindig csak ott és mindig
csak abban — még akkor is, ha változó alakban.
A levegő, a napfény, a hold, a csillagok,
a szél, a föld ők mindenütt és szüntelen.

*Most a nemlétről álmodom,
s ha nem leszek, arról, hogy létezem.*

Közelítések

Nem

A mellérendelés az egyetlen viszony.

*Helyeztetek el
emléktáblát a mellemen.*

*Amíg Isten nem nyitja előtted az ajtót,
nem térhetsz vissza önként.*

Úgy

*Kibontom.
Visszacsomagolom.
Ennyit tehettem.*

*Bocsásd meg, hogy nem vétkeztem,
pedig úgy szerettem volna.*

Lát

*Minden szavam futás
eltűnő árnyad után.*

*Szomjúság reszket
egy kiszáradt kút falán.*

*Spirálvonalban repülök
Isten felé.*

*A megbocsátás megaláz.
Az elfogadás fölemel.
A szeretet lát engem.*

Soliloquia

(Közel)

1931-ben született Budapesten. Költő, író, szerkesztő-műsorvezető. Legutóbbi írását 2019. 12. számunkban közöltük.

Közel visz bennünket Istenhez a kétségbeesés. A vigasztalót véljük benne megtalálni, úgy érezzük, hús tenyerével megérinti homlokunkat, mint édesanyánk, ha betegek voltunk.

A kétségbeesés gyakran elszakít bennünket Istentől. Úgy érezhetjük, távol vagyunk tőle, annyira távol, hogy létezését se vagyunk képesek hinni, csak heverünk száraz torokkal, mindenektől elhagyottan.

Akkor vagyunk hozzá a legközelebb.

(Tudás)

Az ember Isten-élményének hagyományával, a Szentírással, Jézus és az apostolok tanításának értelmezésével sok tudományág foglalkozik. Dinamikusan, a változatlant új és új fénybe emeli az élő hittudomány. Az ember létének morális, egzisztenciális kérdéseit elemezzük a gondolkodás és cselekedet szabadságának táguló lehetőségeivel. A kinyilatkoztatást igyekszünk befogadni józan értelemmel és áhítatos szívvel. De Istent nem tudjuk megmagyarázni. Istent nem lehet szakérteni. Amit erről egy gyermek megsejt, s amit az aggastyán hittudós gondol, nincs messze egymástól. A gyermek hite az, amit szeretnének megőrizni magunkban. Ez lehet minden tudásunk.

(Válasz)

Istent meg kell szólítanunk. A létünkre adott válasszal, szeretettel. De Istennel nem tudunk elbeszélgetni, cseverészni. Létezésünk, sorunk kérdései nyitva maradnak: a megfogalmazhatatlan öröm, ami éltet, és a fájdalmak iszonya, mely pusztulásunk félelmével keserít, együtt dobban, kering a szívben. Istennel nem lehet interjút készítenünk, kérdéseinkre nincs verbális felelete. Nincs a hittől független információ. Képzeletünk nagyon jó és modern műszer, erre azonban csak töredékesen használható.

De Istent megszólíthatjuk, s hogy megszólíthatjuk, ez már maga a válasz.

Az ékszerteknős és az abbé

Kalász Márton költészetéről

1975-ben született Pécsen.
Költő, kritikus. Az MMA mű-
vészeti ösztöndíjasa. Leg-
utóbbi írását 2020. 1. szá-
munkban közzöltük.

„A spiritualitás a világgal nem áll szemben,
hanem a világról gondoskodik.”

Hamvas Béla: *Levelek*

„Csak az élt, aki szeretett.
Csak az létezett, akit láttak,
kit a Szerелеm Csillaga
magáravállalt.”

Szécsi Margit: *Szent Bűborék*

1

Világképi s formanyelvi értelemben is lényegeket tapint Kalász poétikai kultúrája, jóllehet éppen *grammatikai eltapintásokon* keresztül bontja ki magát. Ebben a szerző nyelváltó múltja is szerepet játszhat: kisgyermekként a német anyanyelvbe nőtt bele („...ami zsoltár volt, egyik anyanyelvem ne lehetne éneklése?” — *Honvágy*).

De igazabbak s igazságosabbak vagyunk, ha tisztán irodalmi eredőket nevesítünk — a hölderlini–rilkei *szólamhagyomány* mellett a babitsi versnyelvtan eszméletető hatását emelve ki.

(Míg jószerével a teljes háború utáni magyar költészet József Attila hatása alatt — vagy ellenében — alakította ki közlésrendjét, Babitsnak inkább az ethosza, mintsem a hangja vált örökséggé. Talán csak Rába György lírája tartott ki korszakos fokon e nyelvi-poétikai modell mellett; illetőleg újabban Báthori Csaba poézisében egyesül a két beszédirány.)

2

Kortársai közül Uri Asaféhoz hasonlóan gyöngéd, szelíd és türelmes költészet a Kalász Mártoné. Csak épp nem a zsidó misztikus hagyományok vonzásában fejlődik ki, hanem a katolicitás lelki-szellemi övezetében derengenek föl páratlan nyelvi-poétikai alakzatai.

Kalász *újhölderlini* létköltészetében a középponti alak nem a lírai hős, hanem Jézus (avagy a Bárány) és a kedves (a feleség).

Volt rá korai versígéret, hogy a *bárány* motívuma gyűjti majd maga köré e költészet képi rekvizitumait. Az *Üzenet* című, látomásos négy-

soros részint felező, részint háromütemű tizenkettes sorokban (a metrum nyugalmas-erőtéljes archaizmusával) az (őrző)angyal és az áldozati gida alakját vonja össze egy voltaképp kisgyermeki jelenésben:

*Pici angyal, habos ingébe botolvaán,
lopakszik a kórház régi folyosóján;
aranyású szemöldökét összerántja
s gida-vérrel jeleket ír a félfánkra.*

Egy későbbi mű a föltámadás és megváltás szakadatlan misztériumát viszi színre az „élre-tett” akol lakójának sorsában:

*„...világ
báránya, hallod-e, járja eszelős köreit a farkas,
akikkel formáz, kel sanda homályban,
nem értik, nem érti, ahányszor elvissz,
széjjeltép, fölhal, dél jön s újra vagy —
világ báránya, élre-tett aklodban,
gonosz szánandó ingerlője, érvel
szemed: értetlenleidnek, értetlenül.”
(Világ báránya)*

Másutt a palló motívuma szolgál sorsmetaforaként, a bárány követésére bátorítva a harmadik személyben megformált versalanyt:

*„...mintha egy bárány szánna el magát
szánna magát, átmegy a pallón, vakmerő lesz
könnyű, igaz bárány: hiába nem hisz
abban, segít, hogy tárt karral vársz odaát”
(Át a pallón)*

Megtartja a békés jószágot a gyermekkor emlékezete is — bárha csak a felnőtt lélekben tudatosodik, miféle transzcendens tudatosság járta át ama eseményeket:

*„szökdelt a páston — senki se gondolt vele, hogy ő lesz,
akit megölhetnek majd vétkeinkért”
(Bárány)*

S érdemes e sorba vennünk azt az evangéliumi parafrázist is, mely a társadalmi félreesőkhöz szóló példabeszéd félreeső szereplőinek szentel figyelmet:

*„még majd szó essék, az ebeknek mit adunk
mit vetnének taposásra ma serték elé
hogy ránk fordulva minket kik szaggassanak
ne csak, hogy kérnünk kell s megadatik...”
(A hegyi beszédhez. Mt 7,1–22)*

Jellemző a kalászi tónusra s habitusra, hogy a Krisztus-jelképnek kijáró puha hódolatot más létezőktől sem vonja meg a versnyelvi magatartás. Az ékszerteknős és az abbé találkozásának elbeszélése a *La pastorella* című versben éppúgy szeretetteljes odafordulásról árulkodik (a világ teremtményeihez *általában is*), mint másutt a „szép orrú sün” s a „töviskés / lények” megfogalmazásmód. *Gyámolít* az ilyen versbeszéd:

*„nő-e bárkiből majdnem körtéfa
s letottyán húsnak a nyárvégi fűbe
hadd ízlelje holdfényen a szép orrú sün*

*gondol ma arra valaki, tán ily töviskés
lények még gyámolítanak, ügyetlen bújva, egymást
az üres kertben”*
(A másik melege)

Nemcsak a krisztusi áldozat metafizikája: az édesanyai szeretet emlékezete is át- s átmelengeti a Kalász Márton-i verstudatot. Egy korai darab zárlatában az „egyigás lovak” megrendítően intim s korfestően személyes hasonlatával:

*„S én örökségét egyre hordozom:
arcomon a szomorúság jelét,
néma alázat terheit magamban;
s tudom, a szegénység komor világát
halálomig se felejtetem el —
egymáshoz fűzve járunk majd örökké,
mint legelőn az egyigás lovak.”*
(Örökség)

Kiskompozíciós keretek közt pedig a „nemlétük a földből kivakít” metafizikus víziójában:

Sírás

*Édes mama, mily varázsolással
lelhetném meg kóbor csontjaid?
Mennek, mennek a világon átal,
nemlétük a földből kivakít.*

Kalásznál a földi szerelem csak *amor sanctus* tud lenni. Nincs más választásuk az érzelmeknek, ha megváltáshitből sarjadnak („köszönöm a galamb jeléül odabent szerelmem kezét” — *Fohász*). A *hűség szenvedélyére* vall, hogy a nyelv, a megnevezés, a szóértés dilemmáit is elsimítani képes:

*„szerelmiünket, kedves, úgy olvasom
kibetűzöm, mint estvéletbe ér
szép név egy hajóoldalon
távolodtában most a fény rajta fehér”
(szép név)*

*„írhatnám tenyeredre —
nagyon vékony verset szabadna, ugye, írnom
nagyon pici, érző a medre
nem lelkesek homokja volna bő papírom”
(tenyeredre)*

Test és lélek különbségeit számolja föl, s az emberi jelenlétből is transzcendenciát ért ki („hangodból kihangzott: veled beszélek”) a költő szerelmes verssorozatának egyik legszebb darabja:

(te, én)

*testnek a test: hiszen ennyi nekem
szemnek a néző szem, ma léleknek a lélek
minden mozdulatodról én már azt hiszem
beteljesítő így, mert benne élek*

*hangodból kihangzott: veled beszélek
kelj át a városon, az égtájon nyugton velem
te a szép utazó, én a titok
benned balfelől; vigyél, hallgatok*

3

Úgy lehet, nemcsak a beszélőt: bennünket is „Valami érint hajnalonta” (Villódzás) — kivált, ha éjszaka Kalász-kötetet hajtottunk nyugovóra.

Nappaloktól pedig külön üzenet is érkezhethet, ha verseken iskolázott füllel figyelünk. Mert előfordulhat, hogy mulasztástól mulasztásig élünk:

*„Most változik át a levél
valami mássá, nem-levéllé.
(...)
S én elaludtam a pillanatot —”
(Vándorlás)*

De hiányokból épült identitásunk sem tud kitérni a kegyelem elől:

*„...A világ
javunkra épp átfogható.”
(A lét elrejtetlensége)*

Koraesti szürkület

Még tartja magát a csillogó homály.
Ódon épület, tapéta, csillárok,
mind leheletnyit elmosódott,
nem tudja feltartóztatni, hogy
valaki a mélyén ütemesen felsír, zokog,
s nem hagyja nyugodni a portást.

Ideges járás-kelés az alagsorban.
Cipőkopogás, ajtócsikorgás, halk becsapás.
Tompaj zaj az emeleti kávézóban.

Vigasztalhatatlan ez az eső.

Régen is ilyen szomorú volt?
Vagy a tartópilléreken komorodott el a vakolat,
s a búsuló patina kimerülten
jelöli az elfejtett emlékek nyomait?

Borong az emlék az emeleten, felöleli
az első szomorúságot, s vele
többedszeri felrémlését, ahogy itt
elvesznek a rebbenékeny fények,
pedig mindig visszatérhet, napra nap.

Az eső mint náthás utcai virágárus,
hideg kezével legelőször árul el,
itt áll és várja, mi lesz.

Nincs más fény,
tisztábban nem tárja fel semmi
az este kietlenségét:
egyszerű, egynemű, semerre se tart.

Közben folyamatosan esik.

Valaki közülünk
távoli időben
elvesztette az emlékeit,
néhányan most őt keresik,
vele mindahányan
itt keringenek közöttünk,
várják a találkozást,
kémlelik az utakat, tereket,
csakugyan keresik egymást.

A kutyás asszony

A szerző író, műfordító, könyvkiadó. Legutóbbi írását 2019. 10. számunkban közzöltük.

Eltemetni se engedték, fölvitték Pestre, a klinikára, ott tovább vizsgálgatták, mert ilyet még nem láttak. Ezt mondta az asszony, és hol a kezét tördelte, hol a szemét törölgette közben. Hetven éves leszek a jövő héten. Elvették tőlem az egyetlen gyerekeket, azt sem tudom, mit csináltak vele. Talán még most is spirituszban mutogatják valahol az egyetemen, nézzétek, itt van az őseMBER magzata! Ezt még hozzatette, aztán nem szólt többet, várta, hogy én mondok neki valami vigasztalót, legalább annyit, hogy imádkozom majd érte.

Az orvosok akkor a tudomány céljaira felhasználható, életképtelen torzszülöttet láttak a csecsemőben, az édesanyjának még azt sem mondták meg, hogy fiút vagy lányt szült, a tágabb család pedig titkon örült, hogy az Isten elvette, legalább az anyjának nem kell egy életen át hallgatni, hogy a gyereket csúfolják, lökdösik, és senki nem jászik vele, mert azt mondják rá, nem is ember, hanem farkas szülötte.

Az asszony elhallgatott, kinézett az ablakon, jó darabig felém se fordult, aztán folytatta a mesélést. Nem született több gyereke, vigyázott is nagyon, mert félt, nehogy megint úgy járjon majd vele, mint az elsővel, bár talán maga a szervezete gondoskodott róla, hogy ne essen teherbe, nehogy újabb lelki megrázkódtatást kelljen elszednie.

A férje hallani sem akart róla, hogy más gyereket örökbe fogadják, nem a mi vérünk, ki tudja, mi lesz belőle, ezzel háritotta el, ha a felesége nagyritkán előhozakodott a témával. Az asszony eleinte bánkódott, később pedig azzal vigasztalta magát, amit lánykorától fogva a falubeli öregasszonyoktól hallott. Nincs öröme, nincs bánata. A lelke mélyén mégis gyötrődött, úgy érezte, nagy igazságtalanság ez a sorstól, ő se lenne rosszabb anya a többinél.

Olyan hosszú farka volt, mint egy farkaskutyának, nézett föl az öléből, amikor elindultam az ablak felé, hogy beengedjek egy kis friss levegőt a szobába, mert annyira nyomasztónak éreztem ezt a történetet, hogy szinte lélegezni is nehezemre esett. Az asszony nézett utánam, egy darabig hallgatott, aztán sóhajtott egyet, és tovább mesélt. Ki tudja, talán az állapotom is közrejátszhatott benne, hogy a férjem akkor inni kezdett! Hosszan csóválta a fejét, aztán egyszer csak elmosolyodott, hamiskásan összecsíppentette a szemét, úgy tette hozzá, nem véletlen ám, hogy szőrös gyerekeket születt! Égi jel volt, a Jóisten tudatta velem, hogy életem hátralévő részében állatokat kell mentenem.

A férje csak legyintett, amikor az első kismacskát hazavitte, pedig magában azt gondolta, bizonyára érte ment volna az anyja, ha ott hagyja, ahol találta, de ha már idehozta, hadd pátvolgassa. Ott nyávogott az árokparton, hiába kérdeztem végig az egész utcát, senki nem vállalta el, hogy az övé lenne, tette hozzá az asszony mentegetőzőségeken, a férje erre is legyintett, az asszony meg magában mosolygott, mert tudta, a férjénél ez mit jelent. Nem is tévedett. Sokszor arra nyitott

be a konyhába, hogy a kismacska ott csimpaszkodik a férje lábán, az meg simogatja, le is hajol hozzá, az ölébe veszi, csak akkor dobja le hirtelen, amikor észreveszi, hogy bejön. Talán még rá is ripakodik, mintha szidná.

A kutya asszony. Később így nevezték a környéken, amikor szaporodni kezdett az állomány. Az első kismacska után egy anyakutya jött hat kölyökkel, azokat is az árokparton szedte össze. Téli víz idején illet művelni, méltatlankodott, a férje meg bódultan ingatta a fejét, látod, az ember már csak ilyen, ez a kutya az élete árán is megvédené a kölykeit, el nem hagyna egyet sem, égő házból is kimentené őket. Mámoros hangulatban volt, töltött magának, megemelte a poharát. No hát, szépen megszorodtunk!

Mind a hét kutya ott maradt nekik. Látva, hogy a férje nem tiltakozik, az asszony félszegen elfordult, ők a mi családunk, jegyezte meg félhangosan, és közben elhúzta a fejét, a szemét is félig behunyta, mint a gyerek, amikor számít a pofonra, de jól méri föl, hogy mikor jön el az a pillanat, amikor még kivédheti. Ám az asszonynak nem kellett tartania a férjétől, az vagy meg sem hallotta, amit mondott, vagy elengedte a füle mellett.

Az asszony elgondolkodott, és mélységesen elszomorodott a férje iménti mondatán. Fölállt, odament az ablakhoz, a szemét dörzsölgette, könnyeivel küszködött, aztán megrázta magát. Megfordult, az ablakpárkánynak támaszkodva hosszan nézte a sparhelt elé állított dobozt, melyben az anyakutya feküdt a hat kölykével. Egy idő után megköszörülte a torkát, és rekedtes hangon, csöndesen megjegyezte, látod, ez a kutya is megvédte volna a kölykeit, akár az élete árán is, ha kell, mi meg még annyit sem tudtuk elérni, hogy eltemessük a gyerekünket!

Meg se mutatták, azt mondták neki, jobb, ha nem is látja. Pedig megmutathatták volna, íme, asszony, itt van a te gyermeked, illet voltál képes szülni. Nem igazán tudjuk eldönteni, kutya vagy farkas kölyke-e, mindenesetre inkább a kettő közül valamelyiké, mint emberé, örülj hát neki, hogy halva született. Ám ő egyetlen pillantást se vethetett rá, még annyit sem, hogy legalább elbúcsúzzon tőle, miután kilenc hónapig hordta a testében.

Várj, hozd ide, hadd nézzem meg őket, szólt a férfi az asszony után, mikor az indult volna kifelé a dobozzal, hogy valahol helyet kereszen nekik. A férfi kezébe vette az egyik kölyköt, az sivalkodva-nyüszögve ment volna vissza az anyjához, az anyja meg gyanakvón fölágaskodott, szemében félelem ült, mégis reménykedve nézett a doboz sarkából, hogy az ember nem tesz kárt benne, nem kell a másik hatot hátrahagyva a hetedik védelmére kelnie. A férfi egy darabig nézte a fekete kiskutyát, átvillant benne, hogy ilyen lehetett az ő gyereke is, ilyen kis szőrös, fekete, aztán amilyen gyengéd mozdulattal csak tudta, visszatette az anyja meg a testvérei mellé a dobozba.

Nevet sem adtak az újszülöttnek, úgy vitték el, hogy az asszonyt meg sem kérdezték róla, pedig ők már eldöntötték, ha fiú lesz, az

apai nagyapja nevét kapja, ha lány, akkor pedig az anyai nagyanyját. De erre már nem volt szükség, mondván, a formalinos üvegre úgysem kell név, elég a születési dátum, a hallgatók pedig csak az atavisztikus jegyeket vizsgálják majd rajta. Könnyen előfordulhat, hogy fel is boncolták, hogy a belső szervei láthatóvá váljanak, és azóta is nyitott hasüreggel lebeg a klinika szertárának polcán, hogy viszolyogva csodálhassák a hallgatók, akik elé odateszik, lám, mire képes a természet, állatkölyköt is tud az ember szülni.

Éppen csak egy pillanatig tartott, amíg ez a kép átvillant a férfiban, aztán lerogyott a székre, arcát a kezébe temette, és hangosan zokogni kezdett. A bortól mindig elérzékenyült, és a kutyakölyök látán mintha most siratta volna el igazán azt a halott csecsemőt, aki nevet sem kaphatott, akinek az emlékét belefარagta a hátsó udvar egyik kerítésoszlopába. Aztán évente kijártak oda emlékezni, mint valami kopjafához, a születésnapján, amely a halála napja egyben. Ünneplő ruhába öltöztek, és korán reggel kimentek hozzá, megsimogatták a kerítésoszlopon a napsugaras jelet, melyben az örök világosság fényeskedik neki.

Mikorra az asszony visszajött, miután kinn az istállóban helyet csinált a kutyáknak, a férfi már megint nyugodt volt. Töltött, ivott, töltött, ivott, és délre már annyira tele volt, hogy ebédelni sem akaródzott neki. Nem vagyok éhes, mondta az asszonynak, az meg szomorúan csóválta a fejét, de nem szólt semmit, nem tudott haragudni rá. Végtelenül hálás volt neki, amiért a rosszban is kitarzott mellette, nem hagyta el, pedig sok férfi azt tette volna a helyében, mondván, ha az asszony még egy épkezláb gyereket sem képes szülni, ő bizony másikat után néz, hogy fönnmaradjon a neve. Az ő férje belenyugodott, hogy kutyák és macskák között fog élni. Lesz majd jó sok szőrös gyerekek! Ezt mondta, és annyira nevetett, hogy utána sokáig el sem állt a csuklása.

A hétkutyas alom után jöttek sorban a menekültek, az asszony csak így nevezte őket a férje előtt. Menekültek vagy száműzöttek, az úton, az erdő vagy a mező felől érkezők, látszott rajtuk, hogy napok óta bolyongnak étlen-szomjan talán, és az ilyenek előtt az asszony mindig szélesre tárta a kertjük kapuját. Inkább magamtól vonom meg a falatot, de ezek a szegények nem éhezhetnek, mondta a férjének, pontosabban mondania se kellett, mert az tudta, hogy így lesz, nem is tiltakozott ellene.

Nincs egy hónapja, hogy magára maradt az asszony. A férje nem bírta tovább, azon a május végi napon halva találta a pajtában. Pajtának nevezték a kert végében álló építményt, pedig távolról sem volt az, hanem csak egy egyszerű deszka-bódé, de a férfi szeretett visszaemlékezni gyermekkora hatalmas pajtáira, ahol otthon a falujában a dohányt szárították. Ott találta meg az asszony, úgy nézett ki, mintha csak ledőlt volna a szalmára. A szíve. Ha itt lettem volna, talán meg tudom menteni, sopánkodott, de nem voltam, pedig jelzett is a kutya, és mire ideértem, sajnos már késő volt.

A férje halála után az asszony sokáig ki sem tette a lábát az udvarból. Nem járt sehova, az állatokon kívül senkivel nem beszélt, később se ment a bolton kívül máshova. Az orvos kijárt hozzá, nyugtatózta az elején, aztán a hivatal küldött egy segítőt, aki a bevásárlást intézte neki. Hat kutyája volt ekkor, a menhelyieket nem számítva, mert kettőt-hármat onnan is magához vett ideiglenesen. Mostanra harmincnál tart az állandó létszám.

Kész csoda, hogy ez asszony nem zavarodott bele a fájdalomba, pedig egyenes következménye lehetett volna annak, ahogyan a szülés után a kórházban bántak vele. Hiába bizonygatták, hogy kíméletességből nem mutatják meg neki a gyereket. Remélem, hogy ilyet ma már nem tehetnének, de akkoriban, alig tizenöt évvel a háború után, kertek alatt az ötvenes évekkel, amikor mindenki rettegett, ki jelenti föl, ki szól rá, ki bírálja, ki kéri számon rajta, hogy mit gondol, mit beszél, akkor egy hozzá hasonló korú fiatal nő hogyan mérszelt volna szembeszállni orvossal, szülésznővel, mindenkivel? És hol volt még akkor apás szülés! A férje látástól vakulásig dolgozott, de ha ott lett volna is, mit tehetett volna? És mit mondhatnék viaszgatalásképpen neki én, miután leélt egy életet ezzel a bánattal a szívében, túl azon, hogy imádkozni fogok érte?

MARKÓ BÉLA

Hosszú járvány

Ajánlják nekünk az egyszer használatos maszkot, mert csakis így előzhetjük meg a fertőzést, és bevásárláskor feltétlenül húzzunk a kezünkre vékony gumikesztyűt, akár egy különös óvszert, hogy ne kerüljünk közvetlen kapcsolatba a minket körülvevő külvilággal. Kedvem lenne megkérdezni, vajon nem mindegy-e, hogy éppen a bőrünk vagy az áttetsző gumi. Esetleg egy maszk vagy a szintén csak álcaként értelmezhető, az idő teltével egyre gyűróttebb, egyre gyéresebb szövésű arc? Persze, jól tudom, az egyik hozzám tartozik, a másik nem. De ugyancsak egyszer használatos arcot hordok születésem óta, eldobni való már egy ideje, csak az a kérdés, hogy végül is mikor válok meg tőle. Mint levágott körmöt vagy haját, ami éppen ugyanígy nőtt, változott, igazodott valamikor, elhajítom ezt is egy hosszú járvány után.

RONALD STUART
THOMAS

Dicséret

Ronald Stuart Thomas (1913–2000) walesi költő és anglikán lelkész. Munkásságának központi témája a hit és a vallásosság, de legalább ugyanolyan hangsúlyosan foglalkozik hazája múltjával, hagyományaival, valamint honfitársai hétköznapijaival, gondoljaival. Verseiben ritkán alkalmaz megszokott költői eszközöket, és lírájának nyelvezete is gyakran szikár, tárgyilagos, témaválasztása, lényeglátása és küldetésstudata miatt mégsem véletlenül tartják számon a 20. századi walesi irodalom legnagyobb alakjai között. Sokak szerint olyan érzékenységgel volt képes egyszerre bemutatni és megszólítani az úgynevezett néplelket, hogy méltán emlegetik a „walesi Szolzsenyicinként.” Egész munkásságára egyszerre jellemző a kikezdhetetlen hit, a kérlelhetetlen őszinteség és a honfitársainak szóló szeretetteljes buzdítás.

*Dicsérlek, mert
egyszerre vagy művész
és tudós. Ha néha
megrettenek hatalmadtól,
hogy képes vagy
vonalzóval csodát művelni,
hallom, ahogy olyan
dallamot dúdolsz, melyről
Beethoven csak álmodott.
Esővízzel és tengervízzel
skálázol, hajnali és esteli
fények akkordjai szólnak
kezed alatt, megfaragod
az árnyékot, tavasz jöttékor
levelenként fűződ össze
valami hatalmas vers
strófiáit. Minden nyelvet
beszélsz, és egyet sem,
bonyolult imáinkra
egy virág egyszerűségével
válaszolsz, majd, amikor
saját elképzeléseink szerint
alakítanánk, lencse alatt
lázongó vírusokkal szembesítesz.*

A fénylő rét

*Láttam már, ahogy a nap kisüt,
és egy időre megvilágít egy
kis rétet, aztán továbbmentem,
és elfelejtettem. Csakhogy az bizony
az igazgyöngy volt, és a földben kincs lapult.
Most már tudom, mindennem el kell adni,
hogy az enyém lehessen. Az élet nem a távolodó*

*jövő felé szalad, sem holmi képzelt múlt
után sóvárog. Olyan, mint amikor
Mózes félrenézett az égő csipkebokor
csodája láttán, pedig a fény,
mely oly mulandónak tűnt, mint egykor az
ifjúságod, valójában a rád váró örökkévalóság.*

Tóth Bálint Péter
fordításai

Korona vagy kard

(Árpád-házi jelenet)

*Belép a díszes sátorba Béla herceg.
Rokoni szeretettel (rejtett orgyilkosokkal)
fogadja Salamon. Két bársonypárnára
van kitéve a korona, meg a kard.
A herceg választhat. És mert tudja, mire képes
a trónért 'párducos Árpád' felszentelt ivadéka,
inkább kéri a kardot. Örül ennek Salamon is:
nem kell, hogy halálos bünt kövessen el.
Magához öleli hercegét, aki pár nappal később
Lengyelbe menekül, hogy onnan térjen vissza
zsoldos seregével. És hiába nőszül Salamon
német királyi családba, elveszti végül a trónját.*

.....
— Tihany fölött az őszi nap a dombot megkoronázza,
míg sugara hosszú kardként a csöndes vízre vetül.

K.R. német orvos Szenci Molnárt köszöntő versének olvasásakor

*Isten, ki embert teremtett,
földet és vizet, meg igét,
amit pap hirdet, meg királyt is,
aki erősen fogja a zabolát-*

.....
*Tíz magyar szó, ennyit vettem a versbe,
amibe még belefért (orvos vagyok), a himlő-
— hadd írjam még ide, mindnyájunk végét,
amin csak Krisztus urunk fogott ki, ez magyarul:
a Halál.*

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS

Topál Józseffel

Topál József biológus, etológus, az MTA doktora, a Természettudományi Kutatóközpont Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetének vezető munkatársa, tudományos tanácsadója. A kutatómunka mellett több hazai egyetemen is rendszeresen tart előadásokat. A Magyar Etológiai Társaság alapító tagja, a Magyar Terápiás és Segítőkutya Szövetség Egyesület és a Kutyaival az Emberért Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Hol, mikor és kik voltak azok, akik az ember és a kutya kapcsolatának alap kutatásait elvégezték? Egyáltalán hogyan vált fontossá a tudománytörténetben a téma?

A kutya viselkedésének és a kutya–ember kapcsolat biológiai-pszichológiai összetevőinek vizsgálata viszonylag új keletű dolog, és bizonyos értelemben hungaricum. Új keletű, mert bár az etológia már legalább hetven éve elismert ága a természettudományoknak, a kutya nagyon sokáig „számkivetett” fajnak számított a viselkedéskutatók körében. Egészen az 1990-es évek közepéig általános volt az a vélekedés, hogy a kutya az etológia számára teljesen haszontalan, vizsgálatra alkalmatlan állat. Bár ez így a jelenből visszatekintve furcsának tűnhet, akkoriban az etológusoknak jó okuk volt arra, hogy így gondolkozzanak. Az állatviselkedés-kutatás egyik — mindmáig érvényes — vezérmotívuma, alapszabálya ugyanis az, hogy az etológusnak az állatot mindig a természetes környezetében kell vizsgálnia. Márpedig a kutya a háziasítás során elveszítette természetes környezetét — ma már az ember alkotta mesterséges világban él, sőt ő maga is tulajdonképpen mesterséges, ember által szelektált faj, amely nagyon távol van attól, amilyenek őseit a természet eredetileg megalkotta.

A kutya „tudományos karrierjében” fordulat akkor következett be, amikor a modern genetikai kutatások a régészeti vizsgálatokkal karöltve bizonyítékot szolgáltatottak arra, hogy a kutya emberhez való csatlakozása, tehát a háziasítás történetének kezdetei sokkal régebbre nyúlnak vissza, mint azt korábban feltételezték. A különböző háziállatokat ugyanis az ember 7–10 ezer évvel ezelőtt kezdte el megszelídíteni és munkára fogni, illetve táplálékforrásként felhasználni, tehát akkoriban, amikor a vándorló-vadászó életmódról letelepedett (gazdálkodó) életformára tért át. A kutya őse azonban jóval korábban, mintegy 15–30 ezer évvel ezelőtt csatlakozott az emberhez. Fontos, hogy ez a csatlakozás hosszú, fokozatos folyamat volt, amelynek során a kutya őse egyre jobban megtanulta, hogyan kell az ember állandó jelenlétében élni, majd később ez a „békés egymás mellett élés” egyre inkább a két faj közötti kapcsolattá alakult. Egy ilyen folyamatban az ember a kutya természetes környezetének fontos részévé vált, és ennek következtében a kutya alapvető viselkedés-evolúciós átalakuláson ment keresztül. Ennek felismerése nyomán a viselkedéstudomány elkezdett úgy tekinteni a kutyára, mint aminek ismerjük a természetes kör-

nyezetét, és ettől kezdve a kutya viselkedésének emberi környezetben történő vizsgálata az etológusok számára is elfogadottá vált.

A kutya–ember kapcsolat modern természettudományos vizsgálata abban az értelemben hungaricum, hogy — a fent említett genetikai felismerésekkel egy időben — Budapesten született meg az 1990-es évek közepén. A Csányi Vilmos professzor vezette kutatócsoportban akkoriban dolgoztuk ki azt az elképzelést, miszerint a kutya emberhez való evolúciós léptékű alkalmazkodása egyedülálló lehetőséget teremt arra, hogy a kutya és az ember viselkedésében és képességeiben megfigyelhető párhuzamok vizsgálatával betekintést nyerhessünk az emberré válás történetének egyes epizódjaiba. A nemzetközi tudományos közvélemény kezdetben nagyon kritikusan fogadta ezt a megközelítésmódot, de a kutatási eredmények nyomán fokozatosan megváltozott a közhangulat, s ma már világszerte számos kutatócsoport foglalkozik hozzánk hasonló módon a témával.

Az Ön részben biológiai-etológiai, részben kognitív pszichológiai tudományos tevékenysége a fenti alapokon nyugszik — kik indították el Önt az ember és a kutya közös egyedfejlődési, illetve evolúciós történetének kutatása irányába, és mit tanult tőlük?

Kutatói pályámat a rendszerváltással egy időben kezdtem az ELTE Etológiai Tanszékén olyan, az elméleti alapok és módszerek tekintetében klasszikus állatviselkedési vizsgálatokkal, mint például a paradicsomhalak vagy az egerek ragadozó-felismerésének elemzése. Az etológia akkoriban jutott el arra a szintre, hogy rutinszerűen képes volt leírni és elemezni gyakorlatilag bármely állatfaj viselkedését. De a tudomány alapvető mozgatórugója a kíváncsiság, az új dolgok felfedezésének vágya, s az etológia ebben a formájában kezdte elveszíteni a vonzerejét. Miközben a viselkedésről egyre részletesebben és egyre többet lehetett tudni, az állati elme működésére vonatkozó kérdések többségére még csak nem is sejtettük a választ. Ennek okán egyfajta „rendszerváltás” bontakozott ki a viselkedéstudományban is, a kutatók érdeklődése fokozatosan a viselkedés kognitív mozgatórugói felé fordult; megszületett a viselkedéstudomány egyik új ága, a kognitív etológia. Én persze fiatal pályakezdő kutatóként nem láttam át ezeket a folyamatokat, örültem, hogy végre gyakorolhatom a szakmámat, amire évekig készültem, s nem foglalkoztatott a klasszikus etológia közelgő válsága, illetve az agykutatás közelgő évtizedei.

Nem így Csányi professzor, aki kutatásvezetőként rendszeres konzultációink egyikén — ha jól emlékszem, valamikor 1993 tavaszán — ellentmondást nem tűrően kijelentette, hogy itt az ideje váltani, hagyjuk abba azt, amit és ahogy eddig csináltunk, mert a jövő a kognitív viselkedéstudományról fog szólni. Majd hozzátette, hogy ehhez a vállalkozáshoz új vizsgálati alanyt is kell választanunk, egy olyan fajt, amelynek elméműködése eléggé bonyolult ahhoz, hogy izgalmas kérdéseket tehessünk fel vele kapcsolatban. Mit mondjak, én és fiatal kollégáim meglehetősen letaglózva távoztunk a megbeszélésről, hiszen tisztában voltunk azzal, hogy az addigi évek munkáját sutba kell dobnunk; egy új területen, új módszerekkel, új fajjal, a nulláról kezdve kell felépítenünk valamit, aminek a jövője meglehetősen bizonytalanak tűnt akkoriban. Persze a professzor az állatot is megnevezte, amivel

mostantól foglalkozunk majd: a kutyára azért esett a választás, mert olcsón és nagy számban hozzáférhető (nem kell költséges állatházat fenntartani), természetes viszonyai között vizsgálható (például a gazdák otthonaiban), ráadásul az emberi környezethez alkalmazkodva jellegzetesen „gyerekszerű” viselkedései vannak, és sajátosan szoros kapcsolatot képes kialakítani az emberrel. Úgy gondolta, mindezek egyedülálló lehetőséget jelentenek arra is, hogy az emberi társas viselkedés biológiai gyökereit tanulmányozhassuk. Ugyanakkor ez a választás komoly kockázatokat is hordozott, ugyanis — ahogy azt fentebb említettem — akkoriban a kutyát még nem tekintette az etológia elfogadható vizsgálati alanyának. Valójában tehát a körülmények által kényszerítve kerültem erre a kutatói pályára; de egyáltalán nem bántam meg, hiszen huszonöt év távlatából visszatekintve azt kell mondanom, hogy minden elképzelésünket felülmúlón sikeresnek bizonyult az akkor választott kutatási téma és stratégia.

Mi is hát ez a közös ember-kutya történet?

A kutya és az ember közös története, ahogy korábban is említettem, több tízezer évvel ezelőtt kezdődött. Habár pontosan nem ismerjük a kutyák domesztikációjának minden egyes lépését, a kutya kialakulása valószínűleg egy olyan, több ezer évig tartó folyamattal indult, amelynek során az emberi csoportok közelében élő farkasfalkák egyedei közül fokozatosan kiszelektálódtak azok az egyedek, amelyek kevésbé félték az embertől. Ezek képesek voltak az emberekhez egyre közelebb húzódni, és ebből azután komoly hasznot is húztak (az ember közelében bizonyos védeltséget élveztek és könnyebben jutottak élelemhez az ember környezetében fellelhető ételmaradék formájában). A domesztikáció előrehaladtával az is fontos tényező lehetett, hogy az ember közelében maguknak életteret találó farkasok fokozatosan elszigetelődtek az emberrel egyre versengő, s ezért az ember által üldözött, vadon élő társaiktól. Így többé már nem kereszteződtek egymással, aminek következtében egyre jelentősebb genetikai különbségek halmozódtak fel a „vad” és a „domesztikálódó” egyedek között. Az egymás mellett élés „melléktermékeként” a kutya ősének alkalmá nyílt arra, hogy fokozatosan megtanulja értelmezni az emberek jelzéseit, így az élelemszerzés még egyszerűbbé vált. A kutyává váló farkas az évezredek során olyan új, specifikus készségekre tett szert, amelyek lehetővé tették az emberrel való egyre szorosabb együttműködést, a csoportba való egyre komplexebb beilleszkedést.

Mennyiben alapja ennek a sajátos állat-ember kapcsolatnak a kutya emberhez való alkalmazkodása?

Az itt ismertetett történet — mely jelen tudásunk alapján a legvalószínűbb szcenárió — kulcsfontosságú eleme az, hogy a két faj (tehát a kutyává váló farkas és az ember) egyre szorosabb összefonódását az tette lehetővé, hogy a kutyában olyan genetikai változások jelentek meg, amelyek alapvetően átformálták a társas viselkedési készségeit és az emberrel való kapcsolatteremtő képességét. Ezt tükrözi például az, hogy a kutya az állatvilágon belül példátlanul jól megérti az

emberi jelzéseket, meglepően jól kommunikál az emberrel, és ennek köszönhetően sajátosan komplex társas kapcsolat alakul ki kettejük között. Ezek a tulajdonságok teszik számunkra különlegessé a kutyát, és ezek a tulajdonságok azok, amelyek sok esetben azt a benyomást keltik az emberben, hogy a kutya „gyerekszerűen” viselkedik.

Valóban vannak hasonlóságok az ember és a „gyerekszerű” kutya társas motivációs rendszere és készségei között? Ha igen, melyek a legmarkánsabbak ezek közül?

Az elmúlt bő két évtized kutatásai egyértelműen igazolták, hogy feltűnő párhuzamok vannak az ember és a kutya társas készségei és motivációs rendszere között. Ennek egyik markáns megnyilvánulása például az, hogy a kutya — hasonlóan a pár hónapos csecsemőhöz — vonzónak találja, ezért keresi az olyan társas ingereket, mint például az emberrel való szemkontaktus. Az emberi arc és szemek felé irányuló kitüntetett figyelem (ahogy a csecsemőnél is) nem tanult készség a kutyában, hanem már pár hetes életkorban spontán megjelenő reakció. Ez azért is különös, mert az állatvilágban a másik (különösen egy idegen fajhoz tartozó egyed) szemébe nézés veszélyes vállalkozás, általában fenyegetést, kihívást jelent, és gyakran vált ki agresszív reakciót a másiktól. Egy védtelen pár hetes kölyök részéről éppen ezért nagyon meglepő, hogy kifejezetten keresi a környezetében az emberi arcot, azt szívesen nézi, és készségesen teremt szemkontaktust az emberrel. Ez a farkasra — még ha ember által felnevelt szelíd állatról van is szó — egyáltalán nem jellemző. Megjegyzem, a kutya a saját fajtársaival szemben nem alkalmazza ezt a viselkedést: a másik kutya szemébe sohasem néz pusztán azért, hogy vele kommunikációt kezdeményezzen.

Az arc, illetve a szemek figyelése az emberek világában alapvetően fontos, hiszen ezek a kommunikáció során nagyon fontos szerepet töltenek be, így azokat figyelve sokat lehet tanulni a környezetünkről. Érthető tehát, hogy miért jelenik ez meg gyakorlatilag a születés pillanatában a csecsemőnél, és minden okunk megvan feltételezni, hogy a kutyában is pontosan ugyanilyen okok miatt fejlődött ki ez a készség. A másik feltűnően „kisgyerekszerű” tulajdonsága a kutyának a kötődési viselkedés. Ennek három olyan sajátossága van, ami egy az egyben megfeleltethető annak, amit egy-két éves kisgyerekek mutatnak a kötődési személy (például az édesanya) felé. Az úgynevezett „biztonságos bázis” hatás (ismeretlen környezet felfedezése közben a kutya időről időre visszatér gazdájához, és kontaktust teremt vele), a „biztos menedék” hatás (veszélyhelyzetben a gazdától várja a védelmet, a közelébe húzódik és keresi vele a kontaktust) és a jellegzetes „szeparációs viselkedés” (ha ismeretlen helyen egyedül hagyva a szeparációs szorongás jeleit mutatja, akkor ezt a szorongást csak a kötődési személy tudja hatásosan enyhíteni, senki más).

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a kutyát gazdájához fűző „gyerekszerű” kötődés hiányzik az ember által felnevelt farkasokból, így ez feltehetőleg a kutyák emberi társas környezethez való evolúciós alkalmazkodását tükrözi. A kötődési viselkedés egyik legfontosabb funkciója, hogy a kötődési személyből pozitív érzelmi reakciót (vonzalmat)

vált ki. Gondoljunk csak bele, a kutya azáltal, hogy szert tett erre a viselkedési készségre, könnyen megszeretteti magát az emberrel, és ez alapvetően fontos ahhoz, hogy az emberi társas közeg befogadja, és ott sikerrel megvethesse a lábát. Azt gondolom, evolúciós szempontból ennek a tulajdonságnak a megszerzése volt a „Jolly Joker” a kutya számára, hiszen ez tette lehetővé, hogy az ember megszeresse és befogadja. Úgy vélem, a kutya az egyetlen faj, amelyet az ember érzelmi okokból háziasított, szemben minden más háziasított fajjal.

Az értelmi működés különböző szabályzó szintjein (idegrendszeri tevékenységek, hormonális, illetve genetikai szabályozás) milyen hasonlóságok figyelhetők meg ember és kutya között?

A kutya és az ember (gyerek) közötti hasonlóság viselkedési szinten nagyon feltűnő, de természetesen nem terjed ki a kutya viselkedésének minden területére, hiszen sok esetben elég jól fennmaradtak benne a farkasszerű viselkedések is (például a területvédelem). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a „gyerekszerű” viselkedések valójában funkcionális analógiák, azaz ugyanazt a funkciót töltik be, mint a kisgyerekeknél, de a kognitív működés, amely a jelenséget létrehozza, egészen más. Az elmúlt néhány tízezer év nyilvánvalóan nem lehetett elegendő ahhoz, hogy egy kutyaféle ragadozó állat elméjéből emberszabású jellegű elmét hozzon létre, a genetikai változások sebessége ehhez egyszerűen túl lassú. A kutya értelmi működése tehát továbbra is nagyon más jellegű, mint az emberé, vagy akár az emberszabású majmoké, de éppen emiatt annyira érdekes a kutatók számára. Hiszen azt látjuk, hogy egy alapvetően nem emberszerűen működő elme is képes „szimulálni” az alapvető emberi társas viselkedési készségeket, mégpedig oly módon, ahogyan az az állatvilágban példa nélküli.

Ha megnézzük például azt, hogy a fentebb említett szemkontaktuskereső viselkedés — ami számos társas készség fontos kiindulási alapja — hogyan fejlődhetett ki a kutyában a háziasítás során, akkor azt látjuk, hogy ehhez nem kellett az elme képességeinek alapvető evolúciós változásokon átmennie. Sőt, okunk van feltételezni, hogy néhány egyszerű, apró genetikai mutáció is elegendő lehetett ahhoz, hogy ilyen nagyhatású, a társas viselkedési készségeit alapvetően átformáló változás jöjjön létre nála. Nem akarok belemenni túlságosan a részletekbe, de a folyamat lényege nagy vonalakban a következő. Az emlősökben (így az emberben is) az agyban termelődő oxitocin felelős azért, hogy tompítsa a társas ingerektől való félelmet. Az ember oxitocin-rendszere különösen hatékonyan működik, például amikor valaki kapcsolatteremtő céllal ránk néz vagy megérint bennünket; akkor ez beindítja az oxitocin termelését, ami azután sikeresen „áthangolja” idegrendszerünket egy félelemmentes, nyugodt, barátságos, együttműködő üzemmódba. Fajunk oxitocin-rendszerének ez a rendkívül érzékeny, hatásos működése alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy az ember a társaságkedvelő fajok közül is kiemelkedve hiperszociális csoportlénnyé alakulhasson. A kutya esetében is azt látjuk, hogy az emberrel való interakció és az ennek során megtapasztalt társas ingerek (például a szemkontaktus) serkentik az oxitocin-termelést,

és ez hatékonyan gátolja azokat az agyterületeit, melyek a társas helyzetekkel kapcsolatos félelem kiváltásáért felelősek. A kutyává válás során néhány apró genetikai változás elegendő lehetett ahhoz, hogy az oxitocin termeléséért és idegrendszeri hatásaiért felelős rendszer hatékonyabban működjön ilyen helyzetekben. Ez minőségi ugrást jelentett az emberhez való kapcsolatában, hiszen az efféle ingerektől való ősi, természetes félelem megszűnésével elhárult az akadály az elől, hogy kifinomult interakciókat létesíthessen az emberrel, és magas szinten képes legyen elsajátítani a társas helyzetekben való viselkedés és kommunikáció formáit.

Tovább vagy mélyebbre tekintve: valóban beszélhetünk a kutya és az ember viszonyában megmutatkozó érzelmi-élettani szinkronizációról, sőt kommunikációról? Mennyiben tekinthető mindez kommunikációnak? Lehet, hogy nagyon laikus a kérdés: nem csak ember vezette kondicionálásról van szó?

A kutya ősenek emberhez való csatlakozása, fokozatos hozzáidomulása természetesen csak akkor lehetett sikeres, ha az ember részéről is megfelelő fogadókészség alakult ki. A gyerekszerű kötődési viselkedés szimulálásával a kutya hatékonyan mozgósítja azokat a pszichológiai mechanizmusainkat, amelyek révén mi is kellő empátiával, elfogadással viszonyulunk hozzá. Az egymásra hangoltság tetten érhető nemcsak a viselkedés szintjén (komplex együttműködés számos helyzetben), hanem érzelmi-élettani szinten is: a kutya simogatása, a vele való szemkontaktus adott esetben pozitív élettani változásokat indít be mindkét félben (például az említett oxitocin-termelés).

Az effajta egymásra hangoltság fontos előfeltétele a hatékony kommunikációnak. A kutya és az ember között zajló kommunikáció azonban jóval több, mint rögzített helyzetekben betanult, ember által kondicionált válaszok sorozata. Egyrészt — ahogy korábban is említettem — ott vannak a kutyában azok a veleszületett predispozíciók, „előkészítettségek”, amelyek lehetővé teszik számára, hogy kora kölyök-kortól részt vegyen az emberrel való kommunikációban. Másrészt a kutya képes megérteni az ember részéről megnyilvánuló közlési szándékot, azaz felismeri azokat a helyzeteket, amikor az ember „mondani akar” neki valamit. Sőt, nemcsak a szándékot képes felismerni, hanem az ember úgynevezett ráutaló (referenciális) gesztusait is képes helyesen értelmezni. Ezek azok a jelzések (például odanézés, rámutatás), amelyekkel egy közlési helyzetben kijelöljük azt a tárgyat, személyt vagy eseményt, amelyről valamilyen tudást/információt szeretnénk megosztani vele. A kommunikációs szándék felismerésében és a ráutaló jelzések értelmezésében ugyanolyan képességeik vannak, mint a 8–12 hónapos kisbabáknak. Ezek a képességek az állatvilágban kiemelkedőnek számítanak, az ember által felnevelt szelíd farkasokat (vagy akár a csimpánzokat) például csak rendkívül kitartó kondicionálással, hónapok kemény munkájával lehet megtanítani az emberi jelzések olyan szintű elsajátítására, amit a kutya spontán, magától, hétköznapi szinten produkál.

Hol van mindebben a nyelv vagy a „nyelvelőttiség” jelentősége?

A kutya nyilvánvalóan „fényévekre” van attól, hogy beszéljen, sőt az emberi beszédet is csak igen korlátozott mértékben képes megérteni — még akkor is, ha a szakirodalomban találunk arra példát,

hogy egy kutya több mint ezer tárgy nevét ismeri megbízhatóan (ami, lássuk be, jóval több, mint amit akár egy egyéves gyerektől elvárhatunk). Társas megértőképességei azonban valódi nyelvi megértés nélkül is lehetővé teszik a kutya számára, hogy képes legyen sikeresen beilleszkedni az emberi társas kapcsolatok bonyolult rendszerébe. Kutatói szemmel nézve a kutya elmeképességeinek, társas kompetenciáinak vizsgálata egyedülálló lehetőség arra, hogy elképzeléseket alakítsunk ki a nyelv-előttiség állapotáról, és a kutya elméjét mint egy viszonylag egyszerű modellt vizsgálva mélyebb betekintést nyerhessünk a még nem beszélő csecsemők kognitív működésének egyes sajátosságaiba, és fogalmat alkothassunk az emberré válásnak a nyelv kialakulását megelőző időszakáról.

Nevezhető mindezek fényében az ember és a kutya kapcsolata barátságnak, és ha igen, mennyiben? Hogyan írható le az ember és a kutya sajátos barátsága? Kérem, mondjon példákat erre.

A kutya domináns szerepe a modern nyugati társadalmakban a „társ-állat” szerepe; képes kielégíteni az ember érzelmi-társas igényeinek jó részét: rezonál az érzelmeinkre és alkalmas szabadidőpartner, lehet vele futni, sportolni, kirándulni, és még sok minden más is. Ebbe a társállat-szerepbe pedig belefér a barátság is. A kutya kész megadni mindent, ami az ember-állat közötti baráti viszony kialakításához szükséges: őszinte, odaadó, bízik bennem, és kész áldozatot is vállalni, ha kell. Ugyanakkor magát a kapcsolatot az embernek kell felépítenie, s ez nem feltétlenül egyszerű, ugyanis a barátságban benne kell lennie egyfajta egyenrangúságnak, egymás kölcsönös tiszteletben tartásának, még akkor is, ha a kutya-ember kapcsolatban szükségszerűen benne van az alá-fölérendeltség. Vannak a szó igazi értelmében vett állatbarát emberek, akik készek és képesek egy állattal baráti kapcsolatot kiépíteni — én is közéjük tartozónak gondolom magamat.

A kutyával való barátság sajátos vonzerejét egyébként a kutya őszinte egyszerűsége és odaadó ragaszkodása adja. Többször tapasztaltam, hogy nincs az a lehangolt esős novemberi este, amikor fáradtan hazaérkezem a munkából, és a kutyám ne ugyanolyan lelkes örömmel üdvözlne, mint máskor. Az a feltétlen elfogadás és ragaszkodás, amit a kutya nyújtani tud egy efféle baráti kapcsolatban, sokszor pótolhatatlan érzelmi támaszt adhat az embernek. Hogy ez mit jelenthet például azok számára, akik fogyatékoságuk miatt a perifériára szorulnak, azt egy alkalommal számomra nagyon találóan fogalmazta meg egy súlyosan mozgássérült fiatalember, aki azt mondta: amikor a tükörbe nézek, csak egy eltorzult arcú undorító alakot látok, de ha a kutya szemébe, akkor egy nagyszerű, szeretnivaló embert.

Mit jelent a barátság az Ön számára?

Először is, nem vagyok egy nagyon barátkozó típus, nincs és sosem volt túl sok barátom. Általában is szeretek inkább a minőségre, mint a mennyiségre törekedni, s ez az emberi kapcsolataimban is viszsza-köszön. A barátság számomra sallangmentes őszinteséget, kölcsönös megértést, feltétlen bizalmat és szükség esetén mérlegelés nél-

küli áldozatvállalást jelent. Ugyanakkor emberek között nem létezhet barátság valódi, jó beszélgetések nélkül. Számomra lényeges, hogy ezek ne (csak) a mindennapok fontosnak gondolt dolgai körül forogjanak (emberi kapcsolatok, napi problémák, teendők és egyebek). Szeretem az olyan beszélgetéseket, amelyek azon túl, hogy intellektuális élményt nyújtanak, praktikus szempontból teljesen haszontalanok. Ezek a beszélgetések a világ dolgairól, az élet értelméről, az univerzum törvényszerűségeiről vagy bármiről folyhatnak, a lényeg, hogy segítsenek elszakadni a hétköznapoktól, és újfajta perspektívát kínálva megóvjanak attól az illúziótól, hogy az élet pusztán a lét- és fajfenntartásért folytatott küzdelem. Vannak gyerekkori-fiatalkori barátságok, amelyek kiállták az idő próbáját, de a legjobb barátom valójában a feleségem (bár ő életem egyéb dimenzióiban is nyilvánvalóan fontos szerepet tölt be).

Ön a Magyar Terápiás és Segítőkutyás Szövetség Egyesület (MATESZE) egyik tudományos vezetője — mennyiben tekinthető ez e tevékenysége az emberek iránti barátsága gyakorlati következményének?

Nem szeretném magamat olyan fényben feltüntetni, mintha az emberiség jóllétén fáradozó nagy emberbarát lennék. Prózai és kevésbé magasztos okai vannak annak, hogy életemnek van egy olyan része, ami arról szól, hogy speciális segítőkutyákat képezünk és juttatunk el fogyatékkal élő embertársainkhoz. Azt gondolom, mindenkiben van igény arra, hogy munkájának kézzelfogható értelmét, gyakorlati hasznosulását lássa. Ez általában az adott foglalkozás betöltésének természetes velejárója, hiszen a pék megsüti a kenyeret, a kőműves felépíti a házat. Azonban, ha valaki kísérletező alapkutatást végez, sokszor nincs meg ez a kapcsolat a munkája és a mindennapi élet között, hiszen a felfedező kutatások gyakran csak évek, évtizedek múlva kerülnek gyakorlati hasznosításra (ha egyáltalán). Viszont a kutatásaink során megszerzett ismeretek, tapasztalatok hasznosítására kiváló lehetőséget kínálnak speciális segítőkutyák — így én is úgy érezhetem, hogy nem teljesen „haszontalan” az, amit csinálok.

Egy természettudós számára hogyan értelmezhető Isten-barátságunk a kutyákhoz fűződő viszonyunkban, illetve a kutyákra szoruló ember és a kutya kapcsolatában? Mennyiben része ez a kapcsolat az ember Isten-barátságának?

Isten-barátságunknak, úgy vélem, alapvetően a Teremtő és a teremtett lény viszonya adja meg az értelmezési keretét. Még akkor is, ha a teremtést nem naiv módon egyetlen aktusként, hanem természettudományos megközelítésben evolúciós folyamatként (ami tulajdonképpen a teremtés mechanizmusa) értelmezzük. A kutya–ember kapcsolat kialakulásáról rendelkezésre álló tudásunk alapján túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a kutya tulajdonképpen az ember teremtménye, az ember bizonyos értelemben a saját igényei szerint, ha úgy tetszik, „a saját képére és hasonlatosságára” formálta a kutyát. Mi tettük olyanná, amilyen, s ezért különös felelősségünk van vele szemben. Azt gondolom, hogy a kutyával való barátságunkban megélhetjük a „Teremtő” és a „teremtett lény” viszonyának egy olyan aspektusát, amit egyébként nincs módunk megtapasztalni, és ez valahol Isten-barátságunkat is gazdagabbá teheti.

Ha Istent keresed, kedves barátom

WILLIAM A. MENINGER

Az USA Colorado államában működő Szent Benedek trappista monostor szerzetese, világszerte ismert lelkeségi szerző. Könyveiben főként klasszikus középkori és kora újkori művek és szerzők közérthető bemutatását nyújtja. Az alábbi részletek azonos címmel az Ursus Libris kiadónál megjelenés előtt álló művéből származnak.

Istenben kedves barátom, van egy nagyon régi keresztény hagyomány, amely három szintet különböztet meg Isten gyermekének növekedésében, abban a folyamatban, amelynek során egyre érettebbek leszünk a szeretetből fakadó istenkeresésben. Olykor a három útnak hívják őket: a tisztulás útjának, a világosság útjának és az egyesülés útjának.

Megfigyeléseim alapján azt mondanám, hogy az emberek életük nagy részét tulajdonképpen ezek között az utak között töltik. Ezen azt értem, hogy olykor két vagy éppen három szakasznál vannak vagy úton járnak egy időben. Mind a három út az istenszeretet folyamatának egy-egy szakasza.

Mint minden utazást, ezt is az elején kell kezdenünk. Ez a tisztulás útja. Tudatában vagyunk annak, hogy vonz minket Isten, de talán a világi csábítások, bűnös szokásaink, erkölcsi gyengeségünk vagy egyszerűen a tudatlanságunk miatt hol buzgók, hol lagymatagok vagyunk a szeretetből fakadó keresésben. Csak most kezdjük tanulni, hogyan imádkozzunk, és Istenhez fűződő kapcsolatunk gyakran megtanult imádságokban vagy fohászokban fejeződik ki. Ez még mindig csak a kezdet. Másznunk kell, mielőtt járhatnánk.

A második szakasznál, a megvilágosodás útján kezdődik igazán a szemlélődő imádság. Felismerjük, hogy Isten szeret minket, és hevesen törekszünk arra, hogy mi is szeressük Istent. A vallás több lesz számunkra kultúránál: valódi életmóddá válik. Időnként elbukhatunk és visszaeshetünk a tisztulás útjára, de újra neki akarunk kezdeni, amilyen gyakran csak szükséges. Járnunk kell, mielőtt futhatnánk.

A harmadik szakasz az egyesülés útja. Ez a szentek útja, ugyanakkor az is, amire mindannyian hivatva vagyunk. Sok esetben egy (vagy két) lábunk ezen az úton van, de nem ismerjük fel. Talán, kedves barátom, vonakodsz, hogy magadat ilyen magasra helyezd. Talán azt mondd magadnak, hogy nem vagy méltó rá, vagy hogy ez Isten különleges barátai számára van lefoglalva.

Ez igaz. *Nem* vagy méltó rá. Ez a harmadik út *tényleg* Isten különleges barátai számára van lefoglalva. De nem tudod, hogy Isten nem azért hív téged, mert érdemes vagy rá, hanem mert szeret téged? És mert Isten szeret téged, *tényleg* Isten különleges barátja vagy. Nem büszkeségre vall, ha elismered ezt: egyszerűen csak őszinteségre. Isten egyszerű szentségre hív téged. Nem kell kiérdemelned. Jézus már kiérdemelte helyetted. Csak fogadd el és fuss az Úr felé kitárt karokkal és buzgó szívvel! Ennek a szakasznak a sajátos imádsága a szemlélődő imádság.

Felismered-e, Istenben kedves barátom, micsoda öröm szeretni Istent? Felismered-e, milyen örömet nyújt másoknak, ha szereted Istent? Másokon nemcsak Istent vagy a szenteket és az angyalokat értem, hanem az összes testvéredet szerte a világon, akiknek hasznára válik a te szereteted.

Amikor trappista szerzetesként lettem az örökfogadalmamat, hosszan és küzdelmesen elmélkedtem azon, miért is vállalok ilyen elkötelezettséget. Tíz napot töltöttem kint az erdőben, a közösségünk kis remetelakjában, és arra jutottam, hogy azért lettem szerzetes, mert szeretem Istent és mert annyira elfogott ennek a szeretetnek a keresése, hogy nincs időm más dolgokra — még más jó dolgokra sem.

„Hát jó”, mondd talán, „de nekem nincs szerzetesi hivatásom”. Ez talán igaz, Istenben kedves barátom, de hivatásod van arra, hogy ugyanez a szeretetből fakadó keresés fogjon el — lehet, hogy nagyon is tevékeny embernek kell lenned, az irgalmasság testi és lelki cselekedeteibe kell merülnöd, de ezeknek is a szeretetből kell kiindulniuk. Tudod-e, hogy amit teszel (a cselekedeteid), abból fakadnak, aki vagy (a léteadből)? Ahogy a filozófusok mondják: a cselekedet mindig a létből fakad.

Szent Agoston mondta: „Szeress, és tégy, amit akarsz!” Úgy értette, hogy ha szereteteli ember vagy, és szeretetből egészen Isten, mások és önmagad keresésének szenteled magad, akkor nem szükséges állandóan amiatt aggódnod, hogy esetleg bűnös cselekedeteidet követesz el. Engedd tehát, hogy a szeretet legyen az első gondod, sőt, az egyetlen gondod, és minden más a helyére fog kerülni.

Így kellene imádkoznod. Egyszerűen szeresd Istent. Legyél ezzel a szeretettel Isten jelenlétében. Emlékszel Vianney Szent János és az öregember történetére? Szent János falusi plébános volt Franciaországban. Híres volt szentségéről és bölcs tanácsairól, és emberek százai jöttek hozzá gyónni a templomba. Minden délután, amikor belépett a templomba, látta, hogy egy öregember ül a padban a tabernákulum előtt. Amikor órákkal később János kilépett a templomból, az ember még mindig ott volt. Egy nap Szent János odament hozzá és megkérdezte: „Mit csinál itt nap mint nap, egész délután üldögélve?” „Nem csinállok semmit — válaszolta. — Csak nézem Istent és Isten néz engem.”

Kérlek, próbáld megérteni, Istennek kedves barátja, hogy amikor Istent szereted, akkor Isten szívének belsejébe lépsz be. Azután Isten szívéből, mint forrásból táplálkozva lépsz kapcsolatba másokkal és szereted mindazt, amit Isten szeret. Amikor elkezded ezt a szeretetből fakadó keresést (ami egyszerre keresés és felfedezés), talán összezavarodsz, és azon gondolkodsz, vajon imádkozol-e igazán. De ezt hagyd Istenre! Isten szeretetre hív téged, és hamar megtapasztalod, hogy valójában Isten kegyelme hív.

Isten nemcsak hogy mindenütt jelen van, és ha el akarunk szökni előle, már ott van, ahova futni akarunk, hanem még útközben is velünk

van. Hát akkor nem annak van értelme igazán, hogy átadjuk magunkat Isten szeretetének, s egészen megnyissuk magunkat az imádságban, miközben szeretetből keressük Istent?

Sehová nem kell mennünk ahhoz, hogy szeretni tudjuk Istent. Isten itt van. Isten ott vár ránk, ahol vagyunk. Isten lesz a barátunk, a társunk, az apánk, az anyánk, a testvérünk, a szerelmünk — bármi, amire szükségünk van. Mert Isten mindenkinek mindene. Habár ennek az ismerete túl csodálatos számunkra (lásd erről a 139. zsolnárt).

Azt hiszem, egyértelmű számodra, kedves barátom, hogy Isten nem csak ott van jelen, ahol vagyunk, vagy ahova megyünk, de Isten attól függetlenül is jelen van számunkra, *hogyan* érezzük magunkat. Gondolj csak arra a szép házasságkötési imára, amelyben a férj és a feleség megígérik, hogy a másik mellett lesznek „jóban, rosszban, gazdagságban, szegénységben, egészségben, betegségben, míg a halál el nem választ”. Hiszen a férj és a feleség egységének, ennek a szentségnek, Isten és az egyes lélek egységét kell jelképeznie (Isten és minden lélek egységét — ekkor Krisztus és az egyház egységét jeleníti meg).

A Szentírásban az Énekek Éneke nagyon szépen, a társkeresés és a házasság köréből merített képekkel fejezi ki Isten szeretetét. Annyira egyek vagyunk Istennel, hogy Isten még akkor sem tud elhagyni bennünket, ha mi el akarnánk hagyni őt. Az Istennel való szeretetteljes egységre kell törekednünk tehát a szemlélődő imádságban, akárhol is vagyunk, akármilyen állapotban legyünk is, egészségben, betegségben, örömben és bánatban, jólétben és nyomorban. Miénk a jobbik rész, az egyetlen szükséges, és nem vehetik el tőlünk soha.

*

Nehéz szeretni Istent? Mennyi időbe telik, míg megtanuljuk? Talán elbátortalanított egy-két szent élettörténete, vagy kedved szegték az Isten felé vezető útról, vagyis a szeretetből fakadó keresésről szóló leírások. Ez a bátortalanság a világtól, a testtől és a gonosztól származik. Ne egyezz bele! De mégis mit jelent az, hogy szeretjük Istent?

Tulajdonképpen, amíg nyugtalankodsz, nem tudod, mit jelent igazán szeretni Istent. Isten szeretete ajándék, amit Isten ad neked. Bár magadtól nem birtoklod, ahogyan a létezésedet sem magad idézted elő, mégis birtokában vagy ennek a kegyelemnek, ennek az ajándéknak. Isten folyamatosan felajánlja neked. Mit gondolsz, mennyi időbe telik, míg megtanulod szeretni Istent? Egy pillanatig. Csak felé kell fordulnod, és *akarnod* kell, hogy szeresd. Megteheted, amikor csak kívánsz (azaz, amikor csak *akarod*), pusztán azzal, hogy szíved (*akaratom*) Istenhez emeled és körülfogod őt szeretettel. Megteheted csendben, vagy egészen egyszerűen ezt mondva: „Istenem, szeretlek!” Csak egyetlen pillanat az egész. Amikor ezt teszed, megtapasztalod, hogy szívesen megismételnéd újra és újra. Időnként azt jelenti, hogy a munkáddal járó ezernyi dolog hajhászásában töltött nap közepén röviden szeretettel fordulsz Istenhez. Mászor csendesen Isten jelenlétében akarsz majd ülni, ugyanezzel a szeretettel viszonyulva Istenhez, vagy egyszerűen csak ízelve magadban a szeretetet.

Horváth Sarolta
fordítása

SEGÍTSÉG ÉS FELEMELÉS Gondolatok a népek közötti barátság tapasztalati elemeiről

Hipotézisünk, hogy a népek, nemzetek kapcsolatát a dominancia helyett a szolidaritás valamely formájának kifejezésre juttatása határozhatja meg. Megközelítésünk, miszerint az állam által végzett cselekvésekben, a jól belátott helyi érdekek érvényesítése mellett, jellemző vonás lehet a barátság értékrendjéből és gyakorlatából merítő működés. Minderről a keresztény karitativitás kialakulástörténetén keresztül, a politikai értékelmélet szegőéből gondolkodunk, keresve azokat a jegeket, amelyek fogódzói lehetnek az összetett, az egyén szintjétől a közpolitikáig ható folyamatnak, régi-új társadalmi karakternek.

Bevezető gondolatok

Hogy ki az ellenség, ártani képes erő, alapvető kérdés a személyek és a szervezett identitással, azaz autonóm politikai és jogi természetű bírói közösségek alkotta rendszerek működésében. Max Weber szerint a hatalom olyan eszköz (ahogy gyakran fogalmazott: esély), amellyel akaratumkat a másik ellenállásával szemben is érvényesíthetjük.¹ Domenico Fisichella klasszikus művében az erőt a következőképpen foglalta össze: „A politikai közösségben létező és működő intézmények közül egyet és csak egyet ruháznak fel az erő megszerzésének és irányításának jogával.”² Niall Ferguson a hatalom megszerzéséről és megtartásáról is szóló munkájában már kooperatív hierarchiáról ír, amikor a hatalmi hálózatok rendszerét elemzi. Ebben az alá-fölé rendeltségben mindig van egy fizikai hatalommal is társult erő, amely meghatározza az adott csoport életét és mindennapjait — elmélkedik Ferguson.³

Tekinthetünk-e azonban ellenkező előjellel e politikai-történeti alaptapasztalatra? Vizsgálhatjuk-e az emberi és államközi kapcsolatainkat a „ki van ellenem” racionális (és bizonyára szükséges) perspektívája helyett a „ki van velem” nézőpontjából? Dominálhat-e a politikai túlélést jelentő ellenségkép helyett egy új alapokra helyezett barát-kép, és gondolkodhatnánk-e (az esetleg gyors, új lehetőséget teremtő) legyőzés szándéka helyett a mellé állás, alámerülés gesztusával? Barát, embertárs, felemelés — a hatalom régi-új perspektívája, amely kétségtelenül speciális gondolkodásmódot is kíván. Miként elmélkedjünk azonban a nemzetek közötti barátság „szakpolitikájáról”, a tudományosság értéktelen, elfogulatlan és a szubjektív ítéletet kizáró keretein belül, mikor normatív elveink anynyira eltérőek?

Jelen írásunkban a karitatív, humanitárius és fejlesztési segélynyújtást választottuk a népek közötti barátság konkrét, gyakorlati megnyilvánulási formájának bemutatására. A másik emberben, nemzetben társat, a szükségben támogatásra szoruló és azt felemelő, érte gondoskodó karakteren keresztül elmélkedünk a nemzetek közötti szolidaritásról. Miközben röviden áttekintjük a diplomácia, népek kapcsolódásának történetét, részletesebben tárgyaljuk a segítség imperatívuszának sajátosan keresztény vonásait. Végül pedig az államközi humanitárius elvek modern formáit vesszük röviden szemügyre.

Értékelvűség mint *mos maiorum*

A felelősségérzet, szolidaritás és az ebből fakadó segélynyújtás praktikus formáinak vizsgálata felé haladva először annak gyökerét, alapjait keressük a nemzetek közötti kapcsolatok kialakulástörténetében. Jelentőségénél fogva elsőként az antik görög és latin gyakorlatokból emelünk ki néhány lényegesebb elemet. A népek, királyságok, majd államok egymáshoz való viszonyát minden korban meghatározta méretük, erejük, érdekérvényesítő képességük. A modern államfogalom kialakulása előtt (a fáraók korától az újkorig) az uralkodó, uralkodó dinasztia tulajdonolta területét, és nem (feltétlenül) érezték kötelességeket alattvalóik irányában. Ahogyan Engel Pál fogalmazott, olyan politikai rendszerek voltak, amelyek fölött az uralkodó (király, császár, kalifa) szabadon rendelkezett, a közjó szolgálata pedig fel sem merült.⁴ Kivétel ez alól az ókori athéni és római polgári közösség, ahol immanens formában jelent meg a kölcsönös felelősségvállalás. Jóllehet ez mind területileg, mind az érintett kör vonatkozásában erősen szűk és lehatárolt volt: hiszen az athéni demokrácia „lehetőségei” csak a polisz polgáraitra vonatkoztak, a vezető tisztségeket is csak az elit tölthette be. Ugyanakkor témánk szempontjából fontos kiemelni, mert megjelent a *res publica*, a közügy intézménye, amely aztán a népvándorlás korában szinte el is tűnt, és csak a 17. század után jelent meg ismét. A kora középkorban létrejött királyságok a *regnum* (rex/király) és országa/„úrsága” elve alapján szerveződtek. Ebben a rendszerben a *regnum* a király tulajdona volt, aki nem azért tevékenykedett, hogy a közjót szolgálja, hanem mert Isten kegyelméből az adott terület az övé lett. Ahogyan Szent István esetében is, Isten úgy látta jónak, hogy számára koronát, azaz országa és népe feletti hatalmat küldjön.

A témánk szempontjából érdekes latin *humanitas* vagy görög *philanthropia* erkölcsei tartalma a *mos maiorum*/gloria maiorum szellemiségében született. Ez

olyan közjót, társadalmi normát jelölt, amely kiállta az idő próbáját, és íratlan viselkedési, együttélési szabályokat, célokat jelölt ki. A *fides, cultus/religio, virtus, disciplina* mellett a *pietas* elve kiemelten fontos helyet foglalt el: az istenek megbecsülésén túl a család, szülők, otthon iránti tisztelet a korabeli erkölcs lényegét jelentette. Mindez olyannyira átitatta a római társadalmat, hogy e közjóra törekvés komikus összefüggésekben, paródiákban is szerepelt, elsősorban Plautus vígjátékaiban.⁵ Mások mellett Démosthenész, athéni politikus beszédeiben kapott kiemelt jelentőséget az erősek és gyengék között fennálló, egyenlőtlen erőviszony okozta igazságtalanság dilemmája: „a jogokat gyakran meghatározza az erőseknek a gyengébbekkel szembeni viselkedése”; „a törvények nincsenek kellő tekintettel a gyengék és erősek között kialakult egyenlőtlen helyzetre”; „az államok erejükhöz mérten szerezhetnek erőt és hatalmat” — fogalmazott a *Megalopolisziak érdekében* címmel tartott beszédében.⁶

E morális érték a népek közötti barátságra is hatással volt, amely az antik görög és római diplomácia gyakorlatában a legkülönbözőbb megnyilvánulási formákban fejlődött tovább. A korabeli külkapcsolatok, hivatalos érintkezések rendszerében kiemelt jelentőséget kapott a másik fél tisztelete, elismerése, szükség esetén segítése. Jóllehet a gazdasági együttműködések, politikai, védelmi kérdések mindig (elsősorban a görög–perzsa konfliktus következtében) kiemeltek voltak az athéni diplomáciában, a szövetség, barátság, jószolgálatok kérdése a kétoldalú kapcsolatok homlokterében állt. A mai értelemben is használt diplomácia előképe, archetípusa ekkor született meg, majd a Keletrómai Birodalom idején fejlődött tovább. Ekkor jön létre az érdekektől mentes együttműködések szükségességének elve, hiszen a Földközi-tenger medencéjében, Észak-Afrikában és a Közel-Keleten (Kis-Azsiában) nagy földrajzi tagoltságban kellett létfontosságú kapcsolatokat létesíteni és tartani. Ekkor hozzák létre a *preszbeutész*nak (*preszbeia*) és *angelosznak* nevezett szerepeket, amely kifejezések követet, küldöttet jelentettek; feladatuk különböző kétoldalú ügyek intézése volt. A szavak később a keresztény terminológiában éltek tovább: a presbiter, mint a közösség tekintélyes tagja vagy az angyaloknak nevezett isteni hírvivők, e szavakból alakultak tovább; ahogyan az apostolok (*apostolosz*) is örömhírt (*eu-angelion*) vittek a néphez. Fontos szerepe volt még a legatusoknak, jószolgálati követeknek, valamint az oratoroknak, a béke küldötteinek. Mindez a római diplomáciában is leképeződött, elemeiben tovább is fejlődött. A Királyság korában például a vendégeket különleges jog illette meg, a menekültek, üldözöttek számára pedig a nagyobb városokban *asylumot*, menedékhelyet hoztak létre (a szó máig szerepel a menekült-

ügyi terminológiában).⁷ A görög, majd római diplomáciában megfigyelhető volt a kölcsönösség elve, azaz egy diplomáciai aktust a másik fél részéről is azonos súlyú lépés követett, ami mind a mai napig létező gyakorlat.

Karitativitás mint a barátság megnyilvánulása a korai kereszténységben

A kereszténység színre lépésekor Európa a görög-római kultúra, jogrend és filozófia által alkotott eszményben élt. Az evangéliumi hit oly mértékben hatott megtermékenyítőleg a korabeli gondolkodásra, hogy Nagy Theodosius rendelkezése a kereszténységet államvallási rangra emelte, új időszámítást nyitva ezzel a kontinens történetében. Ezzel a korábbtól eltérő morális hangsúlyok is születtek: az antik igazságosságot, *ex justitiát* felváltotta a Krisztus szeretettörvényéből fakadó *ex caritate*. A szegénységről, segítségről nem a szentírási részek alapos elemzésén keresztül gondolkodunk, hanem inkább azon meghatározó jegyeket keressük, amelyek a gyakorlati *caritas* módozatainak sajátosságosan keresztény elemei. Hipotézisünk, hogy a korai kereszténység szegénységről való gondolkodása és gyakorlata olyan mértékben hatott az azt befogadó társadalomra, hogy ez máig meghatározza a segélynyújtás, felebaráti szeretet kifejeződését. Mielőtt azonban a korai keresztény közösségek karitativitással kapcsolatos elveit tekintjük át, azt a kérdést kell feltennünk, hogy valóban újszerű volt-e a kereszténység felebaráti szeretetének imperatívusza?

Az Ószövetség emberképében a szegénység egyfajta morális gyengeség következménye, büntetés, megvetendő állapot volt: „Aki megveti az intést, annak szegénység és szegény jut, aki meghallgatja a feddést, annak tisztességben lesz része” (Péld 12,18); „Ne szeresd az alvást, nehogy elszegényedj, nyisd ki a szemed és bőven lesz kenyered!” (Péld 20,13). A szegénységet olyan negatív vonásokkal hozták összefüggésbe, mint a lustaság és restség, amely, ha eluralkodik az emberen — „rád tör a szegénység, mint az útonálló, s mint valami koldus, a nyomor” (Péld 6,11). A szegénységet a társadalom ellen elkövetett bűnnek tekintették, és nem volt központi kérdés a szegény ember személyes fájdalma, élethelyzetének realitása. Peter Brown a szegények jalkiáltását elemelve (Iz 5,8), a *sírás/kiáltás (cry)* és az arra válaszul adott *igazság (justice)* szavak párhuzamba állításával megállapítja, hogy az Ószövetség szegénységképe a közel-keleti igazságmodell speciális leképeződése volt.⁸

Ezzel szemben Jézus názáreti programbeszédében elsődleges feladatának tekintette, hogy örömhírt vigyen a szegényeknek (Lk 4,18). Új emberképet alkotott, amelynek legfőbb feladata a másik ember fájdalmának meglátása, egy megújult

gondoskodás életre váltása lett. A szegénység többé nem Isten büntetésének következménye volt, nem biblikus elmélet, hanem élethelyzet, amely iránt feltétlen részvétellel, felemelő cselekedettel kell fordulni. Ez a közvetlen segélynyújtás, társ-hordozás (*socius*) radikális formáját jelentette, amely megelőz minden egyéb szempontot. A kereszténység államvallássá tételével olyan sajátosságosan „intézményesült közösség” jött létre, amelyben a „tagok” új minőségben, a keresztségük révén tartoztak össze. Kapcsolatuk kifejeződésének formáját az elméleti karakter (a közös hit és tanítás) és a karitativitás, a másik megsegítése jelentette. Az önmagát építő kereszténység két elemből táplálkozott, fogalmazott Joseph E. Canavan: az egyik a hit teológiai kidolgozása, a másik pedig a karitativitás módozatainak kiszélesítése volt.⁹ Ez utóbbi fokozatosan fejlődve, egyre erősebben jelent meg a korabeli ember minden napjaiban, újabb és újabb formákban öltve testet. Ha magát kereszténynek mondta, minél inkább a felebaráti szeretet felszólító módja szerint kellett cselekednie. Az újszövetségi helyek áttekintése helyett most e korai keresztény segítő gyakorlatából merítünk példákat. Gerhard Uhlhorn leírja,¹⁰ hogy ha egy szegény embert üldöztek, a kereszténynek saját otthonába kellett befogadnia; hasonlóan: ha éhezővel vagy otthontalannal találkoztak, otthonaikban kellett enni adni nekik. A korabeli szabályokkal szemben látogatniuk kellett a börtönökben lévőket, nekik ételt vinni, velük beszélgetni, az özvegyeket és árvákat gondozni. Frances J. Niederer beszámolójában kiemeli, hogy I. Gergely pápa idején az európai nagyvárosokban egy-egy xenodochiumot, ispotályt, idegeneket és átutazókat befogadó létesítményt kellett építeni.¹¹ Ebben az időben kezdődik és terjed el a szegénykórházak hálózata. E folyamatnak kiemelkedő alakja Nagy Szent Vazul (Baszileiosz), aki népkonyhákat, jótékonyági intézményeket hozott létre; az általa létrehozott szegénykórház, Basziliad/Baszileiász/Vazul-intézet korának egyik legnagyobb és legjobban felszerelt intézménye volt. A püspökök mellett diakónusok teljesítették szolgálatot, akik mint *bureau de charité*, „karitatív koordinátorok” is tevékenykedtek: naponta agapékat szerveztek, a szegénygondozás anyagi feltételeit (alamizsnaosztás) szervezték. Ennek egyik legismertebb példája Szent Lőrinc diakónus halálának története. „Tanítottak és jótékonykodtak, az utóbbit a legintenzívebben. Ez vált a korai keresztények zsinórmértékévé, önmagukat és identitásukat meghatározó, megerősítő fő vonássá” — fogalmazott Canavan. Tehát nem előjel nélküli, hogy pont az 5–10. század közötti időszakban indult el számos jelentős karitatív, a szegényekben kincset látó, őket felemelő kezdeményezés.

Szolidaritás és felemelés a társadalmi diplomáciában

Az előzőekben azt tekintettük át, hogy miként fejlődtek ki a „barátság intézményének” elemei, milyen karakterek határozták meg a másik ember, nép megsegítésének érdekektől mentes képletét. Részletesebben tekintettünk rá a kereszténység meghatározó szerepére, e sajátosságos ősforrásra, amelyben a szolidaritás új formája született majd terjedt szét. Most a modern állameszme létrejöttének időszakától napjainkig tartó fejlődési periódust szemlélve gondolkodunk el azon, hogy miként lehetséges a nemzetek közötti kapcsolatokat a barátság vonatkozásában tárgyalni. Fókuszunkban továbbra is a segélyezés mint ennek konkrét megnyilvánulási formája áll.

A 17–18. század mérőföldkönek számított az államiség történetében: ekkor jön létre a tulajdonképpeni állam, illetve többé-kevésbé az az államfogalom, amit ma használunk. Jóllehet Európában még abszolút monarchiák léteztek, de ez az új koncepció mégis alapjaiban különbözött a korábbi korok berendezkedésétől: az uralkodó az országának javát kellett szolgálnia, a köz érdekében kellett cselekedjen. Az elv a francia felvilágosodás során éri el „tetőpontját”: az állam polgárai egyenlők, az államnak részei, az államnak így értük (a közjó érdekében) kell végeznie feladatait. Az utilitarista és a kantianus filozófusok vitája által létrehívott politikai axiológia alapján új értékekkel bővült a politikai közgondolkodás: az igazságosság, a rend, a hűség és kötelesség a politikatudományi diskurzus részei lettek. A politikai értékelmélet nem naiv elvek szövete, hanem az ember természetének mélyéből fakadó igény. Hiszen nincs értelme egy olyan tudománynak, amely nem képes megmondani a rosszról és a gonoszról, hogy az rossz és gonosz, írja Balázs Zoltán a *Politikai értékelmélet* című munkájában.¹² Talán közhely, de a modern, globalizálódó nemzetközi rendszerben nincs könnyű dolga annak a szereplőnek, amelyik értékek mentén kíván politizálni. „A pragmatikusnak nevezhető realista világnézet szerint az aréna fő szereplői az államok, amelyek egy erőegyensúlyi térben hatalmuk maximalizálására törekcszenek, igyekeztvén megőrizni status quo-jukat az általuk statikusnak preferált rendszerben” — elmélkedett Tarrósy István a szuperhatalmi politika hierarchiájáról.¹³

Napjainkra olyan világtársadalom jött létre,¹⁴ amelyben állami és nem állami szereplők közösen dolgoznak bizonyos célok elérése érdekében. Az új kommunikációs eszközök, a civil társadalom megjelenése megújította az államok statikus és egyeduralmi szerepét. Új szereplők jelentek meg, amelyek „nem egyenrangúak, sok esetben átfedik, illetve kölcsönhatásban befolyásolják egymást. Relatív súlyuk folyamatosan változik, ugyanakkor

közös vonásuk, hogy a nemzetközi rendszer egészére jelentős hatással bírnak.”¹⁵ A *public diplomacy*-nek nevezett rendszerben az állam, civil szervezetek, a média, hit alapú szervezetek és megannyi más formáció dolgozik együtt. A nemzetközi segélyezés tipikusan olyan terület, amelyben e kortárs struktúra egymást erősítve érhet el célokat.

Globális felelősség

Nemzetközi segélyezésen azt az együttműködési relációt értjük, amelynek során jellemzően hivatalos állami felek, máskor nem kormányzati (hit alapú vagy civil) szervezetek különféle forrásokat, pénzt, tárgyi vagy szakmai, technológiai segítséget, kapacitásbeli támogatást nyújtanak egy másik országnak, civil, egyházi szereplőnek. Ilyen együttműködések eredményezhetnek azonnali, ember vagy természet okozta katasztrófa során nyújtott, úgynevezett humanitárius segélyt, vagy újjáépítési, konszolidáló-szilárdító fejlesztési segélyt. Ez történhet adomány vagy hitel formájában, projektek, programok megvalósítása által, esetleg természetben.

Az önzetlenség ethosza szerint működő nemzetközi segélyezés, hosszú történelmi csendet követően, a 20. században mutatkozott újra. Origója Harry S. Truman amerikai elnök második elnökségi ciklusának kezdetén, 1949. január 20-án elmondott, úgynevezett négyponos beiktatási beszéde,¹⁶ amelyben új perspektívát állított a nem nyugati (fejlett) államok vonatkozásában. „Merész új programot” (*bold new program*) hirdetett, amely ígérete szerint rövid időn belül érezheti is hatását. E beszéd gyakorlati megvalósításának és a modern értelemben vett nemzetközi fejlesztési támogatásának, az államok közötti segélyezés rendszerének a George C. Marshall amerikai külügyminiszter nevéhez kötődő Európai Újjáépítési Program adott keretet. A létrejött multilaterális intézmények, mint az IMF, OECD vagy a Világbank ebből a gondolati hagyományból alakították ki nemzetközi fejlesztési gyakorlatukat.¹⁷

Záró gondolatok

Írásunkban a népek közötti kapcsolatok barátságos alapuló formájáról elméltünk. A segélyezést tekintettük e pozitív út archetipusának, amelyben a cél a másik erősítése és sosem gyengítése. A nemzetközi térben állami, nem állami, hit alapú szervezetek ezrei dolgoznak a globális problémák valamely formájának leküzdése érdekében. A peremvidékek messze vannak, párhuzamos és zárt világot alkotnak; ebbe kell belemerülnünk a másik emberért vállalt keresztény szolidaritásból — fogalmazott Ferenc pápa az *Evangelii gaudium* kezdetű apostoli buzdításában. Az esetek felemelése

minden segítségnyújtási kapacitással rendelkező számára lehetőséget jelenthet egy igazságosabb közös világ megteremtésére. Egységes megoldások nincsenek, minden nép esetében speciális válaszokra van szükség. A békés párbeszéd, érzékeny és empátikus segítő odafordulás gyakorlása ugyanakkor olyan kihívás, amelyhez minden támogatásra szükségünk és szükségünk van.

SOLYMÁRI DÁNIEL

¹Max Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. 1. (Ford. Erdélyi Ágnes.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, 77

²Domenico Fisichella: *A politikatudomány alapvonalai*. (Ford. Soltész Erzsébet.) Osiris, Budapest, 2000, 55.

³Niall Ferguson: *A tér és torony*. (Ford. Gebula Judit, Vancsó Éva.) Scolar, Budapest, 2019, 97.

⁴Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990, 15–27.

⁵Hofmann Zsuzsanna: *A mos maiorum eszmény parodizálása Plautusnál*. Antik Tanulmányok 24 (1977), 151–157.

⁶*Demosthenes Speeches* 1–17. (Ford. Jeremy Trevett.) The Oratory of Classical Greece, vol. 14. University of Texas Press, Austin, 2011.

⁷Takács László: *A római diplomácia*. Akadémia, Budapest, 2013, 46.

⁸Peter Brown: *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*. Hanover – London, University Press of New England, 2001, 54–65.

⁹Joseph E. Canavan: *Charity in the Early Church*. Studies: An Irish Quarterly Review Vol. 12, No. 45 (1923), 61–77.

¹⁰Gerhard Uhlhorn: *Christian Charity in the Ancient Church*. Franklin Classics, 2018 (Charles Scribner's Son 1883), 120–160.

¹¹Frances J. Niederer: *Early Medieval Charity*. Church History 21 / 4 (1952), 285–295.

¹²Balázs Zoltán: *Politikai értékelmélet*. L'Harmattan, Budapest, 2007.

¹³Tarrósy István: *A globális nemzetközi rendszer „új fizikája”*. Le Monde diplomatique, 2011. július; www.magyardiplo.hu (2020.08.16.)

¹⁴Vö. John Burton: *World Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

¹⁵Szörényi András: *A társadalmi diplomácia (public diplomacy) újraértelmezése a 21. században*. Külügyi Szemle, 2010/4. 137–156.

¹⁶Harry S. Truman Library, The Point Four Program. Forrás: <https://www.trumanlibrary.gov/library/online-collections/point-four-program> (Találat: 2019.09.26.)

¹⁷Marianne Gronemeyer: *Helping*. In Wolfgang Sachs (szerk.): *The Development Dictionary*. Zed Books, London & New York, 2019, 55–74.

BARÁTSÁGPRÓBA: A JÁRVÁNY ÉS HATÁSAI

Izgalmas felméréssel vizsgálták a felebaráti szeretet gyakorlati megnyilvánulását 1973-ban az amerikai Princeton Egyetemen. Az Irgalmas szamaritánus-kísérlet elnevezésű kezdeményezéssel John M. Darley és C. Daniel Batson magatartáskutatók arra voltak kíváncsiak, mi motiválja az embert, hogy segítsen másokon: döntően a meggyőződése, vagy inkább a körülmények. Az intézménnyel kapcsolatban álló presbiteriánus teológiai szemináriumban tanuló, lelkésznek készülő diákokkal ezért kérdőíveket töltettek ki a hitükről és a hivatásukról, majd jelezték, hogy a szomszédos épületben előadást kell tartaniuk, némelyeknek a fenti bibliai példabeszédről, másoknak egy más témáról.

A csapat egyik részének azt mondták, bőven van idejük átérni; egy másiknak azt, hogy ha nem akarnak elkésni, szaporázzák meg lépteiket; a többieket pedig sürgették, hogy szaladjanak, mert már így is késésben vannak. Az épülethez vezető úton aztán mindenki egy földön fekvő — természetesen beépített — emberbe botlott, aki szemmel láthatóan segítségre szorult. A hallgatók egyszerűen a szóban forgó szentírási helyzetbe keveredtek, és arról kellett döntést hozniuk, hogy a példabeszédben szereplő izraelita pap és a levita, avagy a szamaritánus módjára fognak-e viselkedni.

Meglepetésre, akik hivatásuk fő mozgatórugójának mások segítségét nevezték meg, nem álltak meg nagyobb eséllyel, mint a többiek, és annak sem volt jelentősége, hogy az evangéliumi szakasról vagy másról kellett-e előadást tartaniuk. A legtöbbet az nyomott a latban, hogy ki mennyire sietett: az elegendő idővel rendelkezők 63, az épp időben lévőké 45, a rohanást érkezőknek viszont mindössze 10 százaléka hajolt le a férfihoz. Miközben tehát úgy hisszük, hogy cselekedeteinket alapvetően az értékrendünk határozza meg, jóval fontosabbak a külső körülmények — állapították meg a kutatók.

Hasonló, ellenben spontán, s immár világméretű pszichológiai kísérlettel felérő helyzetben találta magát az emberiség a koronavírus-járvány kitörése utáni hónapokban. A Covid-19 egyszerre tette próbára a kapcsolatainkat, állított így vagy úgy szinte mindenkit kihívás elé, illetve hozta ki belőlünk a jót és a rosszat. Az időtényező itt is szerepet játszott; hívők és nem hívők egyaránt képesek voltak önzetlenül, sőt önfeláldozóan viselkedni; s a körülmények ugyancsak

meghatározták, ki milyen magatartást tanúsított ebben a példa nélküli helyzetben. Mivel a „kísérlet” még javában zajlik, és nemigen látni a végét, korai lenne megpróbálni összegezni a tanulságokat. Néhány fontos megállapítást azonban már most tehetünk arról, hogy a járvány milyen hatást gyakorolt a kapcsolatainkra, miként hozott közel egymáshoz idegeneket, és mennyire erősítette vagy éppen zilálta szét a baráti, felebaráti szálakat.

Az elővigyázatosságból elrendelt távolságtartás, kijárási korlátozás, majd karantén okozta helyzetre az első és leginkább szembetűnő reakció a szolidaritás, a segítségnyújtás megannyi megnyilvánulása volt. Mindenki személyesen megtapasztalhatta, vagy a híradásoknak köszönhetően értesülhetett róla, az emberek milyen leleményes módjait találták meg, hogy támogassák a rászorulókat, illetve tartsák a lelket egymásban, legyen szó bevásárlásról, erkélykoncetról vagy akár munkájukat a Covid-19 miatt elveszítő pártfogolásáról.

És ami most idén történt, az híven illeszkedik a korábbi magatartásmintákhoz. Az amerikai Rebecca Solnit *A pokolban épülő paradicsom (A Paradise Built in Hell)* című 2009-es könyvében azt vizsgálta, hogyan viselkednek az emberek nagy katasztrófák, például a San Franciscó-i földrengés vagy a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadás idején. „A szerencsétlenségek története híven érzékelteti, hogy a legtöbb ember mennyire társas lény, kiéhezve a kapcsolatokra, valamint célra az életében. Az ilyen vészhelyzetekben azonnal cselekedni akarunk, önzetlenül, bátran, a túlélés vagy a szomszéd megmentése érdekében, világnézettől és minden más különbségtől függetlenül” — írja. És csakugyan, könyvtárnyi szakirodalom értekezik arról, hogy a baj mennyire össze tudja hozni az embereket, olyan teljesítményekre is képesé téve őket — gondoljunk csak az európai országok második világháború utáni újjáépítésére —, amilyenekre máskülönben nem biztos, hogy telne tőlük.

A sok önzetlen megnyilvánulási mód közül érdemes kiemelni a segítésként azt a válfajt, amely az egyik legmélyebb személyes elkötelezettségről tanúskodik: az önkénteskedést. A műfajt régóta ismerő Angliában például 24 órával azután, hogy a kormány újoncokat kezdett toborozni a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (National Health Service — NHS) „önkénteshaderegébe”, nem kevesebb, mint félmillió ember jelentkezett, áprilisra pedig számuk már 750 ezerre rúgott. Feladataik közé olyan tevékeny-

ségek tartoztak, mint amilyeneket idehaza sokan akár spontán módon vállaltak családtagjaik, ismerőseik, szomszédaiak segítségével: receptek kiváltása, betegek szállítása orvoshoz, vagy éppen rendszeres telefonbeszélgetés egyedül élő, magányos emberekkel, főleg idősekkel.

Ez utóbbi a felebaráti szeretetnek azért is különösen lényeges megnyilvánulása, mert a közelmúltban készült felmérések a társas kapcsolatok drámai mértékű hanyatlásáról adnak számot a nyugati világban, benne Magyarországon is. Albert Fruzsina, Dávid Beáta és Huszti Éva szociológusok idén márciusban, az első korlátozó intézkedések hazai bejelentése utáni napokban a Qubit tudományos portálon arról írtak, hogy a European Social Survey adatai szerint a vizsgált országok közül a 65 év felettek elszigetelődése nálunk a legmagasabb: e korosztály tagjainak 60 százaléka saját bevallása szerint nem él társasági életet. Egy 2015-ös adatfelvétel szerint pedig a felnőtt magyar népesség alig felének van házastársa vagy párja, a felnőttek ötödének nincs egyetlen barátja sem, s az emberek mindössze 36 százaléka jellemezhető aktív társasági kapcsolatokkal.

Belátható, hogy ilyen helyzetben a karantén végzetes következményekkel járhat. Nem véletlen, hogy a szerzők a szóhasználat jelentőségére is felhívják a figyelmet, utalva a *social distancing*, magyarul társas vagy társadalmi távolságtartás-ként alkalmazott kifejezésre, melynek gyakorlása a betegség terjedését hivatott gátolni. „A helyes, kevesebb negatív következménnyel járó kifejezés azonban a *physical distancing* (fizikai távolságtartás) kellene hogy legyen. Hogy miért? A *social distancing*, azaz a többi embertársunktól való távolságtartás, elkülönülés egyenes út a társas elszigeteltséghez” — olvassuk a tanulmányban.

De a járvány, miközben világszerte a szolidaritás felemelő példáit látjuk, nem csupán azzal fenyeget, hogy az emberi kapcsolatok hálója vérszen fellazul. Bár az összezártság az eleve jó, bensőséges viszonyokat is megpróbálhatja, szerencsés esetben még tovább mélyítheti őket; ahol viszont a problémák elfojtva léteztek, most könnyen a felszínre bukkanhatnak. A Covid-19-vészhelyzetet kirobantó Kínában például az utóbbi hónapokban a beszámolók szerint jóval többen indítottak válópert, mint korábban, s a jelenség más országokban is megfigyelhető. Ha pedig valaki eleve olyan viszonyrendszerben él, amelyben jelen van a pszichés vagy fizikai erőszak, akkor a helyzete tovább rosszabbodhat — erről tanúskodnak a párkapcsolati, családon belüli bántalmazás esetszámának megugrásáról érkező hírek. Az összezártság, valamint a vírus ha-

tásaitól való félelem olyan dilemmákat is képes volt „élet-halál kérdéssé” fokozni, vagy adott esetben tettelegesséig fajuló konfliktust szülni, mint hogy miként kell fertőtleníteni a lakást, ki szabad-e menni az utcára, vagy el lehet-e engedni a gyereket, hogy a barátaival találkozzon.

Feszültségek persze minden családban előfordulnak, békeidőben azonban a barátok, a társasági alkalmak arra is szolgálnak, hogy az ember a segítségükkel levezesse őket. A vírus most világszerte százmilliókat fosztott meg a „gőz kieresztésének” eme jótékony lehetőségétől, és alighanem tényleg csak jó pár év múlva fogjuk megtudni, ez milyen hosszú távú következményekkel jár. Egyes szakemberek mindenestre már most attól tartanak: a következő időkben a járvány újabb, ezúttal azonban a mentális betegségek terén jelentkező egészségügyi válsághelyzetet vonhat maga után. Egy, a témában készült Hong-Kong-i tanulmány baljós előjelként felidézi a 2002–2003-as Sars-vírus egyik következményét, mely szerint az akkori járvány túlélőinek körében egy esztendővel később is aggodalmat keltő mértékben voltak jelen az olyan pszichológiai, pszichiátriai tünetek, mint a depresszió és a szorongás.

A bezártság okozta stressz az ember rosszbibik énjét nem csupán a szűkebb környezetében képes előhozni, hanem azon túl is. A karantén bejelentése után például számos országban meghoranták az üzleteket, hogy a biztonság kedvéért nagy mennyiségben halmozzanak fel árucikkeket az előttük álló időre. Volt, ahol a Black Friday idején tapasztaltakhoz hasonló tömegjelenetek nem csupán hangos szóváltásba, de egymás taposásába és közelharcba torkolltak. Világszerte pszichológusok elemezték az önzés megnyilvánulásának e módját, és rámutattak: miközben a válság előhívja az ember közösségi oldalát, egyúttal felszínre hozza az olyan ősi, az állatvilágban is meghatározó ösztönöket, mint az egyéni túlélésért folytatott harc, melyben csak a legjobb, legerősebb maradhat talpon. Először a magunk javáról gondoskodunk, utána jöhet mindenki más — ez a reflex határozta meg sokak cselekvését, ha civilizációs mércével nem is, tudományos szempontból némileg érthetően.

„Az ősi időkben, amikor az ember kifejődött, sok közvetlen veszély leselkedett rá, akár rémisztő vadállatok, akár más törzsek formájában. Amikor az ember hangot hallott a bozótból, nem kezdett el azon tűnődni, vajon veszélyes állapot-e, egyszerűen elfogadta, hogy félelmetesen hangzott, és odébbállt, meghozzá gyorsan. Túlélésünk az észlelésünkön és a belőle fakadó érzelmeinken múlt, illetve azon, hogy elég gyorsan tudtunk-e cselekedni” — nyilatkozta a CNN

amerikai tévétársaságnak Paul Slovic, az Oregoni Egyetem kockázatérzékelésre szakosodott pszichológusa. Az ember ezt az ősi tapasztalást hordozza a zsigereiben, ilyenformán nem kell szégyellni, ha érzelmeinknek ma is jelentőségük van mindennapos döntéseinkben, feltéve, hogy hatásuk észszerű keretek között, a ráció szűrőjén keresztül érvényesül — tette hozzá.

Mindennek ellenpontja az önfeláldozás gesztusa, mely a mostani járvány idején is széles körben megmutatkozott. A legegységelműbben annak a több ezer egészségügyi dolgozónak és sok száz papnak, lelkipásztornak a példáján keresztül, akik a frontvonalban, a betegek szolgálatában közben veszítették életüket. Ide tartozik egy, a legteljesebb odaadást ugyancsak magában hordozó kezdeményezés is, melynek elindítóit vállalták: átessenek a koronavírus-fertőzésen, hogy így járuljanak hozzá az ellenanyag kifejlesztését célzó kísérletek mielőbbi sikeréhez. A „Covid-19 kihívásként” is emlegetett akcióhoz természetesen csak szigorúan ellenőrzött orvosi körülmények között, a halálozás szempontjából kiemelt kockázatnak minősülő alapbetegségek hiányában lehetett csatlakozni. A kezdeményezésre 140 országból közel 33 ezer önkéntes jelentkezett, a gyakran idézett szentírásí részt a következőképpen vonatkoztatva a mostani helyzetre: „Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mint ha valaki az egészségét kockáztatja a barátaiért”.

A vírus a családi kapcsolatokon kívül a barátságokat is próbára tette, például mindjárt azzal, hogy sokan eltérő módon kezelték a járványhelyzetből fakadó kockázatot. Volt, aki félelemből vagy kötelességtudatból szigorúan betartotta a két lépés távolságot és a maszkviselés szabályait, másokat az alacsonyabb veszélyérzet lazább viselkedésre indított, és ez éles konfliktusok forrásává is válhatott. Amint a nyilvánosságban megjelenő esetek sokasága mutatja, ezek a feszültségek olyan baráti kapcsolatokat is zárójelbe tehettek, amelyek pedig korábban gond nélkül kiállták az eltérő világnézet vagy politikai felfogás próbáját. A barátság témájára szakosodott Miriam Kirmayer montreali klinikai pszichológus a jelenséget elemezve megállapította: miközben az ember elvont, őt személyesen nem érintő közéleti vagy társadalmi ügyekben késhegyig menő vitákat képes folytatni, ennél már csak az a kérdés lehet megosztóbb, amely valóban a bőrünkre megy. Ilyen helyzetben minden bírálatot nem csupán a véleményünk, hanem a személyünk elleni támadásnak, kritikusként pedig az ellenségünknek vagyunk hajlamosak tekinteni.

Hasonló folyamatok a „közösségi” média térben tágabb dimenzióban nyilvánultak meg, s

a Facebook és társai az ember szebbik arcának felmutatása mellett szintén teret adtak a rosszabbik énkünk megnyilvánulásainak. Nálunk először azokon volt divat gúnyolódni, akik március elején, amikor még Magyarországon alig jelent meg a vírus, irreális készleteket halmoztak fel alapvető fogyasztási cikkekkel. Majd fordult a kocka, és aki ki merte tenni lábát az utcára, attól enyhébb esetben arról érdeklődtek egyes ismerősei, „mi nem világos” az unos-untalan ismételtetett „Maradj otthon!” jelszóban, de a kommentek hangneme gyakorta a szalonképtelen jelzők használatáig durvult. Ugyanazon érem másik oldalaként a célpontba különösen az idősek kerültek. Miközben sokan az ő nehézségeiken igyekeztek enyhíteni, mások keresetlen minősítgetésekkel hányták a szemükre, a figyelemzavar ellenére miért „császkálnak” annyit, miért nem tudnak nyugodtan megülni a hátsójukon.

Mindkét hozzáállásban a másik viselkedésének számonkérése jelenik meg mint olyan készletelés, amely alighanem az egyik legjellemzőbb emberi magatartás. Holott véleményünket anélkül is meg lehetne fogalmazni, hogy azzal mindjárt felebarátaink elevejébe találjunk — figyelemzavarra az erőszakmentes kommunikáció képviselői. A „Nem kellene ezt és ezt tenned!” megfogalmazás helyett elég volna szavainkat így igazítani: „Nem igazán szeretem, hogy ezt és ezt teszed” — ezzel az elidegenítő kioktatás helyett máris olyan síkon lehetne tárgyalni a mégoly vitás kérdéseket, amely lehetőséget ad a párbeszéd fenntartására.

Mi több, a személyes kapcsolatok óvása, ápolása már csak egészségvédelmi szempontból is „kifizetődő”. Lydia Denworth amerikai tudományos újságíró az év elején megjelent *Barátság: az élet alapvető kötelékének evolúciója, biológiája és kivételes ereje (Friendship: The Evolution, Biology, and Extraordinary Power of Life's Fundamental Bond)* című könyvében idézi azokat a kutatásokat, amelyek szerint mások segítése kifejezetten kedvező hatást gyakorol az ember mentális állapotára, jól-létére. Mint írja, tanulmányok sora mutatta ki, hogy miközben önkénteskedünk, adományozunk vagy más módon vagyunk mások segítségére, az agy olyan boldogsághormonokat szabadít fel, mint amelyeket az étkezés vagy a szexualitás is stimulál. Sőt az önkéntesek körében végzett kutatások kimutatták, hogy mi alatt az embertársaik javát szolgáló tevékenységet végezték, a kortizol nevű stresszhormon szintje náluk alacsonyabban maradt, mint a kontrollcsoport tagjainak szervezetében.

„Sok minden alátámasztja, hogy a létező legjobb szorongáscsökkentők egyike a nagylelkű-

ség” — vallja Adam Grant, a Pennsylvaniai Egyetem Wharton Iskolájának pszichológus professzora, az *Adni és kapni: a siker forradalmi megközelítése* (*Give and Take: A Revolutionary Approach to Success*) című kötet szerzője. Szerinte mások segítségével az a nagyszerű, hogy nem kerül sokba, és a végén maga a jötevő is a cselekedete kedvezményezettjévé válik. És valóban: a jótékonyág, önkéntesség erősíti az ember önbecsülését, társadalmi identitását, státuszát, mely utóbbi főleg olyan helyzetekben lehet fontos, mint válságok vagy életfordulók — nyugdíjazás, egy párkapcsolat vége, a gyermekek kirepülése a családi fészekből — idején. Az ember ezáltal a közösség hasznos tagjának érezheti magát, és még a társadalmi tőkéje is növekszik, azaz szükség esetén magának is lesz kihez vagy hova fordulni.

Ami a már példaként felhozott önkéntességet illeti, a brit Nemzeti Egészségügyi Szolgálat a Covid-19-járvány kitérése után megvizsgálta a jelentkezők motivációját, és a következő jellemző ösztönzőket azonosított: a hálát, amennyiben sokan így akarják törleszteni mindazt a törődést, amelyet korábbi kezelésük alkalmával megtapasztaltak; mások ezzel szeretnék kivenni részüket a vírus elleni küzdelemből; és vannak, akik a médiából érkező negatív hírek mentális hatását igyekeznek ellensúlyozni a köz érdekében végzett tevékenységgel. A leginkább meghatározó szempontnak ugyanakkor az a katartikus érzés bizonyult, hogy felemelő tudat másokkal együtt egy jó célért dolgozni. Mindebben az egészségügyi hatóság olyannyira fontos tényezőt látott, hogy a kérdésről készített tanulmánya szükségesnek tartotta leszögezni: „Lényeges lehet kihasználni a jelenlegi össznemzeti lelkesedést az önkénteskedés iránt, miután az országnak meg kell majd birkóznia a Covid-19 társadalmi és gazdasági utóhatásaival.”

A fentiek is mutatják, hogy igazi altruista, vagyis emberbaráti cselekedetet nem is olyan egyszerű végezni, mert az ilyen tettel általában két legyet ütünk egy csapásra. Nevezetesen, hogy miközben másoknak segítünk, gesztusunk minket is jó érzéssel tölt el, és bensőnk az elégedettség, az embertársaink javára végzett munka örömeivel — a pszichológiai szakirodalomban az angol „helper’s high” kifejezéssel is emlegetett „módosult tudatállapottal” — jutalmaz meg minket.

Sőt a kutatások azt is bizonyítják, hogy sokszor inkább vagyunk hajlamosak másokon segí-

teni, mint magunkon. A már idézett Adam Grant például nemrég azt vizsgálta, hogy a kórházakban, rendelőkben a kézfertőtlenítő mellé kihelyezett felirat megfogalmazása mennyiben befolyásolja az egészségügyi dolgozók hajlandóságát a gél használatára. Kiderült, hogy „A kézfertőtlenítővel megelőzhetjük, hogy a páciensek elkapják a betegségeket” szöveg 59 százalékkal hatékonyabbnak bizonyult, mint „A kézfertőtlenítő megelőzheti, hogy elkapjuk a betegségeket” változat. Hasonlóképpen, egy másik vizsgálat arra derített fényt, hogy a koronavírusnak a közösségre gyakorolt hatását hangsúlyozó üzenetekkel jobban be lehet vonni az embereket a védekezésbe, mint ha csak a rájuk leselkedő veszélyekre hívnánk fel a figyelmet. A „ne kapd el” helyett tehát jobb, ha a „ne terjeszd” üzenettel dolgozunk — hangzott a végkövetkeztetés, melyben egyúttal tetten érhetjük a világvallások arany szabályát is arról, hogyan viselkedjünk másokkal, ha azt szeretnénk, hogy ők is ugyanúgy bánjanak velünk.

Miközben hiba volna lebecsülni ennek a motivációnak a jelentőségét, és alulértékelni mindazok nagylelkűségét, akik ebből az akár tudatalatti megfontolásból segítenek embertársaikon, a kereszténység hozzátesz egy fontos szempontot, melynek megfontolásával még mélyebben megélhetjük a szolgálat lelkiességét. Amint például Karl Rahner jezsuita teológus is figyelmeztetett, ha csupán azért segítünk másokon, hogy önmagunk nagylelkűségének tudata hathasson át bennünket, és így próbáljuk kijárni magunknak az üdvösséget, az mit sem használ a lelkünknek. Sőt ilyen esetben a jótékonykodás a másik embert saját céljaink eszközeként használó manipuláció. Helyesebb, ha minden rászoruló önmagáért, krisztus-képmási mivoltában támogatunk akár anyagiakkal, de még inkább jó szóval, törődéssel; nem leereszkedően, hanem személyes jelenlétünkkel az életében, még azon az áron is, ha ahhoz ki kell szakadnunk a komfortzónánkból, és belépni az ő világába. Aminek gyakorlására a koronavírus-helyzet számos alkalmat kínált, lehetőséget adva kinek-kinek, hogy a nevezetes szamaritánusról szóló kétezer évvel ezelőtti példabeszédet ma, a 21. században érvényes, a szó legszorosabb értelmében emberbaráti tettekre váltsa.

SZŐNYI SZILÁRD

CHIARA LUBICH: AZ EGYSÉG LELKISÉGE

Nincs szükség különösebben kifejtett egyházi érzékre ahhoz, hogy az ember eleve tisztelettel közeledjen egy olyan személyiség munkásságát átfogóan bemutató kötethez, aki sok millió tagot számláló, világszerte elterjedt és kiemelkedő hatású mozgalmat hívott életre. Chiara Lubich neve természetesen rendkívül széles körben ismert, *Az egység lelkiisége* címmel megjelent szövegválogatás azonban első ízben mutatja be összefüggően a Fokoláre Mozgalom (hivatalos egyházi nevén a Mária Műve) tágabb egyháztörténeti közegét, kialakulástörténetét, szétszóró hatásának különböző területeit és teológiai-lelkiiségi mélyrétegeit.

Történetét a mozgalom Chiara Istennek tett fogadalmától, 1943. december 7-től számítja, s ezzel olyan egyháztörténeti összefüggérendszerbe ágyazódik, amely kézzelfogható újdonságokat hozott magával mind az egyház életében, mind a teológiai gondolkodásban. A negyvenes évek különleges együttállásaiból már néhány tényező említésével is érzékeltethető, hogy valóban új fejleményeknek lehetünk tanúi ebben az időszakban. 1943-ban jelent meg a *Mystici corporis* kezdetű pápai körlevél, amely a korábbiakhoz képest nagyobb mértékben kidomborította az egyház jogi formákon túlnyúló közösségi természetét, s lényegében olyan folyamatoknak adott batoritást, amelyek már javában erjedtek: 1939-ben Henri Caffarel megteremtette az alapjait az Équipes Notre Dame néven ismertté vált laikus mozgalomnak; 1945-ben szentelték pappá Luigi Giussanit, a Comunione e Liberazione alapítóját; a Schönstatt Mozgalom már 1914 óta kibontakozóban volt; 1941-ben kezdődtek meg Adrienne von Speyr rendhagyó nagypénteki tapasztalatai, amelyek nyomán Adrienne és Hans Urs von Balthasar irányításával 1945-ben megkezdte életét a Johannesgemeinschaft. 1947-ben jelent meg a *Provida Mater* kezdetű apostoli konstitúció, amely rendezte az evangéliumi tanácsoknak elkötelezett laikus közösségek jogi státuszát, s ha hozzávesszük, hogy Roger Schütz is ezekben az években, 1944-ben tért vissza Taizébe, igazán nem szorul igazolásra, mennyire termékenyek voltak a világháborús események ellenére is a negyvenes évek (ahonnan persze vissza lehetne nyúlni a német ifjúsági mozgalomig, és előre lehetne tekinteni a hatvanas években létrejött Szent Egyed Közösségre vagy a hetvenes években alakult Chemin Neufig).

„Nem látható be, hogy egy fiatalnak, aki egész egzisztenciáját Istennek és Isten országának

szeretné szentelni, miért kellene ezért elhagynia a »világot«, miért kellene kolostorba vonulnia és teológiát tanulnia. (...) Lehet, hogy inkább valamilyen foglalkozási ág területén olyanokkal szeretne együtt dolgozni, akik nagyrészt nem hisznek, vagy legalábbis távol vannak az egyháztól, s így olyan rétegekhez szeretne elhatolni, amelyek szinte megközelíthetetlenek a papok és a szerzetesek számára.” Ezeket a szavakat 1947-ben vette papírra Hans Urs von Balthasar, aki első ízben dolgozta ki az evangéliumi tanácsoknak elköteleződő, de szerzetesrendbe be nem lépő laikusok közösségeinek teológiáját. A laikus kezdeményezések gyökerénél található szemléletmód később más életállapotokra is kiterjedt, idővel az egyes közösségeknek papokat és házасokat tömörítő ágai is kialakultak, de a kezdeteknél rendszerint a tanácsokat találjuk, ahogyan Chiara esetében is.

A Fokoláre gyors ütemben eljutott valamennyi kontinensre, szinte az összes országba, önálló kisvárosokat alapított, Chiara Lubich pedig számos egyetem díszdoktora, vatikáni rendezvények rendszeres szereplője és neves közéleti személyiség lett. *Az egység lelkiisége* gondos tervezéssel azonban úgy van szerkesztve, hogy három nagy egységben a mozgalom belső teológiai-lelkiiségi magjától az alapvető belátásokból következő felismeréseken át jut el a legkülső körökhöz, a Fokoláre kiterjedt politikai, gazdasági, mediális és vallásközi tevékenységéhez. A legbelső magot két meggyőződés alkotja: az emberek egységének elve és Jézus kereszten átélt elhagyatottsága. Az első a második következménye és gyümölcse. Elsősorban a kereszten teljes elhagyatottságba zuhanó Jézusról nyert felismerések szavatolják, hogy az egységről mondtak Chiaránál nem merülnek ki az egyetértést és az összefogást sürgető buzdításokban: ennél sokkal komolyabb alapon nyugodnak.

E ponton ismét különleges együttállás jelenik meg a színen. 1943-ban, amikor Chiara fogadalmat tett, jelent meg Hans Urs von Balthasar *A világ szíve* című könyve, amelyben először tükröződtek Adrienne von Speyr nagypéntekről, az Atyjától elhagyatott Jézusról alkotott elgondolásai. Rendkívül súlyos dologgal állunk szemben, amely csak a legnagyobb tapintattal és körültekintéssel közelíthető meg, már csak azért is, mert Jézus kereszten átélt elhagyatottságának tétele a mai napig bírálatokat von magára azok részéről, akik szerint Jézus isteni boldogságát semmilyen esemény nem akasztotta meg. Chiara Lubich azonban félreérthetetlenül egyértelmű, időnként egészen mellbevágó kifejezésekkel írja le a keresztes eseményét: az Istenember

éjszakájáról (278.) és a Jézus lelkét elárasztó sötétségről (68.) beszél arról, hogy megfeledkezett Isten-voltáról (62.), az Istenhez fűződő egység végtelen hiányát élte át (65.), sőt a „halott Isten” (423.) egyenesen „nem-létté” válik (297.). Az Atyával fennálló egység tapasztalatának ez a (körültekintő értelmezést és figyelmes kifejtést igénylő) hiánya, azaz a megváltás középponti eseménye újfajta egység forrása lesz Jézus követői, sőt lényegében minden ember számára: ez a meggyőződés alkotja Chiara Lubich gondolkodásának és tevékenységének középpontját, s ebből fakadnak a megváltásban való keresztény részvételről alkotott elgondolásai („vilámháritóként” jóvá tenni az emberek bűneit: 175.) éppúgy, mint a „Vigasztalannak” nevezett Mária-ról rajzolt képe.

Ez a meggyőződés azzal a felismeréssel egészült ki a fiatal Chiara és első társai szellemiségében, hogy ha emberek készek valóban életre váltani az Evangélium kijelentéseit és kéréseit, „minden megváltozik” bennük és körülöttük (42.). A ténylegesen megtapasztalt változások lendülete bontakoztatta ki a Fokoláre közösségi lelkiségét, amely a világháború utáni társadalmak „lelki alulfejlettségéhez” (383.) képest kíván alternatívát nyújtani, és gyors elterjedése egyúttal hitelességének pecsétjeként is felfogható.

Az újnak tekintett közösségi életforma, a János-evangélium Jézusánál az utolsó vacsorán mondott beszédekben szóba kerülő egység tényleges megtapasztalása magyarázza, hogy *Az egység lelkiségébe* felvett szövegek szokatlanul gyakran emelik ki a Fokoláre egyház- és lelkiség-történeti újdonságát. Chiara nem riad vissza attól, hogy az egyház korábbi lelkiségi formáit individualistának nevezze (69.), a magányt és a teremtményektől való menekülést tekintse jellegettségüknek (72.), azt állítsa, hogy a korábbi nyugati teológia képviselői nagyrészt kívülről próbálták megismerni az isteni titkokat (301.), és a Fokoláret egyháztörténeti fordulatként mutassa be (70.). Aligha van olvasó, akinek ne lennének kritikái észrevételei ezzel a lelkiség-történeti értelmezéssel kapcsolatban, amely persze nem is érthetetlen, ha figyelembe vesszük, hogy saját korában Chiara a „laikusok kiváltságos pillanatát” (399.) ismerte fel, olyan időszakét, amikor laikusok először válhatnak „főszereplővé” (401.) a kereszténységben.

A Jézus elhagyatóságáról és a testvéri egységről nyert felismerések következményét a kötet második és harmadik részében szereplő szövegek számos területen bemutatják, az Istenről és Mária-ról szóló keresztény tanítástól kezdve a családon, a pedagógián és a művészetben keresztül egészen a gazdasági életig és a politikáig. Az önállóan is olvasható előadásokban, esszéikben, elmélkedésekben és költeményekben sok egyéb

mellett érdekes, hogy szerzőjük a szeretetet, a közösséget, a párbeszéd és az egység hangsúlyozása mellett sem adja meg magát valamiféle naiv közösségiségnek és valóságidegen derűlátásnak. Chiara ismeri azt a világot, amelyben közösséget és egységet szeretne látni: ismeri az életszentségre törekvők életében jelentkező „sötét alagutakat” (181.), a gyűlöletet és az erőszakot (52.), a zsarnokoskodást és a karrierizmust, a gyűlöletet és az ellenszenvet (250–251.), az unalom térnyerését (228.) és a gonosz fegyverévé váló politikát (336.). Még olyan kényes kérdések említésétől sem riad vissza, mint a Tienanmen téri vérengzések (505.). De nemcsak a valóságismeretnek ezek a sötét tónusai tekinthetők szokatlanoknak a kötet írásában, hanem egész sor olyan megállapítás és fordulat is, amely nem kellően jóindulatú olvasás és értelmezés mellett súlyos félreértésekhez vezethet. Amikor Chiara arról beszél, hogy aki az egység útjára lép, annak embersége „megsemmisül” (79.), az emberi én „megsemmisül” a szeretetben (168.) vagy Mária Jézussá vált (93.), akkor egyrészt annak vagyunk tanúi, hogy Chiara ugyanúgy körültekintő olvasást kíván, mint a lelkiség-történet többi alakja, s mondatai csak kontextusukban érthetők, másrészt annak, hogy valóban mélyreható teológiai elgondolásokból született mindaz, amit a Fokoláre felépített.

Az egység lelkisége ugyanis elénk tárja azt a ropant kiterjedt dinamikát, amely az évtizedek során kibontakozott az egység karizmájából: Chiara olyan mértékben vett részt a keresztény ökuméné, a vallásközi párbeszéd és az európai, sőt a világpolitika alakításában, hogy az mindenkitől feltétlen elismerést kíván. A kötet lapjain a társalapító Igino Giordani parlamenti képviselő mellett Alcide de Gasperi, Robert Schumann és Konrad Adenauer neve fémjelzi azt az irányultságot, amelynek alapján Chiara a közéletben és a népek kapcsolatában is reális lehetőségnek tartotta a közösségi egységet. Sokan naivitást fognak emlegetni, ha arról olvasnak, hogy mások pártját ugyanúgy kell szeretnünk, mint a magunkét (363.), s a népeknek nem első helyre, hanem háttérbe kellene állítaniuk magukat, de Chiara feltétlenül komolyan gondolta, sőt megvalósulni is látta az egységnek ezt a közéleti, politikai és diplomáciai ajánlatát.

A példásan jól szerkesztett, kiválóan lefordított, hasznos bibliográfiával és részletes tárgymutatóval ellátott magyar kiadás egy kivételes életutat tesz megismerhetővé, olyat, amelynek teológiai és társadalmi-közéleti ajánlatai még koránt sincsenek kimerítve. (Ford. Fekete Mária, Paksy Eszter, Székely-Nagy Eszter; *Új Város*, Budapest, 2020)

GÖRFÖL TIBOR

**MEDGYESY S. NORBERT (SZERK.):
MÁRIA ANYA — MÁRIA ANYÁNK
Szűz Mária élete és alakja a magyar
népi Mária-költészetben
Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint**

Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) neve nemcsak a (nemzetközi) tudományban, de a hazai köztudatban is egybeforr az archaikus népi imádságokkal, hiszen ez a gazdag és értékes műfaj munkásságának köszönhetően került be a tudományba és a folklorisztikába.

Az 1970-es években meghirdetett felhívásaira beküldött, valamint a személyes gyűjtései révén feltárt több száz ima, a műfaj kutatásába bekapcsolódó kutatók (a legjelesebbek között Tánczos Vilmos) munkája nyomán mára mintegy ötvenezer (magyar) szöveget számlál. Erdélyi Zsuzsanna tudományos munkásságának a középpontjában valóban az archaikus népi imák kutatása állt, életművét áttekintve azonban az is jól látható, hogy a Mária-tisztelet, a „Mária-költészet” legkedveltebb kutatási területe volt. A témában írt számos tanulmánya, kiállításai mellett ezt bizonyítja a nemrég megjelent, több mint félezer, a Mária-költészet területéről gyűjtött szöveg is.

A kiváló irodalomtörténész Medgyesy S. Norbert remek szerkesztői munkájának köszönhetően a kötet minden tekintetben az Erdélyi Zsuzsannától megszokott, a nagy elődhöz méltó formában áll előttünk, tehát az életmű szerves részének tekinthető. Az alapjaiban Erdélyi Zsuzsanna által összeállított kötet „egyesíti a Mária Anya és a Mária Anyánk alakját és szerepkörét a Sacra Hungaria századaiban” (30.).

A Medgyesy S. Norbert és Havas Gyöngyvér által jegyzett bevezető tanulmányokat, képmelékletet, 526 népi Mária-éneket és -szöveget, 208 eredeti felvételt tartalmazó CD-ROM-ot (készítője: Németh István) és több, a gyűjtemény áttekintését könnyítő és segítő mutatót, bibliográfiát tartalmazó, összesen 1032 oldalt számláló kiadvány a néprajz- és népzene-kutatók, az irodalmárok, a vallástörténészek és a liturgia szakemberei számára is egyedülálló forrástár. Az Erdélyi-hagyatékából összeállított gyűjtemény szövegeinek egy része ponyvanyomtatványokból, a másik nagyobb egység Erdélyi gyűjtéseiből, végül (rég) énekeskönyvekből és kéziratos énekeskönyvekből származik.

A „Mária-líra”, „Mária-költészet” kapcsán Erdélyi Zsuzsanna azt vallotta, hogy az különféle (szóbeli és írott) forrásokban, egyéb vallásos (irodalmi) műfajokkal együtt maradt fenn, és azokkal közös, ősi gyökérből fakad. A témát mű-

faji sokszínűség jellemzi (mondák, legendák, drámák, prédikációk, liturgikus szövegek, népénekek, legendaballadák, históriák, társulati énekek, köszöntők, kántálók, archaikus népi imádságok), amint az a kötet anyagában is megfigyelhető. Erdélyi hangsúlyozta azt is, hogy a „Mária-költészet” sajátos lelkiiséget és ebből fakadó műveltséget hordoz (és tükröz), amelynek a „legfőbb alapja és táptalaja a középkori ferences passiómisztika és a *devotio moderna* világa” (51.).

A „népi lírai alkotások” áttekintése során meglehetősen érdekes kép rajzolódik ki. Ezeknek az alkotásoknak látszólag Mária, Mária története és tisztelete a tárgya, ám valamennyiben, az ábrázolt események mögött, előtt, után, ott van Jézus — és ez sajátos kettőséget eredményez. Az események szereplője valóban Mária, ám Mária szerepe válasz a Jézussal megérett történésekre. A szöveg Máriáról szól — Jézus miatt, Jézus kapcsán. Kivételek persze vannak. Pontosabban, a kronologikus sorrendben szerkesztett szövegek között előfordulnak olyanok, ahol Mária valóban főszereplő. Ilyenek például a Mária születésének ígéretéről szóló — bibliai ihletésű — szövegek, Mária találkozására Erzsébettel, a szintén bibliai ihletésű népi átköltések több szövegtípusa (Mária-síralmak, Mária-síralmak Jézus szenvedő tagjairól, a Pietà-síralmak, a Maria Advocata-énekek). Ide sorolhatóak továbbá az apokrif vagy ősevangéliumokra visszavezethető szövegek Mária szüleiről (Anna és Joachim), Mária bemutatása a templomban, menyegzője, a Mária-bölcsődalok, a Mária-altatók, a „Mária-temetése” paraliturgikus szövegek/népi rítusok, az úgynevezett Szűz Mária Testamentoma kezdetű szövegek, ahol azt látjuk, hogy a népi/egyéni alkotótevékenységben Mária alakja bontakozik ki. Vannak olyan szövegek, ahol Mária és Jézus „együttállása” szétválaszthatatlan (például a szeplőtelen fogantatásról, a Jézus megtestesüléséről és születéséről szóló énekek). Az ilyen típusú szövegek némelyikében, mintegy harmadik szereplőként, egy-egy dogma is megjelenik, mintha a dogma „megéneklésének” volnánk a tanúi (például Mária mennybevétele és megkoronázása). Ugyancsak szétválaszthatatlanok a szereplők a Jézus szenvedéstörténetét megjelenítő énekszövegekben. Vannak végül olyan szövegek, ahol a dráma, a színjáték dominál (például karácsonyi szokások, szálláskeresés, Szentcsalád-járás), melyekben több szereplőt találunk, és a hangsúlyok is eltérőek, a fókusz nem Mária alakjára esik. Végül, a kötetben is utolsóként felsorakozó „nemzeti” Mária-énekeket találjuk, ahol a magyar történelem eseményeibe ágyazott Mária-tisztelet ihle-

tette énekszövegekben a „Magyarok Nagyasszonya” jelenik meg.

Az egyház viszonya a népi vallásossághoz, annak „(vad)hajtásaihoz” (lásd az itt bemutatott kötetben is) változó volt. Ma már tisztábban látható az is, hogy az elutasító, tiltó magatartás, az „erőteljes keresztényiesítés” mögött nem egy esetben valamiféle kényszerűség állt (például a felvilágosodás korában), más esetekben pedig eszmétörténeti, történeti körülmények erőteljes hatásával kell számolni. Mindazonáltal nem hallgatható el az, hogy teológusok, római katolikus papok között mindig akadt olyan hiteles személy, aki — ahogy egyik cikkében egy éppen érintett teológus fogalmazott — „a vádlottak padján” állt, észrevette és el is ismerte a népi vallásosság egyedülálló értékeit. Legutóbb Szent II. János Pál fogalmazott úgy, hogy a népi jámborság „a Szentlélek műve”. Charles Bernstein amerikai költő pedig ezt írta: „A hagyomány az újítások lenyomata. Az újítás a hagyományokra adott válasz.” Ha így tekintünk a teológia és a népi vallásosság viszonyára, esélyt teremtünk magunknak arra, hogy ennek a különleges párosnak nyertes szemlélői legyünk. (*Szent István Társulat*, Budapest, 2019)

IANCU LAURA

ANSELM GRÜN – TOMÁŠ HALÍK – WINFRIED NONHOFF: TÁVOL AZ ISTEN Hit és hitetlenség párbeszéde

„Isten halott!” — Nietzsche ezen unásig ismételt felkiáltása visszhangzik a kötet előszavában, majd prólógusában is, ám a szerzők, Anselm Grün és Tomáš Halík esszéi — melyeket Mártonffy Marcell kiváló fordításában olvashatunk — mégsem e szavak szellemében íródtak. Jóllehet istenképünk váltsága elválaszthatatlan az ateizmus jelenségétől, valamint annak különböző formáitól, a hitetlenséghez való értő odafordulás gyümölcsözően hathat a hívő ember számára. Az elnémuló Istennel, az ateizmus különböző változataival, az istenkereséssel és a hit titkával, valamint a hívők és hitetlenek közös útjával foglalkozó öt fejezet egy-egy írást tartalmaz mindkét szerzőtől, válaszaik és gondolkodásuk homlokterében azzal az előfeltevéssel, hogy „a hitetlenségnek több tekintetben is jelentős szerepe van a hit megtisztításában: a kétség, az elővigyázatosság, a visszafogottság, a hit szemérmes megvallása éppen ott lehet helyénvaló, ahol önmagukat hívőknek álcázó emberek kezében fegyverré válnak a bizonyosságok” (9.).

E bizonyosságok az igaz hívők kezében sem jelennek meg fegyverként, a kötet szerzői ugyanis nem kívánnak harcot hirdetni az ateizmus ellen,

hanem provokációmentesen, minden fideista felhang nélkül, személyes életük tanúságtételével, ismertetésével — főleg Grün esetében — nyújtanak hiteles képet a kereső, majd a hitére rátaláló emberről. Érzékeny és őszinte írások ezek, nem tagadják, hogy személyes, hívő életükre hatással van az egyre nagyobb teret nyerő vallástalanság. A hitetlenség megjelenési formáit kutatva rávilágítanak, hogy bár az ateizmus jelentős teret nyert, az ember alapvető lelki, szellemi igényei nem változtak: az ember meg akarja érteni és találni önmagát és helyét a világban. Ez a kihívás egyként áll hívő és nem hívő ember előtt, ám más-más választ adnak rá. Halík és Grün egyaránt úgy véli, hogy a hit egzisztenciális lehetőség, a keresés által. És e keresés, kérdésfeltevés éppúgy vonatkozik hívőkre, mint nem hívőkre. Éppen ezért a hívő olvasó nem pusztán az ateizmusról, a vallástalanságról fog olvasni, hanem saját magáról is. Hogy hitünk megtartása feladat, és legfőképp élő kapcsolat az élő Istennel, amely kapcsolat ápolásra szorul. E gondozás során léphet párbeszédbe hit és hitetlenség. A szerzők felhívása, hogy bátran nyíljunk meg a hitünket megtántorító, esetleg megkérdőjelező szavak előtt, mert „ha engedjük, hogy megkérdőjelezenek bennünket hitünkben, akkor hagyjuk, hogy lelkünk szántóföldjébe barázdát vágjanak. És ebben a barázdában új vetés sarjadhat. Hitünk ekkor újra kivirulhat” (93.) — üzeni Grün. Az ateizmus, s Halík szerint főképp a kritikai ateizmus segítségünkre lehet hitünk megerősítésében, megújításában, amelyre mindig, újból és újból szükség van. S nem pusztán a Pascaltól jól ismert fogadás téje miatt, nem pusztán önmagunkért, hanem környezetünkért, azokért, akiket nagypéntek sötétségében tévelyegve a fájdalom ateizmusa kerít hatalmába. Grün szerint az ateizmus nem ismeretlen a lélek számára, a kihívás az, hogy milyen választ adunk a szenvedésre, a tét pedig, hogy megpróbáltatásaink során megkezdődik-e személyes növekedésünk a hitben.

A kötet tartalmi, szellemi egyensúlyát az adja, hogy a Grün által képviselt lelkiiségi (írói) irányvonal mellett hasonló mértékben van jelen a szociológiai képzettséggel is rendelkező Tomáš Halík is, akinek meglátásai kellően progresszívra és befogadhatóvá teszik a kötetet azok számára is, akik a vallási fundamentalizmus súlyát nyögik. Úgy véli, hogy az ateizmusnál — melyet a teizmus kritikájaként definiál — jóval fajsúlyosabb az apateizmus jelenléte. Míg előbbi ma az antiklerikalizmusban kulminálódik, addig a vallási közömbösség az agnoszticizmus egyik végletét jelenti. A hitetlenség eme »higított« változatának hívő megfelelője a Halík által „valamizmusnak” nevezett vallási dilettantizmus, amelyet a szekuláris humanizmus termelt ki. Ennek új keletű —

még a New Age-nél is homályosabb — krédója így hangzik: „Istenben nem hiszek, templomba nem járok, de »van valami fölöttünk«” (68.). Tökéletes látlelet ez, amely bár rendkívül elszomorító, de azért nyomokban fellelhető benne az istenkeresővé váló ember árnya, aki kétségkívül sokat nyerhetne abból, ha párbeszédet kezdene azokkal, akik már rátaláltak Istenre, vagy legalábbis sejteni vélik, hogy jó úton járnak. Talán jó kiindulópont lehet mindaz, amit Grün és Halík az esszéikkel, Nonhoff pedig szerkesztői munkájával elénk tett, „hiszen a hit húsvéti örömről csak az adhat számot, aki maga is megismerte nagy-péntek sötétjét, és aki képes rá, hogy belőle kiindulva gondolkodjék és beszéljen — Isten és az ember védelmében” (10.). A kötet záróakkordjaként egy beszélgetés olvasható, amelyben Nonhoff riporter minőségében vesz részt, s amelyből világossá válik, hogy a szerzők kereszténységről alkotott felfogása alkalmas arra, hogy ne csak a hit igazságát, hanem a hitelenség igazságát is elfogadják, éppen ezért a nem hívő, ám kereső ember számára e kötet kiváló kiindulópontul szolgálhat akár saját istenképe helyreállításához, akár ahhoz, hogy istenkeresővé merjen válni, vagy csak ahhoz, hogy túllépve a harcos ateizmuson, megértéssel forduljon azok felé, akik a hit útját választják. (Ford. Mártonffy Marcell; *Pannonhalmi Főapátság – Bencés Kiadó*, Pannonhalma, 2018)

GOMBOR LILI

KALÁSZ MÁRTON: ANNYI ÁBRÁNDUNK Versek, 2010–2019

Mint az utolsó indián egyszemélyes nyelve — a nemcsak líranyelveit, de korábban anyanyelvét is többszöröző-megkettőző Kalász Márton új versei (immár túl az „Összesen”) mintha elsősorban önmagukkal és az Úristennel kívánnának szót érteni. „A zsugorítás személyre szóló izmusa” (Kelemen Lajos) így, kiteljesedésében olyan enigmatikus beszédet teremt, amelynek „sejdtítő szavai” ellene tartanak a szigorúan racionális megértésnek, és fiatalos, „nyelvben kíváncsibb” kedvvel teszik próbára a vers, a mondat (s az olvasó) teherbírását.

Egyáltalán: a megértés örök töredékességére, kiáltó hiányaira emlékeztetnek ezek a szövegek — e költészetben nem is minden előzmény nélkül — a maguk grammatikai-szemantikai tördeltségével: „Hátlap ma lét — sejtettjeink, vonva szegyeznek.” Vagy a régebbiről már ismerős, Kalász Márton-í szonettformával, amely tizennégy szabadversen egyenletlen sorával, esetleges (belső) rímeivel a hagyomány — és így önmaga — érvényességének markáns korlátait is kijelöli:

„Bottal írva be majd a szonettek — a hóba?” Ahogy az (al)címekben jelölt és jelöletlen átiratok, változatok és javítások is — „e jól herdált lét ragja (rangja?)” — a tökéletlenséget jelölik meg a kommunikáció, a nyitottság, a hiteles létezés formájaként, épp a tökéletesség zártságával szemben: „Mihelyt tökéletes — bármerről mutatunk, jel nincs: határ van (...) abból, ami tökéletes, mást nem — kihátrálnunk lehet?”

A névelők elhagyása, az alkalmi szófajváltások és grammatikai metaforák, a német-magyar szójátékok, a lehorgonyozatlan, semmibe (vagy épp *a* semmibe) utaló névmások egy „nyelvek sebhelyein” kivirágzó, a szó legszűkebb értelmében sajtáttá írt nyelvről tanúskodnak. A nyelvújítóéhoz hasonló buzgalommal és hasonló módszerekkel gyártott hapax legomenonok, a „közszegély”, a „habit”, az „évület” idegenség- (és alkalmasint: idegenkedés-) érzete minduntalan egy „másik” nyelv benyomását kelti — mintha valami kifejezhetetlen kifejezésére történe itt örök és ekként örökké esendő kísérlet: mintha valóban a „gondolat nyelvbe vergődése” zajlana a szemünk előtt.

Vesszők, kettőspontok, idéző- és gondolatjelek funkcionális poliszémiaja tördeli szavakra, választható összefüggésekre az egyébként is gyakran egyszótagos elvszavakból komponált, „tört, majd írt versek”-et. A szüntelen inverziók és áthajlások, a minden alkalommal másként rekonstruálható mondat szerkezetek perpetuum mobiléjé a nominalitás mozdulatlanúsága, az igeves szerkezetek elviesése és alanytalansága mintegy az örökkévalóság meghatározhatatlan perspektívájából ellensúlyozza. S ez a nézőpont a maga (grammatikai) megfoghatatlanságában (is) kétségkívül ott kísért a Simon Denis felhőtanulmányába „csomagolt” kötet szövegeinek mindegyikében: „lendülő jelbeszéd, elvétő teremtmény / — név, finom fölfogó érzék — szavak költők válaszai-e? Két üdve arc — / csönd, Urunk mindenütt. Nappal, bentlét álom, told ósztöne, fű hall —”

S mindennek a homálya és humora és pátosza és (ön)íroniája, már-már önmaga paródiájába túlfutó részletei, találónak és szerencsétlennek sejtett megoldásai egyfajta állandó ellipszis-élményben összegződnek: valami mindig kimondatlan, pontosabban megértetlen marad a szöveg mélyén. „Kiáltani kezd / bármi e szürkületben.” Miközben, minden antiwittegensteini kísérlet dacára, valamit mégis mindigyre megérteni vélünk... „Művelnénk kétségbeejtő kezdeményeink felől még csodát” — Újra-fölmutatásaként a hermeneutikai paradoxonnak, hogy bár minden líra „privát nyelv”, a másik világának hermetikus magunkévátehetetlenségét a közlés és a megértés szándéka mégis képes kikezdeni, vagy legalább elviselhetővé enyhíteni: „ha nem is a világ, vigasz olykor

— egy szavuk lehet”. S épp kölcsönös tökéletlenségünk alázatában és kiszolgáltatóságában: „árva jeladásomra ajtót, ha nyitnak: te vagy”.

A hátsó borítóján 85. születésnapitisztelegésként beharangozott kötet értelemszerűen számadás is, elszámolás ábrándokkal és emlékekkel, nosztalgia helyett az elégia alaphangján, fanyar öniróniával azt is inkább az „elég”-re kiját-szatva. „Még, Uram, megtoldhatod.” Az *Arany ábrándunk* „kis lelki bolygás” Közép-Európa, egy magyarországi német család és egy idősödő költő történetében, nyelvében és kultúrájában, az „Un-landschaften” otthonos megfosztottságában, személyes és irodalmi emlék-művei, magának állított sír(elő)jelei közt. És egykori beszédmódjai közt: éppúgy ráismerni itt a gondolati, a (szemantikai lebegtetések eredményeképp) látomásos és az elégikus-vallomásos, a „lélek sejt-snyoma”-it fürkésző Kalász Márton-hangra, ahogy a homályosan, épp csak fölsejlenen epikus-anekdotikusra. A dűlőutak és munkaasztalok csendéletei olyasféle abszolút tárgyiasságban teljesednek ki, amelynek egy mindenség az objektív korrelatívja: „vers: ma a nap. A Nap.”

A „ma” és az „innen” léthelyzet-definíciói, az „épp élünk” helyzetjelentései ezek a szövegek, az időskor „táján” — sokszor épp így, a meghatározhatatlanságban meghatározott, de tájként bejárható tér-idő koordináták metszéspontján. A jövőmenés, az állandóan és mégis mindig váratlanul kimozduló nézőpont jegyében: „Verse szerint, Michael, épp a dűlőúton / látva magát, befurdulva — én, ha láthatnám magam, / mint rég, szép udvarát: művészház ablakában / ülve, jönni láthatnám. Menve látnánk magunkat” — ahogyan épp a szöveg mozdíthatatlanságába írt mozdulatban, a vers a versben végtelenített öntükrözéseiben, nézőpont-duplikálódásaiban ismerhet magára. „Leválhatnék, égtájnyi fölület, / lékhálászokkal a hátán — ülnénk, e jég váratlanul mozdulni fog” — mintegy önmaga alól húzva ki a talajt: önmagát; hogy a metafora-sor végére épp önmagasága fogyatkozásában, olvadásában, hiányában ismerje fel létezését (létezésünk) egyre hitelesebb formáját: „Létünk kontinensnyi lékké leválik” — hisz a lék, az már vagy már-már maga az óceán.

„Vésve a nevek önnön szavak / e »magányosságába« — az egyfelől egyre inkább magába záruló világ („kint vár egy évszak”) másfelől zsúfolásig telik nevekkel, tehát emlékekkel, kapcsolódásokkal, más világokkal: a magányába „beleidézett” magyar és közép-európai költőkkel, vagy a Filippinyi (s talán egyúttal az örök) Évát megidéző, ideidéző búcsúversek alakjaival: „Megtalálna szavunk — szívbotlásig, ne szóbotlás csak, / féltedül, itt légy, újra létre lássalak.” A „szászolva” me-

sélt családtörténeti anekdoták egyúttal a kisebbségi lét és név átkeresztelődésének, átkereteződésekének mérlegei is: „le *név* tétethetett”. A bevésés mozdulata a sírfelirat örökkévalóságának illúzióját („annyi ábrándunk” egyikét) előlegzi, pedig e kötetben a megírás mint megörökítés egyúttal a törlés gesztusa is: az én metaforákba és tárgyiasságokba való szétszórásáé, a „név nem kell” alázatáé. „Én itthagynom / őket — sajdul még, gondolva félemben: valaki.” A valódi identitás az óceánba olvadó jégtábláé, a folyton mozduló felhőké, a nagyobb egységben feloldódni kész, örökké alakváltó elemé: ha van ennek még jelentősége, hát „azonosíts, Uram”.

Ahogy ennek az azonosításnak a másik oldalán is valaki azonosíthatatlan áll, innen legalább úgy tűnik, hálánk, háborgásunk, hulló szavaink örök címzettjeként: „Az uszálykormányos szelíd / kürtjelével köszöni meg / a továbbjutást; de a hűs fényt, fuvalmat, az *innen* üde öszt — valakinék.” (*Arany János Alapítvány*, Budapest, 2019)

KIPKE ÁGNES

SÉTA KÖZBEN Tanulmányok Mándy Iván életművéről

„Mik Mándy tehetségének sajátos törvényei?” — Rónay György kérdésére, melyet a *locsolókocsi* című kötetéről közölt 1965-ös írásában tett fel, bőseges választ ad a *Séta közben. Tanulmányok Mándy Iván életművéről* című könyv. A Mándy-recepciót árnyaló kötet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 2017-ben rendezett tudományos konferencia-előadásait tartalmazza. A Mándy-próza alapvető meghatározottságát (álomszerűség, töredékeség, sűrítés, filmszerűség) vizsgáló tanulmánygyűjtemény újszerűsége, hogy az életművet az irodalomtörténeti hagyomány szempontjából is értelmezi.

Mándy Iván nem a Nyugat körében lett író, mint nemzedékének szerencsésebb pályakezdői, de mint az epika modernizáló mestere új hangot, stílust és látásmódot hozott az irodalomba. A tanulmánykötet a Mándy-művek (újra)olvasásának különböző aspektusaira hívja fel a figyelmet. A hat fejezetből álló (*Hagyomány és reflexió; Hangok, képek; Műfajváltozatok; Képzlet és alkotás; Mesterek és tanítványok; Életrajzi töredék*), jó érzékkel szerkesztett könyv az 1950-es években megjelent korai novelláktól (*Egy öreg boltos, Szerkesztőségi órák*) a kései művekig (*A bútorok, Átkelés*) tárgyalja Mándy életművének különböző alkotásait. A kötetet Darvasi Ferenc által sajtó alá rendezett levelek zárják. Mándy 1972-ben keletkezett, apró novella-töredékként is olvasható leveleit Svájcban

tartózkodó feleségének, dr. Simon Juditnak írta. A tizenöt dokumentum nem csupán színesíti a tanulmánykötetet, hanem érdekes filológiai adalékként is szolgál az író alkotáslélektani problémáiról, érdeklődési köréről, mindennapjairól. A levélíró Mándy a televízióban látott élményeiről is beszámol feleségének: „Darvas Lilít láttam a tévében, három egyfelvonásosban. Hát ez egy igazi színésznő. Megközelítően se akad hozzá hasonló. Hiába, nekem már négyéves koromban is biztos ízlésem volt” (234.).

A Mándy ízlését, írói módszerét vizsgáló tanulmányok sorát Hózsza Éva írása nyitja: a katalógusként vagy a szabálytalan leltárként is olvasható *Egy öreg boltos* című novella részletes elemzésével. Ezt követően Vörös István az 1950-es években az irodalmi életből kiszoruló, hallgatásra kényszerült művész „aszályban és ellenszélben” (22.) is megjelent, az egész kort szimbolizáló regényét, a *Fabulya feleségeit* méltatja. Majd Györfly Miklós a kései novellák töredékességét, sajátos filmszerűségét elemzi. A következő fejezetben Bengi László arra világít rá, hogy az 1950-es évek légkörét idéző, de csak az 1970-es években megjelenő *Előadók, társszerzők* novelláinak történelmi-földrajzi-időbeli referenciái eltörlődtek, megkoptak. Schein Gábor a Mándy-novellák restauratív és reflexív nosztalgijának ket-tősségét fejt ki. Osztrólczyk Sarolta a Mándy-recepcióban kevesebb figyelmet kapó *Mi van Verával?* novellaciklus ablakmetaforáit és metaforaablakait értelmezi. A harmadik fejezetben Gintli Tibor a *Fabulya feleségei* elbeszélőpoétikai megfontolásait vizsgálja; Kányádi András a *Robin Hood* változatait, átíratait elemzi; N. Tóth Anikó a hangjátékok műfaji jellegzetességeit és a hangképeket elválasztó csend-alakzat változatos funkcióit mutatja be. A negyedik fejezetben Sziráki Péter a fikciótéremtés jellegzetes módjait; Fodor Péter a futball-novellák narrációs technikáit; Kosztolányi Tibor a *Séta közben* novella filmszerűségét boncolgatja. A *Mesterek és tanítványok* fejezetben Papp Ágnes Klára Mándy művészetét a Krúdy-féle hagyományok folytatásában látja; Szávai Dorottya az író utóéletét Tóth Krisztina-műveken keresztül elemzi. Rónay László Mándy nagyságának titkát így összegzi: „a lélek költője és a hétköznapi valóság elbeszélésekbe varázslója” (153.).

Noha a *Mesterek és tanítványok* fejezet címében is utal a Mándy-életmű hagyományaira és továbbélésére, az egész kötetet átszövi a Mándy-próza hatástörténeti párhuzamainak a vizsgálata. Ahogyan Bengi László is kifejti, a Mándy-olvasás más aspektusai váltak lényegessé, „mint például az elbeszélés módra fordított figyelem vagy az irodalomtörténeti hagyományhoz való viszony kérdése. Az olvasás intra-, para-, archi- és intertextuális jellemzői kerültek tehát előtérbe” (34.). Bár a nyugatos elődök közül Füst Milán és Karinthy neve is

felbukkan, a Mándy-művek előzményeit több szerző is alapvetően Krúdy és Kosztolányi narratív megoldásaiban látja. Bengi László a Krúdy-hagyomány motívukis (álmom, utazás, hazatérés) továbbélését említi; Papp Ágnes Klára részletesen elemzi, miként tekinthető Mándy a Krúdy által fémjelzett hagyományvonal folytatójának, s egy egész tanulmányt szentel a két író rokon és eltérő szemléletmódjának bemutatására. S bár Kosztolányi folyamatszerűbb a Mándy-epika kihagyásos, töredékes megoldásaival szemben, a Kosztolányi-hatást Hózsza Éva, Bengi László és Gintli Tibor is érinti. A Kosztolányi-intertextusok mellett Hózsza Éva részletesen bemutatja, hogyan emeli be Mándy a szövegeibe a főként folyóiratokban és lapokban publikáló elődjét. Bengi László Kosztolányi-novellákat (*A léggömb elrepül, A cseh trombitás*) állít párhuzamba az *Előadók és társszerzők* kötet darabjaival. Gintli Tibor többek között azt is vizsgálja, hogyan reflektál Mándy *Fabulya feleségei* című regénye „saját újszerű, a magyar epikai hagyomány kontextusában akár szokatlannak is nevezhető megoldásaira” (85.), melynek poétikai előzménye (az élőbeszéd imitációja) már Kosztolányi *Esti Kornél* ciklusában is felfedezhető.

Mándy nemzedékársai közül a kötet fontosabb „szereplői”: Pilinszky János, Déry Tibor, Ottlik Géza. Vörös István Mándynak az 1950-es évek hangulatát érzékeltető *Pilinszky* című írásából azokat a folyóiratokat idézi (Magyar Csillag, Ezüstkor, Válasz, Vigilia, Magyarok, Újhold), amelyek meghatározóak voltak a Nyugat után szárnyukat bontogató költők, írók számára. Kosztolányi Tibor a *Séta közben* című novellát elemző írásában azon töpreng, hogyan lehetne Ottlik és Déry műveikhez hasonló módon megfilmesíteni a történetet. S hogy Mándy Iván a kortárs irodalom szövegein keresztül is (újra)olvasható, azt igazolják a kötetbe válogatott Orbán Ottó- és Tóth Krisztina-versek. Rónay László Orbán Ottó-költeményt, Szávai Dorottya Tóth Krisztina-műveket idéz. Néhány tanulmány a Mándy-életművet a világirodalom áramába kapcsolva hívja fel a figyelmet az európai szöveghagyomány jelentőségére.

Összegzésképp megállapítható, hogy a kötet egészében hangsúlyossá válik a Mándy-próza hosszú párbeszédláncolata, lezáratlan nyitottsága. Osztrólczyk Sarolta a Vera-novellák metaforikus interpretációjának vizsgálatakor Verát idézve arra biztat: „igenis, Ciklonnal foglalkozni kell” (79.). A Bengi László és Vörös István szerkesztésében megjelent tanulmánykötet pedig arra hívja fel az olvasók-kutatók figyelmét, hogy „igenis, Mándyval foglalkozni kell”! (*Magyar Irodalomtörténeti Társaság*, Budapest, 2018)

SEBŐK MELINDA

HEGYEK, ÍVEK, FÁK, TIHANY Kohán Ferenc kiállítása a Tihanyi Bencés Apátsági Galériában (2020. június 15. — július 8.)

Arles-i és párizsi bemutatkozása után *Hegyek, ívek, fák, Tihany* címmel a Tihanyi Bencés Apátsági Galériában nyílt lehetőség Kohán Ferenc retrospektív egyéni kiállítására, amelyet Mihályi Jeromos perjel nyitott meg. Beszédében kiemelte, hogy a művészi érzékenység hozzásegít meglátni azt a csodát, amely mellett nap mint nap elmegyünk. Barkó Ágoston, az Apátsági Múzeum igazgatója a nagybányai iskolával rokon természetélményt lát Kohán alkotásaiban. Az eseményen Kővári Péter, a Tihanyi Bencés Apátság zeneigazgatója Louis-Nicolas Clérambault orgonaszvitjéből adott elő, zenei nyelven megidézve a festő éterien kiáradó képi világát.

Kohán Ferenc kitartóan, már-már megszállottan tanulmányozza a tihanyi tájat, a Felső-kiserdő bazaltköveit, amelyeket térdepelve, alulról nézve fest meg. A sziklák közötti keskeny hasadéokban megjelenő ég és a felhők változó szín- és mozgásviznyoi számos változatban jelennek meg azon a folyosón, amely összeköti a kiállítás tágas tereit.

A hegy-témát a monumentális Badacsonyakvarell (*A Nagy Öreg*) és a franciaországi Gaussier-pasztell (*Alpilles-hegység*) képviseli. A szén-, akvarell- és pasztelltanulmányokon *A Nagy Öreg* és az *Alpilles-hegység* megszületésének különböző fázisaiba avat be a művészt.

A Balaton-felvidéket sokan a magyar Provence-nak tartják. Kohán Ferenc véletlenül talált rájuk, de nem véletlenül tért vissza Provence-ba és a Balaton-felvidékre, mert e helyszíneken találta meg az utóbbi években őt foglalkoztató témákat. Az *Alpilles-hegység* című pasztell modellje a Saint-Rémy-de-Provence határában emelkedő mészkőszikla, a Gaussier-hegy, amely őskori barlangokat, bércein középkori vármotot, a lábánál egy római település, a Glanum maradványait őrzi. A környékén növekvő olajfaligetek keltette eksztatikus élményből fakad a látvány lefojtott zöldje, amely a Gaussier-t sejtelmesen derengő fehér csúcsá, a felsoroltak esszenciájává sűríti.

A Nagy Öreg (*Badacsony*) hullámozó kék tömbje a teremtés előtti pillanat, az ég, a föld és a víz még tagolatlan egységének víziója. E festmény egyik előtanulmánya a *Csöngé-hegy* című szénrajz: a földhöz tapadó, fekete vonások, a szőlőtőkék és a domb misztikus kiáramlása egyetlen tónussá olvad össze.

A következő teremben három tusrajz egy leendőletből született, szövevényes kapcsolódásokat

mutat. A kínai tust nem lehet javítani, a legkisebb ecsetvonás is végleges. Az *Ágak* című tusrajzon egy csupasz, fekete ág vertikálisan hasítja ketté a fehér felületet. Mögötte egy másik ág horizontális, friss hajtásai fényt keresve törnek előre. A fekete és fehér, a halott és élő, a függőleges és a vízszintes kontrasztjai, a két ág formálta kereszt a szenvedés, a halál, az újjászületés szakrális terébe vonják a nézőt. Az ágakkal szemben az arles-i antik színház napfényben égő kőpadjai vetnek árnyékkaréjokat. Az ív nemcsak töredék, de a kör része is, a köré, amely az univerzum és a teremtés tökéletességének egyik legősibb szimbóluma.

A tihanyi kőből épült galéria lőrészzerű alaktriptichonjain szinte behajolnak a zöld lombok, árnyékok megjelenik a falakon és az alkotások természetes részeivé válnak. A vértesi tölgyfa (*Vértesi fa. Vértess. Biborka-szikla*) megsérülhetett valamikor. Szélvihar, villám vagy betegség támadta meg. Kohán évekig figyelte, hogyan bolyhosodnak aszimmetrikussá vált ágain az új hajtások.

A tölgyekkel szemközti fal nagy méretű szénrajzain egy-egy diófa áll a gulácsi szőlőhegy aljában. A beszolgáltató iroda romjai, a gyom nötte sínpár: a történelmi-társadalmi momentumok takarásban maradtak. A fát alkonyati ellenfényben rögzített tömör lombozata, a leveleken át-törő fényfoltok játéka avatja erőteljes, félelmetes látványra.

Két nagy kép és az elkeskenyedő tér adottságaihoz igazodó, kisebb akvarellek képviselik a legutóbbi, Tihanyban készült munkákat. Elsőként a szabadon szétáramló, élénk színű foltokból összerendeződő, nagy méretű tihanyi sziklás táj látható (*Vörös-lila sziklák*). A *Téli tihanyi kövek* időtlének, mint Berry herceg hóraskönyvének miniatúrái, de mégis elevenek és lélegzőek. A táj lebegő melegbarnáit, elmosódó fehéreit mintha szél sodorná ki a látómezőnkéből.

Néhány címben az „eltűnő” szó vagy annak szinonimái olvashatók (*Eltűnő alkonyat, Eztűnő napsugár, Elfolyó sziklák, Badacsonyi hegy alkonyatkor*) — talán azért, mert alkonyat közeledtével az erejét veszítő fényben a színek és formák, a növények kipárolgása egyetlen tünékeny jelenéssé olvad össze.

A *Vörös-lila sziklák* ellentéte, a komoran sötétlő *Lapos kő alkonyatkor* című szénrajz gondolatilag zárja le a kiállítást. A lapos kő, mint egy magaslaton álló szentély vagy sírhely, a nemléthez, majd az örökléthez vezető út felemelő és feloldozó látványát nyújtja.

RÓHRIG ESZTER

SOMMAIRE*L'amitié*

- PÉTER K. VARGA: Les conceptions antiques de l'amitié
 KLÁRA CSISZÁR: L'importance de l'amitié dans la théologie pastorale
 TIBOR GÖRFÖL: Missions doubles
 WILLIAM A. MENINGER: Si tu cherches Dieu, mon cher ami
 DÁNIEL SOLYMÁRI: L'amitié entre les peuples
 SZILÁRD SZÖNYI: Épreuve d'amitié: la pandémie et ses effets
 ■ Poèmes de Csaba Báthori, Győző Ferencz et György Gömöri
 ■ Entretien avec le biologiste et éthologue József Topál

INHALT*Freundschaft*

- PÉTER K. VARGA: Auffassungen der Freundschaft im Altertum
 KLÁRA CSISZÁR: Die Bedeutung der Freundschaft in der Pastoraltheologie
 TIBOR GÖRFÖL: Doppelmissionen
 WILLIAM A. MENINGER: Wenn du Gott suchst, mein Freund
 DÁNIEL SOLYMÁRI: Freundschaft zwischen den Nationen
 SZILÁRD SZÖNYI: Freundschaftsprobe: die Pandemie und die Folgen
 ■ Gedichte von Csaba Báthori, Győző Ferencz und György Gömöri
 ■ Gespräch mit dem Biologen und Ethologen József Topál

CONTENTS*Friendship*

- PÉTER K. VARGA: Concepts of Friendship in Antiquity
 KLÁRA CSISZÁR: The Importance of Friendship in Pastoral Theology
 TIBOR GÖRFÖL: Dual Missions
 WILLIAM A. MENINGER: If You Search for God, Dear Friend
 DÁNIEL SOLYMÁRI: Friendship Among Nations
 SZILÁRD SZÖNYI: Proves of Friendship: the Pandemic and its Consequences
 ■ Poems by Csaba Báthori, Győző Ferencz and György Gömöri
 ■ Interview with the biologist and ethologist József Topál

Főszerkesztő: GÖRFÖL TIBOR

Felelős szerkesztő: PUSKÁS ATTILA Felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztők: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, SÁGHY ÁDÁM, VÖRÖS ISTVÁN

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024;

Készült a Séd Nyomdában, Szekszárdon

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 1052 Budapest, Piarista köz. 1. Telefon: 317-7246; 486-4443. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala.

Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekkszámja száma: OTP V. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: egy évre 7.200,- Ft, fél évre 3.600,- Ft, negyed évre 1.800,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 7.200,- Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA
 KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Alapítvány
 a Közőért

nka
 Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 700 Ft

VIGILIA

SZEMLE

MEDGYESY S. NORBERT

(SZERK.)

ANSELM GRÜN –

TOMÁŠ HALÍK –

WINFRIED NONHOFF

KALÁSZ MÁRTON

Mária Anya – Mária Anyánk

Távol az Isten. Hit és hitetlenség párbeszéde

Anyi ábrándunk. Versek, 2010–2019

Séta közben. Tanulmányok Mátyás Iván életművéről

Hegyek, ívek, fák, Tihany. Kohán Ferenc kiállítása a Tihanyi Bencés Apátság Galériájában

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Gombor Lili, Iancu Laura, Kipke Ágnes,
Róhrig Eszter és Sebők Melinda

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Az angyalok
- Száz éve született Paul Celan
- Bartók Imre, Baán Izsák,
Janka Ferenc, Kiss Noémi,
Szénási Zoltán és Tamás Roland tanulmánya
- Báthori Csaba, Czifrik Balázs,
Falcsik Mari, G. István László,
Halmai Tamás, Lackfi János,
Szlukovényi Katalin és Tatár Sándor írása

MINISZTERELNÖKSÉG

Nemzeti
Együttműködési
Alap

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.